

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АДАМОВИЧ ОКСАНА ВІКТОРІВНА

УДК 343.191.6(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЛІКВІДАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. В. Адамович**

Науковий керівник **Устименко Тетяна Петрівна,**

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Адамович О. В. Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням інституту ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України.

Розглянуто теоретико-правові й методологічні засади інституту ліквідації юридичних осіб в Україні. У відповідному контексті простежено еволюцію правового регулювання інституту ліквідації на теренах нашої держави, визначено стан наукового розроблення проблеми, окреслено методологію дослідження, сформульовано поняття ліквідації юридичної особи за цивільним законодавством і здійснено її класифікацію.

Обґрунтовано необхідність визначення додаткової підстави звернення учасника юридичної особи з позовом до суду про її ліквідацію, зокрема, якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення).

Визначено, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством – це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення платоспроможної юридичної особи як суб'єкта права з можливістю у випадках, встановлених законом, часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників).

Запропоновано класифікувати ліквідацію юридичних осіб за цивільним законодавством залежно від способу її здійснення на: 1) ліквідацію, яку

здійснюють у загальному порядку на підставі документів, які подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи; 2) спрощену ліквідацію; 3) ліквідацію за принципом мовчазної згоди.

Аргументовано, що підстави ліквідації юридичних осіб закріплено в цивільному законодавстві, а саме в ст. 110 Цивільного кодексу України, що містить як загальні (п. 1, 2), так і спеціальні (п. 3) підстави ліквідації юридичних осіб.

Обґрунтовано положення, згідно з яким загальною підставою примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, є визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи, щодо яких встановлено: невідповідність вимогам законодавства; порушення прав й охоронюваних законом інтересів учасників юридичної особи.

Встановлено, що в разі ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, у резолютивній частині рішення суду має бути зазначено склад ліквідаційної комісії, а також порядок і строк заявлення кредиторами своїх вимог.

Аргументовано, що ознаками ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством як окремого інституту цивільного права є: 1) відсутність універсального правонаступництва, а також можливість часткового переходу прав та обов'язків юридичної особи, що ліквідується, до інших осіб; 2) платоспроможність юридичної особи, що ліквідується; 3) момент, з якого юридична особа вважається такою, що припинилася (з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення).

Удосконалено положення про те, що юридична особа ліквідується в порядку ст. 111 Цивільного кодексу України, зокрема за рішенням суду в разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути.

Дістав подальший розвиток підхід щодо періодизації становлення цивільного законодавства у сфері правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні, у межах якої виокремлено такі етапи: 1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.); 2) становлення і розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік), що вирізнявся формуванням і становленням основних засад і принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання; 3) становлення та розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувався прийняттям низки спеціальних і кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання інституту юридичної особи (з 1991 року й донині).

Доведено, що рішення суду про скасування державної реєстрації юридичної особи не може бути підставою для її ліквідації, оскільки це унеможлиблює проходження процедури ліквідації юридичної особи, передбаченої ст. 111 Цивільного кодексу України.

Практичне значення отриманих за результатами здійсненого дисертаційного дослідження висновків і пропозицій полягає у застосуванні та можливості їх використання у: науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного права; законотворчій діяльності – для вдосконалення цивільного законодавства України, а також корпоративного й господарського законодавства; правозастосовній діяльності – під час проведення процедури ліквідації юридичної особи, а також розгляду господарських справ у межах ліквідаційної процедури; освітньому процесі – у процесі викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне право і процес», а також відповідних спецкурсів; для підготовки підручників, навчальних посібників, а також навчально-методичних матеріалів із зазначених дисциплін.

Ключові слова: юридична особа, припинення юридичних осіб, ліквідація, підстави ліквідації юридичних осіб, добровільна ліквідація,

примусова ліквідація, ліквідаційна комісія, ліквідатор, ліквідаційний баланс, інвентаризація, юридичні особи, реформування законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб і її види за цивільним законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-1 (29). С. 109–113. (*Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Кишинів, Республіка Молдова).
2. Адамович (Макаревич) О. В. Актуальні проблеми реформування законодавства в сфері ліквідації юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 81–84.
3. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб: грузинський досвід. Порівняльна характеристика законодавства Грузії та України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 29–31.
4. Адамович (Макаревич) О. В. Історичний розвиток законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 33–37.
5. Адамович (Макаревич) О. В. Особливості ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 71–75. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/20.pdf.
6. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 53–58.
7. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання визнання боржника банкрутом, який ліквідується за рішенням власника. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 143–147. (Bratislava, Uzhorod).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Адамович (Макаревич) О. В. Еволюція правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні. *Сучасні тенденції розвитку науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 берез. 2017 р.) : у 2 ч.* Київ, 2017. Ч. 2. С. 68–71.

9. Адамович (Макаревич) О. В. Теоретичні аспекти ліквідації юридичної особи за цивільним законодавством України. *Двадцять треті економіко-правові дискусії (юридичне спрямування) : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 21 груд. 2017 р.).* Львів, 2017. С. 24–28.

SUMMARY

Adamovych O. V. Liquidation of legal entities in Ukrainian civil law. – Manuscript.

The thesis for the Doctor of Philosophy on the specialty of 081 – Law. National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The thesis is comprehensive scientific research on the legal institute of liquidation of legal entities in the civil law of Ukraine.

Theoretical, legal and methodological foundations of the institute of liquidation of legal entities in Ukraine were researched. In the relevant context, the evolution of legal regulation of liquidation institutions in Ukraine was traced, condition of scientific development of the problem was determined, the methodology of the study was outlined, the concept of liquidation was formulated and its classification was conducted.

It has been justified necessity of definition additional grounds that would allow a participant of a legal entity to file a lawsuit to the court about its liquidation, in particular, when the issue of liquidation is objectively impossible to decide by the general meeting due to lack of quorum of votes on the general meeting (in case if the location of the participants is unknown or one of the participants is in a state of termination).

The definition of "liquidation of legal entities in civil law" is formulated as a legal procedure regulated by law, which results in the complete termination of a solvent legal entity as a subject of law, with a corresponding entry in the state register, with the possibility of partial transfer of rights and duties to third parties (assignees) in separately defined cases which is enshrined by the law.

It is proposed to distinguish the liquidation of legal entities in civil law depending on the method of implementation: 1) liquidation carried out in a general order based on documents submitted by the applicant for official government registration of the termination a legal entity; 2) simplified liquidation; 3) liquidation on the principle of tacit consent.

It has been argued that the grounds for liquidation of legal entities enshrined in civil law, namely Art. 110 of the Civil Code of Ukraine, comprise both general (paragraph 1 and paragraph 2) and special (paragraph 3) grounds for liquidation of legal entities.

The thesis is substantiated that the general ground for compulsory liquidation of a legal entity by a court decision due to violations committed during its creation, which cannot be eliminated, is invalidation of state registration of a legal entity on the basis of invalidity of constituent documents of a legal entity; violations committed during creation and registration of constituent documents which cannot be eliminated; violation of the rights and legally protected interests of the participants of the legal entity.

The scientific regulation has been improved that in case of liquidation of a legal entity by a court decision due to violations that cannot be eliminated during its creation, courts must also appoint a liquidation commission and establish the procedure and deadline for creditors to file their claims against the terminated legal entity.

The scientific position on determining the list of features that distinguish liquidation in civil law as a separate institution of termination of legal entities is: 1) the absence of universal succession, with the possibility of partial transfer of rights and obligations of the liquidated legal entity to others in cases, defined by law; 2) solvency of the liquidated legal entity; 3) the moment from which the legal entity is considered terminated (from the date of entry in the unified state register of the record of its termination).

The scientific principle has been improved that a legal entity is liquidated in accordance with Art. 111 of the Civil Code of Ukraine, in particular by a court decision in case the court declares invalid the state registration of a legal entity due to violations committed during its creation, which cannot be eliminated.

Received further development: scientific views on the periodization of the stages of legal regulation of the institution of liquidation of legal entities in Ukraine, among which there are three stages: 1) legal regulation of liquidation of

legal entities during staying Ukraine as part of Russian Empire (19th century – beginning 20th century); 2) the formation and development of civil legislation of the USSR (early 20th century – 1991); 3) the formation and development of civil legislation of Ukraine, which was marked by the enactment of a number of special and codified regulations that carried out comprehensive legal regulation of the period of independent Ukraine (since 1991 to today); scientific thesis on the impossibility of application by the court of the decision to cancel the state registration of a legal entity as a ground for liquidation of a legal entity, as it makes impossible to pass the liquidation procedure provided in Article 111 of the Civil Code of Ukraine.

The practical significance of the results consists in ability to use the developed proposals and conclusions in: scientific research work – during further scientific research on civil law; legislative activity – in the process of improving the civil legislation in Ukraine, as well as corporate and economic law; law enforcement – during the procedure of liquidation of a legal entity and during the consideration of commercial claims within the framework of liquidation procedure; educational process – in teaching academic disciplines such as Civil law, Civil law and procedure, and special courses; in preparation of textbooks and manuals, as well as teaching materials on these disciplines.

Keywords: legal entity, termination of legal entities, liquidation, grounds for liquidation of legal entities, voluntary liquidation, compulsory liquidation, liquidation commission, liquidator, liquidation balance, inventory, legal entities, reformation of legislation in the sphere of liquidation of legal entities.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT ASSOCIATED WITH THE TOPIC OF THE THESIS

*Research papers where main research results of the Thesis have been
published:*

1. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб і її види за цивільним законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-1 (29). С. 109–113. (*Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Кишинів, Республіка Молдова).
2. Адамович (Макаревич) О. В. Актуальні проблеми реформування законодавства в сфері ліквідації юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 81–84.
3. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб: грузинський досвід. Порівняльна характеристика законодавства Грузії та України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 29–31.
4. Адамович (Макаревич) О. В. Історичний розвиток законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 33–37.
5. Адамович (Макаревич) О. В. Особливості ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 71–75. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/20.pdf.
6. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 53–58.
7. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання визнання боржника банкрутом, який ліквідується за рішенням власника. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 143–147. (Bratislava, Uzhorod).

Research papers certifying the approbation of the results of the Thesis:

8. Адамович (Макаревич) О. В. Еволюція правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні. *Сучасні тенденції розвитку науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 берез. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 2. С. 68–71.

9. Адамович (Макаревич) О. В. Теоретичні аспекти ліквідації юридичної особи за цивільним законодавством України. *Двадцять треті економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 21 груд. 2017 р.). Львів, 2017. С. 24–28.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	25
1.1. Стан наукової розробки питання ліквідації юридичних осіб і методологія проведення дослідження	25
1.2. Еволюція правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні	35
1.3. Міжнародний досвід цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб	50
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	72
2.1. Поняття ліквідації юридичних осіб та її види за цивільним законодавством України	72
2.2. Підстави ліквідації юридичних осіб в Україні	90
2.3. Порядок і правові наслідки ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України	105
Висновку до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	126

3.1. Особливості ліквідації юридичних осіб за рішенням їхніх учасників	126
3.2. Специфіка процедури припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути	152
3.3. Особливості припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади	164
3.4. Спеціальний порядок ліквідації юридичної особи внаслідок визнання її банкрутом	180
Висновки до розділу 3	190
	193
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	226

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК	Господарський кодекс
ЄС	Європейський Союз
КЗпП	Кодекс законів про працю
КК	Кримінальний кодекс
НКЦПФР	Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ПК	Податковий кодекс
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК	Цивільний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Демократичні процеси, які відбуваються в Україні останніми роками, і вихід нашої держави в міжнародний простір зумовили необхідність відповідних змін у всіх сферах суспільного життя, розбудови нової системи державного управління та господарювання, правової держави. Саме євроінтеграційні процеси стимулювали реформування чинного законодавства України для узгодження його з вимогами Європейського Союзу (ЄС).

У Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначено мету адаптації законодавства нашої держави до законодавства ЄС, а саме досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з огляду на критерії, що ставить ЄС до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України є планомірним процесом, що передбачає декілька послідовних етапів, на кожному з яких має бути досягнуто певного ступеня відповідності законодавства України до *acquis* ЄС [164].

Відповідно до положень Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, пріоритетними сферами, у яких здійснюють адаптацію законодавства, є, зокрема, і законодавство про компанії.

Упродовж останніх трьох років Кабінет Міністрів України оптимізував нормативну базу шляхом скасування понад 1300 підзаконних нормативно-правових актів, що має сприяти покращенню становища юридичних осіб загалом, а також прийняв низку законодавчих актів, які пов'язані з регулюванням відносин припинення юридичних осіб, серед них: закони України «Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та деяких інших законодавчих актів щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації

юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 25 листопада 2015 року, «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року, «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року, Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року тощо.

Водночас прийняття нових нормативно-правових актів, активне внесення змін до національного законодавства загалом та у сфері припинення юридичних осіб зокрема не вирішило наявних проблемних питань інституту ліквідації юридичних осіб. Це своєю чергою має наслідком виникнення різних підходів у застосуванні одних і тих самих норм права, що прослідковується, передусім, у судових рішеннях.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали фундаментальні праці таких науковців-правознавців, як: В. І. Борисова, С. М. Братусь, О. М. Вінник, В. М. Гайворонський, М. К. Галянтич, В. П. Грибанов, В. В. Джунь, О. В. Дзера, Л. М. Дорошенко, В. М. Єрмоленко, Д. В. Жеков, Ю. М. Жорнокуй, В. П. Жушман, А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк, О. М. Зубатенко, О. О. Квасніцька, О. Р. Кібенко, Н. В. Козлова, В. М. Коссак, В. М. Кравчук, Ю. М. Крупка, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, Р. А. Майданник, В. К. Мамутов, В. П. Мілаш, О. А. Підпригора, П. О. Повар, М. Ю. Покальчук, І. О. Пушко, В. І. Семчик, О. М. Скоропис, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. А. Тарасов, О. В. Титова, М. В. Фесюра, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, В. С. Щербина, О. С. Яворська, В. Л. Яроцький та ін.

Останніми роками, а саме 2017 року, було захищено дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук О. І. Зозуляк на тему «Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти» та А. В. Зеліско «Підприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин», однак предметом цих досліджень були непідприємницькі й підприємницькі юридичні особи та

специфіка їх організаційно-правових форм. Слід акцентувати увагу на дисертаційних дослідженнях О. М. Скоропис «Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб» (2010), у якому розглянуто проблеми ліквідації юридичних осіб різних організаційних форм, і Д. В. Жекова «Припинення юридичної особи за цивільним законодавством» (2015), у якому висвітлено поняття припинення юридичної особи, підстави, способи та форми припинення юридичних осіб.

На підставі здійсненого аналізу наукових доробків учених вбачається, що досі залишається недослідженою низка питань, пов'язаних із визначенням підстав, порядку, правових наслідків та особливостей ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України, а також перспективи розвитку й удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері припинення юридичних осіб.

З огляду на брак комплексних наукових досліджень інституту ліквідації юридичних осіб у контексті доктрини цивільного права, а також недосконалість законодавства у сфері регулювання ліквідації юридичних осіб, що спричинено наявністю колізій та прогалин у правовій регламентації підстав, порядку, правових наслідків ліквідації юридичних осіб у цивільному законодавстві України, несформованість єдиної концепції в правових підходах до цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб, дослідження проблематики ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження відповідає Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2014–2018 роки, затвердженим постановою Президії Національної академії наук України від 20 грудня 2013 року № 179; Основним напрямкам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 роки у межах тем «Актуальні проблеми цивільного права в умовах реформування цивільного

законодавства», схваленим рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2013 року (протокол № 28); передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2017 рік. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 25 жовтня 2016 року (протокол № 21) і включено до переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є формування науково-теоретичних засад інституту ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України.

Досягнення поставленої мети потребує виконання таких *завдань*:

- визначити стан наукового розроблення та окреслити методологію дослідження питання ліквідації юридичних осіб;
- висвітлити еволюцію правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні;
- проаналізувати міжнародний досвід цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб;
- сформулювати поняття та визначити види ліквідації юридичних осіб;
- виокремити підстави ліквідації юридичних осіб;
- схарактеризувати загальний порядок і дослідити правові наслідки ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України;
- виявити особливості ліквідації юридичних осіб за рішенням їх учасників;
- встановити специфіку процедури ліквідації юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути;
- проаналізувати особливості припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади;

- розглянути спеціальний порядок ліквідації юридичної особи внаслідок визнання її банкрутом;

- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення цивільного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб.

Об'єктом дослідження є суспільні правовідносини, що виникають у процесі ліквідації юридичних осіб.

Предмет дослідження – ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Основу методології дисертаційного дослідження, відповідно до визначеної мети й поставлених завдань, становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Так, *історико-правовий метод* використано під час розгляду еволюції нормативно-правового регулювання та генези наукових поглядів щодо інституту ліквідації юридичних осіб в Україні (підрозділи 1.1, 1.2). *Порівняльно-правовий метод* застосовано для здійснення порівняльної характеристики положень нормативно-правових актів, які регулюють процедуру ліквідації юридичних осіб за національним і міжнародним законодавством, виявлення спільних і відмінних ознак досліджуваних явищ, а також для зіставлення наукових поглядів з окресленої проблематики (підрозділи 1.1–1.3, 3.1–3.4). *Методи індукції та дедукції* було використано для здійснення класифікації ліквідації юридичних осіб, виокремлення загальних і спеціальних підстав, а також з'ясування особливостей видів ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України (підрозділи 2.1–2.3, 3.1–3.4). *Системно-структурний метод* надав можливість встановити юридичну сутність, підстави й умови здійснення ліквідації юридичних осіб в Україні (підрозділи 2.1–2.3). *Формально-догматичний метод* використано для дослідження змісту правових категорій та виявлення суперечностей у чинному законодавстві, що регулює відносини у сфері ліквідації юридичних осіб, і понятійному апараті (підрозділи 1.1, 2.1–2.3, 3.1–3.4). *Логічний метод* сприяв обґрунтуванню наукових висновків і

розробленню пропозицій з удосконалення цивільного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.4). *Метод системного аналізу* використано під час оцінювання стану правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб у цивільному законодавстві України, дисертаційних досліджень вітчизняних й іноземних учених, поглядів практиків щодо аспектів правового регулювання процедури ліквідації юридичних осіб (підрозділи 1.1–1.3, 2.1–2.3, 3.1–3.4). За допомогою *комплексного методу* проаналізовано зміст нормативно-правових актів, які регулюють цивільно-правові відносини у сфері ліквідації юридичних осіб (підрозділи 3.1–3.4).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням інституту ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України, унаслідок якого сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист, а саме:

вперше:

– обґрунтовано необхідність визначення додаткової підстави звернення учасника юридичної особи з позовом про її ліквідацію, зокрема, якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення);

– визначено, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством – це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення платоспроможної юридичної особи як суб'єкта права з можливістю у випадках, визначених законом, часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників);

– класифіковано ліквідацію юридичних осіб за цивільним законодавством залежно від способу її здійснення на: 1) ліквідацію, що здійснюється в загальному порядку на підставі документів, які подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи; 2) спрощену ліквідацію, яку проводять: за рішенням суду про скасування державної реєстрації юридичної особи, прийнятого до 1 липня 2004 року; за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи, прийнятого після 1 липня 2004 року, у разі ненадання протягом трьох років з дати оприлюднення повідомлення про ухвалення такого судового рішення документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; у випадку неподання документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації протягом одного року з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про зупинення проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; 3) ліквідацію за принципом мовчазної згоди, яку проводять у разі неодержання від державних органів відомостей про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, про відсутність нескасованих випусків цінних паперів юридичної особи – емітента й нескасованої реєстрації випуску акцій акціонерного товариства;

– обґрунтовано положення, згідно з яким загальною підставою примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, є визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи, щодо яких встановлено: невідповідність вимогам законодавства; порушення прав й охоронюваних законом інтересів учасників юридичної особи;

удосконалено:

– положення, за яким у разі ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, у

резолютивній частині рішення суду має бути зазначено склад ліквідаційної комісії, а також порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог;

– позиція, відповідно до якої ознаками ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством як окремого інституту цивільного права є: 1) відсутність універсального правонаступництва, а також можливість часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи, що ліквідується, до інших осіб; 2) платоспроможність юридичної особи, що ліквідується; 3) момент, з якого юридична особа вважається такою, що припинилася (з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення);

– положення про те, що юридична особа ліквідується в порядку ст. 111 Цивільного кодексу (ЦК) України, зокрема за рішенням суду, у разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути;

дістало подальший розвиток:

– підхід щодо періодизації становлення законодавства у сфері правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні, у межах якого виокремлено такі етапи: 1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.); 2) становлення і розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік), що вирізнявся формуванням і становленням основних засад та принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання; 3) становлення і розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувався прийняттям низки спеціальних і кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання інституту юридичної особи (з 1991 року й донині);

– положення, що рішення суду про скасування державної реєстрації юридичної особи не може бути підставою для її ліквідації, оскільки це унеможлиблює проходження процедури ліквідації юридичної особи, передбаченої ст. 111 ЦК України.

На підставі викладених вище положень розроблено рекомендації з удосконалення законодавства України, зокрема, сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ст. 110 та 111 ЦК України, ст. 57 та 82 Господарського кодексу (ГК) України, а також глави VI Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні й можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

- *науково-дослідній роботі* – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі цивільного права;
- *законотворчій діяльності* – у процесі вдосконалення цивільного законодавства України, а також корпоративного й господарського законодавства;
- *правозастосовній діяльності* – під час проведення процедури ліквідації юридичної особи, а також розгляду господарських справ у межах ліквідаційної процедури (довідка ТОВ «ЮК «СМ ЕНД ПАРТНЕРС» про впровадження науково-практичних результатів дисертаційного дослідження від 5 червня 2020 року; довідка арбітражного керуючого Приходько Д. В. про впровадження науково-практичних результатів дисертаційного дослідження від 5 червня 2020 року № 01-21/140);
- *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне право і процес», а також відповідних спецкурсів; для підготовки підручників та навчальних посібників, а також навчально-методичних матеріалів із зазначених дисциплін (Акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 2 червня 2020 року).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено на двох наукових конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні тенденції розвитку науки» (м. Київ, 15–16 березня 2017 року); Міжнародній науково-

практичній інтернет-конференції «Двадцять треті економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)» (м. Львів, 21 грудня 2017 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновку, списку використаних джерел (252 найменування на 25 сторінках) і додатків (на 6 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить – 227 сторінок, із них 184 сторінок – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

1.1. Стан наукової розробки питання ліквідації юридичних осіб і методологія проведення дослідження

Лише за умови належного наукового супроводу можлива успішна реалізація системних реформ для модернізації українського суспільства, забезпечення поступу країни як розвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя населення, соціальної стабільності, культури й демократії. Науковий супровід утілення в українську дійсність базових пріоритетів модернізаційної стратегії, а саме: творення сучасної конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права й розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний державний менеджмент; гуманізація розвитку шляхом збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення; запровадження прогресивної моделі розвитку, що поєднує тактику реформаційних змін зі стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту «безперервної модернізації»; утвердження національних інтересів у глобалізованому світі – полягає у визначенні теоретичного, методологічного й технологічного аспектів реалізації завдань [109, с. 8].

У цій площині актуальність досліджень теоретико-методологічних аспектів інституту ліквідації юридичних осіб набуває надзвичайно важливого значення.

Загальні теоретичні питання, що стосуються відносин припинення юридичних осіб, досліджено в численних наукових працях науковців-

правників у галузі цивільного й господарського права України. Водночас наявні напрацювання вчених не вичерпують усю складність проблеми, а лише утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Проблематиці організаційно-правових форм юридичних осіб присвячено дослідження доктора юридичних наук І. В. Спасибо-Фатєєвої, серед яких монографія «Акционерные общества: корпоративные правоотношения» (1998) [213] та інші праці науковця, у яких розглянуто припинення, а саме реорганізація, юридичних осіб, зокрема: «Проблематика організаційно-правових форм юридичних осіб (на прикладі спільних підприємств» (2006) [214], «Юридичні особи за цивільним законодавством України» (2014) [216], «Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины» (2004) [212], «Проблемы реорганизации акционерных обществ» (1999) [211].

Важливе значення має монографія доктора юридичних наук І. М. Кучеренко «Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» (2004) [90], у якій досліджено поняття та види організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права; організаційно-правові форми непідприємницьких юридичних осіб приватного права; правове регулювання створення, реорганізації та ліквідації окремих організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права. Також комплексному вивченню юридичних осіб присвячено такі праці науковця: «Поняття та основні ознаки юридичної особи» (2011) [94], «Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права» (2007) [93], «Історія виникнення юридичних осіб публічного права» (2007) [89] тощо.

Доктрина цивільного права у сфері дослідження припинення юридичних осіб також представлена доробком О. В. Титової: «Основания ликвидации субъектов хозяйственной деятельности» (2003) [224], «Распределение имущества хозяйственного общества среди учредителей» (2003) [222], «Развитие законодательства о ликвидации субъектов хозяйственной деятельности» (2005) [221]. Також слід виокремити

найвагомішу з них – це дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах» (2006) [223], у якій проаналізовано способи захисту майнових інтересів суб'єктів господарювання на момент виникнення процесу ліквідації, обґрунтовано заходи вдосконалення порядку ліквідації підприємств з метою захисту майнових інтересів учасників процесу.

Вагомий внесок у з'ясування теоретичних положень регулювання відносин у сфері ліквідації юридичних осіб здійснила О. М. Зубатенко в дисертації «Припинення суб'єктів господарювання» (2007) [60]. Також з-поміж наукових досліджень авторки необхідно виокремити такі: «Проблеми захисту прав акціонерів під час створення акціонерних товариств шляхом реорганізації» (2007) [61], «Щодо запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання припинення суб'єктів господарювання» (2009) [62], «Щодо упорядкування інформації у єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (2011) [63].

Грунтовний аналіз теоретичних і практичних проблем припинення юридичних осіб в Україні здійснив П. О. Повар. Зокрема, він здійснив дисертаційне дослідження «Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні» (2009) [125]. Аспекти припинення юридичних осіб він також висвітлив у роботах: «Примусова ліквідація підприємства» (2005) [127], «Історія розвитку законодавства про ліквідацію підприємств» (2007) [124], «Правонаступництво при утворенні та припиненні центральних органів виконавчої влади» (2012) [126], «Сучасні тенденції правового регулювання припинення суб'єктів організаційно-господарських повноважень» (2013) [128].

Безпосередньо сприяла розробленню інституту ліквідації юридичних осіб сучасна українська дослідниця О. М. Скоропис. Проблематиці питань формування інституту ліквідації юридичних осіб у цивільному законодавстві України присвячено такі її роботи, як: «Деякі проблеми правового регулювання ліквідації об'єднань громадян» (2007) [203], «Правові проблеми

ліквідації акціонерного товариства» (2007) [204], «Правові проблеми ліквідації банків» (2008) [205], «Проблеми законодавчого регулювання ліквідації об'єднань співвласників багатоквартирного житлового будинку» (2009) [206]. Дослідниця 2010 року захистила дисертацію на здобуття ступеня кандидата юридичних наук на тему «Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб» [207].

Вагомим у розвитку інституту ліквідації юридичних осіб став внесок Д. В. Жекова, який підготував дисертаційне дослідження «Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2015) [42]. Також аспекти ліквідації юридичних осіб він аналізував у таких працях: «До питання про припинення юридичних осіб» (2013) [40], «До питання про підстави ліквідації юридичної особи та їх класифікація» (2014) [39], «До питання про реорганізацію та ліквідацію юридичних осіб» (2014) [41] тощо.

У науці цивільного права, зокрема в розробленні універсальної правової категорії «підприємницька юридична особа приватного права» та системному впорядкуванні в її межах наявних організаційно-правових форм юридичних осіб, що, зокрема, має важливе значення для дослідження інституту ліквідації юридичних осіб, значущою є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 А. В. Зеліско «Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин» (2017) [51]. Також здобутки цієї авторки представлено в таких статтях: «Типологія підприємницьких юридичних осіб приватного права» (2016) [55], «Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз» (2016) [53], «Підприємницькі юридичні особи приватного права як корпоративні утворення» (2017) [50], «Унітарне приватне підприємство в якості підприємницької юридичної особи приватного права» (2017) [56], «Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств» (2017) [54] тощо.

Опосередкований вплив на дослідження інституту ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України здійснила

О. І. Зозуляк у дисертаційному дослідженні «Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти» (2017) [58], що присвячена комплексному вивченню проблем цивільно-правового регулювання непідприємницьких юридичних осіб. Зокрема, у ній розглянуто питання сутності й кваліфікаційних ознак, системи, класифікаційних критеріїв, організаційно-правових форм непідприємницьких юридичних осіб. Також цікавою для дослідження ліквідації юридичних осіб є праця вченої «Теоретико-прикладна концепція регулювання підприємницьких юридичних осіб приватного права в Україні» (2017) [59].

Значущими для дослідження правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб стали фундаментальні доробки українських цивілістів у науково-практичних коментарях до ЦК України, зокрема: «Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України» за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця (2005) [111], «Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців)» за редакцією І. В. Спасибо-Фатєєвої (2009) [237], «Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України» за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця (2013) [112].

Беззаперечний вплив на доктрину цивільного права, зокрема розроблення інституту ліквідації юридичних осіб, здійснив видатний український учений, доктор юридичних наук В. М. Гайворонський. Серед фундаментальних праць науковця, у яких досліджено теоретичні проблеми власності, майнові права суб'єктів господарювання, проблеми уніфікації та кодифікації законодавства, необхідно виокремити такі: «Правові основи господарської діяльності державних підприємств (об'єднань)» (1988), «Правові засоби перебудови господарювання підприємств і об'єднань» (1990), «Правові засоби перебудови господарського механізму» (1991), «Інститут юридичної особи в проекті Цивільного кодексу України» (2000), «Конституційний принцип верховенства права» (2003) [24] тощо.

Загальні питання ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством висвітлено в навчальній літературі, зокрема в підручниках «Господарське право» за редакцією В. С. Щербини (2013) [246], «Господарче право зарубіжних країн» за редакцією В. К. Мамутова (1996) [107], «Право Європейського Союзу» за редакцією О. К. Вишнякова (2013) [148], «Цивільне право» за редакцією В. І. Борисової (2011) [235], «Підприємницьке право» за редакцією О. В. Старцева (2005) [123].

Деякі питання еволюції правового регулювання припинення юридичних осіб, а також міжнародного досвіду в цій сфері досліджено в наукових доробках В. М. Саветчук, зокрема в дисертаційному дослідженні «Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом України та Європейського Союзу» (2018) [201], статтях «Еволюція правового регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом Європейського Союзу» (2018) [199], «Поняття та сутність категорій “злиття” та “приєднання” у національному та зарубіжному законодавстві: порівняльно-правовий аспект» (2018) [200], «Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за законодавством Європейського Союзу. Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина» (2016) [202].

У контексті дослідження інституту ліквідації юридичних осіб увагу привертають загальні напрацювання Л. В. Винар «Правоздатність юридичних осіб, заснованих державою» (2003) [18], «Проблема правоздатності юридичних осіб публічного права, заснованих державою» (2003) [19], «Способи створення юридичних осіб, заснованих державою» (2004) [20], «Окремі аспекти адаптації правового статусу юридичних осіб, заснованих державою, до стандартів Європейського Союзу» (2005) [16], «Організаційно-правові форми юридичних осіб, заснованих державою» (2005) [17] тощо.

Правові аспекти інституту ліквідації досліджено в наукових статтях О. Ю. Кампі «Правові аспекти припинення суб'єктів господарської діяльності із спільного інвестування» (2011) [67], «Правові проблеми

припинення суб'єктів господарської діяльності із спільного інвестування» (2013) [68], у яких автор доходить висновків, що «поняття «припинення суб'єкта господарської діяльності зі спільного інвестування» та «припинення господарської діяльності зі спільного інвестування» не є тотожними. Крім того, «неправильно вважати, що підприємство вже ліквідувалося (припинило своє існування як суб'єкт права), тому що припинилася його діяльність. Так, підприємство може припинити свою господарську діяльність, але воно залишається суб'єктом права до тих пір, поки не буде внесено до Єдиного державного реєстру запису про його припинення шляхом ліквідації. Більше того, підприємство може припинити свою господарську діяльність ще до прийняття рішення про ліквідацію, тобто до початку ліквідаційної процедури і, таким чином, під час процедури ліквідації не буде припинятися господарська діяльність» [67, с. 339]. Таку саму позицію висловив Вищий господарський суд України в інформаційному листі від 7 квітня 2008 року № 01-8/211, зокрема зауважив, що у випадку припинення юридичної особи відбувається і припинення її підприємницької діяльності, однак припинення підприємницької діяльності не означає автоматичного припинення юридичної особи [64].

Цікавими для дослідження поняття ліквідації юридичних осіб стали доробки О. М. Гнатів, яка в наукових статтях «Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2016) [26], «Стадії ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2016) [27] і «Цивільно-правові аспекти ліквідації юридичних осіб за вироком суду» [28] зазначає, що під час ліквідації можливе правонаступництво, яке різниться з правонаступництвом у процесі реорганізації. По-перше, правонаступництво в разі ліквідації суб'єкта господарювання відбувається лише за наявності майна, яке залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів у встановленому законом порядку. По-друге, правонаступниками в такому випадку є засновники, тобто фізичні та юридичні особи, крім передбачених законом винятків. По-третє, відбувається

правонаступництво лише щодо тієї частини майна, яке залишилося після погашення кредиторської заборгованості, а не щодо всієї сукупності належного майна. По-четверте, порядок переходу прав на майно відбувається в порядку, встановленому законом, установчими документами або рішенням суду [26, с. 107].

Для наукового розроблення питань щодо особливостей окремих видів ліквідації юридичних осіб корисними є дослідження М. Ю. Покальчука, а саме дисертація «Особливості припинення діяльності сільськогосподарських підприємств за законодавством України» (2012) [130] і стаття «Щодо порядку припинення діяльності сільськогосподарських підприємств» (2013) [131]. Також під час вивчення окресленого питання було проаналізовано наукові напрацювання А. П. Нікітіної, а саме дисертація «Реалізація адміністративних повноважень органами виконавчої влади України при припиненні юридичної особи» (2013) [115]; статті «Примусове скасування державної реєстрації юридичної особи за поданням органу виконавчої влади як засіб адміністративної відповідальності» (2014) [114] та «Адміністративно-правовий характер повноважень органів виконавчої влади в сфері примусового скасування державної реєстрації юридичних осіб» (2014) [113], у яких науковець доходить висновку про те, що застосування суб'єктом владних повноважень до юридичної особи примусового скасування державної реєстрації є виявом його адміністративно-правових повноважень, особливість яких полягає в тому, що державний орган застосовує ці повноваження у сфері господарських відносин у зв'язку з їх порушенням.

Водночас наукові праці вчених-цивілістів не вичерпують усю складність проблеми, утворюючи фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Для ґрунтовного вивчення суспільних правовідносин, що виникають у сфері ліквідації юридичних осіб і є об'єктом дисертаційного дослідження,

здійснено аналіз національного й міжнародного законодавства у сфері припинення юридичних осіб.

Однак суттєві зміни нормативно-правових актів про припинення юридичних осіб, які відбулися останніми роками, і формування у зв'язку із цим неоднозначної судової практики, брак наукової літератури із зазначених питань, у якій не лише має бути прокоментовано поточне законодавство й судову практику, а й висвітлено основні проблеми законодавства та запропоновано шляхи їх розв'язання, засвідчують необхідність здійснення нових досліджень окресленої проблематики в реаліях сьогодення після істотних змін законодавства у сфері припинення юридичних осіб [34, с. 64].

Аналіз стану наукового розроблення проблеми правового регулювання ліквідації юридичних осіб дає підстави для висновку, що наявні наукові дослідження з обраної теми присвячено або аспектам ліквідації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, або дослідженню поняття, підстав, способів і форм припинення юридичної особи, здебільшого – припинення внаслідок реорганізації. З огляду на викладене, вбачається, що дослідження проблематики цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичної особи є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Важливим аспектом будь-якого наукового дослідження є визначення методології, яку традиційно розглядають як систему підходів, методів і способів наукового дослідження, що становить його підґрунтя. Мета й завдання дисертаційної роботи зумовили використання традиційної системи підходів і методів правових досліджень, серед яких загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ.

З огляду на специфіку правових відносин, що виникають під час ліквідації юридичних осіб в Україні, у процесі наукового дослідження ми будемо застосовувати такі методи пізнання.

Історико-правовий метод надав можливість з'ясувати історію розвитку правовідносин у сфері ліквідації юридичних осіб, дослідити історичні нормативно-правові акти й визначити етапи становлення цивільно-правового

регулювання процедури ліквідації юридичних осіб в Україні, а також окреслити перспективи розвитку законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб.

Порівняльно-правовий метод використано для здійснення порівняльної характеристики положень нормативно-правових актів, які регулюють процедуру ліквідації юридичних осіб за національним і міжнародним законодавством, виявлення спільних та відмінних ознак досліджуваних явищ, а також під час зіставлення наукових поглядів з окресленої проблематики. За допомогою порівняльно-правового методу було проаналізовано масив нормативно-правових актів України, а також законодавство у сфері припинення Німеччини, Франції, Великої Британії, Литви, Польщі та Грузії, деякі директиви ЄС, норми яких спрямовані на регулювання процедури ліквідації юридичних осіб (Перша директива 68/151/ЄС Ради Європейських Співтовариств «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 9 серпня 1968 року; директиви Європейського парламенту та Ради «Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ» 2001/24/ЄС та «Про реорганізацію та ліквідацію страхових організацій» 2001/17/ЄС тощо).

На підставі методів індукції та дедукції здійснено класифікацію ліквідації юридичних осіб, виокремлено загальні та спеціальні підстави ліквідації, а також особливості окремих видів ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України.

Використання системно-структурного методу сприяло з'ясуванню юридичної сутності, підстав та умов здійснення ліквідації юридичних осіб в Україні.

Формально-догматичний метод використано для тлумачення правових категорій і виявлення колізій та прогалин у чинному законодавстві [229, с. 8], що регулює відносини у сфері ліквідації юридичних осіб.

Також застосовано логічний метод, який полягає у використанні правил формальної логіки для пізнання правових явищ, зокрема під час формулювання визначень юридичних понять [229, с. 18]. За допомогою логічного методу аргументовано пропозиції щодо оптимізації чинного цивільного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб.

Метод системного аналізу дав змогу оцінити стан правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб у цивільному законодавстві України, масив дисертаційних досліджень вітчизняних й іноземних учених, поглядів практиків щодо аспектів правового регулювання процедури ліквідації юридичних осіб.

За допомогою комплексного методу проаналізовано зміст і сутність нормативно-правових актів, які регулюють цивільно-правові відносини у сфері ліквідації юридичних осіб.

Таке методологічне підґрунтя наукового дослідження надає можливість забезпечити достовірність результатів, сформованих висновків і реалізувати поставлені завдання.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що всі методи, використані в процесі дослідження цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб, знаходяться у взаємозв'язку, доповнюють один одного, їх застосовано комплексно з метою забезпечення об'єктивності й достовірності отриманих результатів.

1.2. Еволюція правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні

Процедуру припинення юридичних осіб в Україні регулює значна кількість нормативно-правових актів, а саме: ЦК України, ГК України, закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [162], «Про акціонерні

товариства» [152], «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [158], «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [186], Кодекс України з процедур банкрутства [74] тощо.

З метою усунення законодавчих суперечностей, колізій та прогалин, які виникають під час здійснення процедури ліквідації, постала необхідність у дослідженні історичних витоків й еволюції законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб в Україні. Знання про те, як, коли і хто приймав нормативно-правові акти, що регулюють ліквідацію юридичних осіб, розширить можливості вітчизняних правників у реформуванні й удосконаленні чинного законодавства України, зокрема і в сфері припинення юридичних осіб.

Становлення та розвиток законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб в Україні безпосередньо пов'язані з історичними особливостями соціально-економічного розвитку нашої держави загалом.

Досліджуючи генезу правового регулювання ліквідації юридичних осіб на теренах України, О. М. Скоропис пропонує виокремити п'ять періодів: перший (1917–1922) – примусова ліквідація юридичних осіб, які було створено в період існування Російської імперії; другий (1924–1963) – характеризувався встановленням у цивільному законодавстві основних засад припинення існування (ліквідації) юридичних осіб, а також прийняттям низки нормативних актів, які стали підставою для ліквідації окремих видів юридичних осіб, що були вже створені за часів радянської влади (міських споживчих товариств, сільськогосподарських і кредитних кооперативів, промислової кооперації); третій період (1964–1991), протягом якого ЦК Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) 1963 року визначив поняття ліквідації юридичної особи, встановивши особливості ліквідації державних юридичних осіб, а також кооперативних, державно-колгоспних і громадських організацій, надавши право останнім передбачати в статутах (положеннях) підстави ліквідації; четвертий період – з 1991 року (здобуття незалежності Україною) до 2004 року (набрання чинності ЦК та ГК України) – було прийнято значну кількість нормативних

актів, які визначають правовий статус як підприємницьких, так і непідприємницьких юридичних осіб. Ці нормативні акти встановлюють спеціальні підстави припинення окремих видів юридичних осіб, особливості процедури їх ліквідації, порядок розподілу майна після ліквідації, черговість задоволення вимог кредиторів; п'ятий період (з 2004 року й донині) – спроба уніфікувати на кодифікованому рівні підстави та процедуру ліквідації юридичних осіб [207, с. 7].

Водночас П. О. Повар пропонує визначати два рівні такої періодизації. У межах першого рівня, що ґрунтується на особливостях соціально-економічних перетворень й укладу суспільних відносин на певних історичних етапах розвитку держави та законодавства, слід виокремити: 1) дорадянський (дореволюційний) період; 2) радянський період; 3) період незалежної України. Така періодизація відтворює принципові відмінності (порівняно з радянським періодом) у принципах господарювання, засадах участі держави у сфері господарювання, фундаментальні розбіжності у відносинах власності тощо. Зазначені фактори позначилися й на системі права загалом і правовому регулюванні правового статусу підприємств зокрема. Другий рівень визначає особливості законодавства відповідного періоду першого рівня періодизації. У межах радянського періоду науковець виокремив: 1) законодавство раннього радянського періоду (20–30-ті роки ХХ ст. – період воєнного комунізму, непу та післянепівський періоди); 2) законодавство середнього радянського періоду (60–80-ті роки – період «розвинутого соціалізму»); 3) законодавство пізнього радянського періоду (кінець 80-х – початок 90-х – період перебудови). Період законодавства незалежної України, на думку дослідника, поділяється на такі етапи: 1) до набуття чинності ГК та нового ЦК України від 26 січня 2003 року (період перших законів ринкового спрямування); 2) після сучасної кодифікації господарського та цивільного законодавства (період сучасного законодавства) [124 с. 68].

Водночас О. М. Зубатенко виокремлює лише радянський та пострадянський періоди, у яких є вісім основних історичних етапів розвитку

законодавства про припинення суб'єктів господарювання: період військового комунізму (1917–1922/23), коли підприємства не мали самостійності, їх реорганізацію та ліквідацію (здебільшого у формі націоналізації) здійснювали декретами; період непу (1922 рік – кінець 20-х роки), коли підстави й порядок реорганізації та ліквідації залежали від організаційно-правової форми підприємства; період індустріалізації і колективізації (кінець 20-х – початок 30-х років), коли способи припинення (добровільний, розпорядчий і примусовий) еволюціонували в напрямі панування розпорядчо-примусового; передвоєнний період (30-ті роки XX ст.), коли рішення про припинення підприємств приймали виключно міністерства; період Великої Вітчизняної Війни і післявоєнного відновлення народного господарства (40-ві – 50-ті роки), за якого Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік не містили положень про регулювання реорганізації та ліквідації юридичних осіб, а обмежувалися переліком можливих організаційно-правових форм юридичних осіб; період після прийняття ЦК УРСР 1963 року (середина 60-х – середина 80-х років), за якого норми ЦК УРСР передбачали дві форми припинення юридичних осіб: ліквідацію і реорганізацію. Законодавче закріплення одержали три форми реорганізації: злиття, розділення і приєднання; період перебудови (середина 80-х – початок 90-х років), коли реорганізацію та ліквідацію розглядали як синоніми, а захист прав кредиторів не було забезпечено; сучасний період після проголошення Україною незалежності (з початку 90-х років) [60, с. 7].

Системний аналіз джерел правового регулювання припинення юридичних осіб дає підстави стверджувати, що цивільно-правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб у своїй еволюції пройшло три етапи:

1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.);

2) становлення і розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік);

3) становлення та розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувалося прийняттям низки спеціальних і кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання – період незалежної України (з 1991 року й донині).

Так, протягом етапу правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії активно застосовували термін «ліквідація справ товариства», не було здійснено жодної систематизації правового регулювання здійснення ліквідації.

У нормативних актах Російської імперії ліквідацію було визначено як певний процес припинення діяльності юридичної особи, що починався з прийняття відповідних рішень. У ст. 2188 Зводу законів цивільних Російської імперії було передбачено, що в разі закриття акціонерної компанії правління останньої насамперед розпочинає ліквідацію її справ. Положення Статуту кредитної установи в частині її припинення без оголошення неспроможною містили норми, які визначали, що «загальні збори акціонерів, членів, пайовиків, або Міська Дума, упевнившись у наявності умов, що тягнуть за собою припинення дії кредитної установи, постановляє про її закриття і ліквідацію справ» (ст. 118) [22, с. 3].

Поширеною була інтерпретація терміна «ліквідація справ» як «остаточний розрахунок». Із цього приводу О. А. Квачевський зазначає: «Природним наслідком припинення товариства є поділ його майна. Перш ніж розпочати розподіл, необхідно визначити склад майна товариства, скласти правильний і прозорий рахунок як усього наявного та боргового майна, так і всіх боргів товариства засновникам і третім особам та на підставі цього зробити розрахунок прибутку й збитків. Цей розрахунок називається ліквідацією... Отже, розподілу повинна передувати ліквідація майна та всіх справ товариства. Визначення боргів з того, що належить товариству і

кожному засновнику, становить мету й призначення ліквідації...» [71, с. 172]. Таку думку обстоює і Г. Ф. Шершеневич, який називає ліквідацію «процесом очищення, що передує розподілу». «Припинення товариства має наслідком розподіл його майна між учасниками такого товариства. Але подібний розподіл можливий лише після очищення майна від боргів. Цей процес полягає: а) у сплаті боргів товариства; б) у стягненні з третіх осіб належного товариству; в) у реалізації, тобто перетворенні цінності всіх речей, що належать товариству, у гроші; г) у складанні зразкового розрахунку [243, с. 360].

Деталізованого правового регулювання процесу ліквідації не було. Такі нормативні положення застосовували або стосовно окремих видів, груп юридичних осіб (Правила про порядок ліквідації справ приватних і громадських установ короткострокового кредиту 1884 року, Положення про порядок ліквідації справ залізничних товариств при переході належних їм доріг, по викупу, в казну, без оголошення неспроможності Товариства 1892 року), або стосовно статутів окремих товариств. Подеколи статути юридичних осіб ставили вимогу перед початком ліквідації (припинення, закриття) дотримуватися певних умов, зокрема, щодо отримання попереднього дозволу уряду. Так, Статут Товариства власників Одеських Куяльницько-Хаджибейських соляних промислів визначав, що «товариство приступає до ліквідації своїх справ не інакше, як після отримання дозволу Уряду на припинення своїх дій» [22, с. 6].

Якщо цей період вирізняється незначним рівнем нормативно-правового регулювання ліквідації юридичних осіб, то на період становлення і розвитку цивільного законодавства УРСР (початок XX століття – 1991 рік) припадають процеси формування основних засад і принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання як складової цілісного інституту законодавства про підприємства.

У перші післяреволюційні роки проводили примусову ліквідацію юридичних осіб, які було створено за часів існування Російської імперії, що

найчастіше виправдовували соціальними й політичними завданнями революції. Так, приклади примусової ліквідації зафіксовано в одному з перших документів Тимчасового робітничо-селянського уряду України – Декреті «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» від 19 січня 1919 року. На підставі цього документа позбавлялися прав юридичної особи (підлягали закриттю): церкви; приватні релігійні громади, що утворилися для відправлення будь-якого культу; благодійні та просвітницькі організації [219, с. 51].

Жвавий розвиток правового регулювання ліквідації (припинення, закриття) юридичних осіб припав на період дії першого ЦК УРСР 1922 року, який було цілком скопійовано із ЦК Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки.

Слід зауважити, що 1922 рік – це період непу, коли більшовики з тактичних міркувань дозволили країні частково повернутися до ринкових відносин. Більшовики не визнавали поділу права на публічне й приватне. Фактично цивільні права захищав закон лише за умови, якщо вони не суперечили його соціально-економічному призначенню. Цей критерій надавав судам сваволлю, тож суд мав змогу анулювати права. Принципу законності було протиставлено принцип доцільності. Це призводило до правового нігілізму. Зобов'язальне право закріплювало панівні позиції держави й державних підприємств [1, с. 4–5].

ЦК УРСР 1922 року містив Загальну частину, три розділи й 435 статей. Загальні норми про господарські товариства визначали окремі положення про припинення їх існування. Зокрема, було передбачено, що товариство припиняється внаслідок: а) смерті будь-кого з товаришів; б) оголошення будь-кого з товаришів недієздатним або неспроможним; в) подання будь-ким з товаришів вимоги про припинення безстрокового товариства; г) дострокової відмови одного з товаришів від участі в товаристві, заснованому на строк; д) закінчення строку, на який товариство було засновано; е) досягнення або виникнення неможливості досягти мети

товариства; ж) вимоги кредитора, що звернув стягнення на частку одного з товаришів у складковому майні; и) погодження товаришів про припинення товариства. У випадках, передбачених п. «б», «в», «г» і «ж», а також у випадку смерті одного з товаришів, у разі відмови спадкоємця померлого вступити в товариство, товариство продовжувало існувати, коли продовження його в цих випадках передбачено договором товариства або умовлено угодою решти товаришів. Ліквідацію справ товариства після його припинення провадили товариші, дотримуючись таких умов: а) речі, внесені в товариство тільки для спільного користування, повертаються товаришам, які їх внесли, без винагороди за користування цими речами, коли інше не було обумовлено; б) розподіл спільного майна провадиться лише після задоволення безспірних або забезпечення спірних боргів товаришів. Речові внески повертали грошми за оцінкою, встановленою для них у товариському договорі, а в разі відсутності такого – за вартістю їх на момент внесення в переведенні на золоту валюту за офіційним курсом. У разі недостатності спільного майна товаришів для задоволення або забезпечення боргів, сума, якої бракувало, повинна була бути поповнена товаришами в розмірі частки збитків, що припадає на кожного з них. У випадку неспроможності когонебудь з товаришів частину збитків, що припадає на нього, розподіляли поміж рештою товаришів на тій самій підставі. Було встановлено, що порядок взаємних розрахунків між товаришами під час ліквідації товариства можна встановити й угодою товаришів.

Повне товариство припинялося також оголошенням товариства неспроможним у судовому порядку. Окремо було визначено підстави припинення акціонерних товариств, а саме: а) після закінчення терміну, на який його було засновано; б) за постановою загальних зборів акціонерів про припинення його діяльності або про злиття товариства з іншим акціонерним товариством; в) з оголошенням неспроможним.

Крім того, ЦК УРСР 1922 року встановлював, що повне товариство ліквідовувалося, коли воно ухиляється від зазначеної в договорі мети його

діяльності або коли діяльність його органів ухиляється в напрямі, що суперечить інтересам держави; товариство закривається за постановою відповідного окружного виконавчого комітету, що ухвалювалося на подання того відділу окружного виконавчого комітету, який відає галуззю народного господарства, у якій діяло товариство. Для ліквідації справ товариства товариші мали право обирати окремих ліквідаторів як поміж себе, так і сторонніх осіб. У разі недосягнення згоди щодо особи ліквідатора, останнього призначав, на прохання кого-небудь з товаришів, суд.

Окремо визначали підстави припинення акціонерних товариств, а саме: а) після закінчення терміну, на який його засновано; б) за постановою загальних зборів акціонерів про припинення його діяльності або про злиття товариства з іншим акціонерним товариством; в) з оголошенням неспроможним; г) за постановою уряду в разі ухилення товариства від зазначеної в статуті мети, а так само в разі ухилення його органів у напрямі, протилежну інтересам держави.

Правове регулювання ліквідації окремих підприємств відбувалося на державному рівні на підставі спеціальних нормативних актів, зокрема: 1) Постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 7 жовтня 1925 року «Про порядок ліквідації державних промислових і торговельних підприємств, що існують на підставах господарського розрахунку, а також акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю, з виключною або переважною участю державного капіталу»; 2) Постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 7 жовтня 1925 року «Про порядок ліквідації кооперативних організацій, з'єднання їх та розподіл» (згодом було замінене союзним Положенням про порядок припинення кооперативних організацій 1927 року). Примусову ліквідацію державних підприємств здійснювали лише в адміністративному порядку – за рішенням уповноваженого державного органу, зокрема й у випадку неплатоспроможності підприємства (підставою ліквідації була недостатність оборотних засобів для покриття боргів, пред'явлених до стягнення). Таким чином, нормативне регулювання процедури ліквідації,

відповідно до зазначених актів 1925 року, охоплювало відносини ліквідації як платоспроможних підприємств, майна яких було достатньо для розрахунків з кредиторами, так і неплатоспроможних [60, с. 70].

Протягом 30-х років XX століття було прийнято низку законодавчих актів, головним завданням яких було забезпечення неподільного планування й охорони соціалістичної власності, зміцнення централізації та плановості народного господарства.

Забезпечити централізоване планове управління господарством мала на меті Постанова ЦВК і РНК СРСР від 30 січня 1930 року «Про кредитну реформу», яка скасовувала вексельний обіг і комерційне кредитування, визначала порядок ліквідації кредитних союзів. Після прийняття Декрету РНК СРСР від 29 вересня 1935 року «Про роботу споживчої кооперації в селі» було ліквідовано міську споживчу кооперацію, сільськогосподарські кооперативи та промислову кооперацію. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 липня 1960 року № 784 і Постановою ЦК КП України й Ради Міністрів УРСР від 11 жовтня 1960 року № 1698 було ліквідовано промислову кооперацію, відбулося передання її підприємств у відання державних органів, артілей інвалідів і споживчої кооперації [48, с. 53–54].

У цей напружений період інститут ліквідації юридичних осіб не міг розвиватися в прогресивному напрямі й відповідати загальним правовим засадам припинення юридичних осіб приватного права, що було пов'язано насамперед зі складною соціально-економічною та політичною ситуацією в державі.

Вагомим зрушенням у розвитку правового регулювання в цій сфері стало прийняття 8 грудня 1961 року Верховною Радою СРСР Закону «Про затвердження Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік», який було введено в дію 31 травня 1962 року. Основні положення закону стали підґрунтям нового ЦК УРСР 1963 року. Відповідно до ст. 37 ЦК УРСР, юридична особа припинялася шляхом ліквідації або реорганізації (злиття, поділу або приєднання). Підстави й порядок ліквідації підприємств

було визначено в законодавстві СРСР та УРСР, а особливості ліквідації кооперативних і громадських організацій регламентовано також у їх статутах (положеннях). Стаття 38 ЦК УРСР передбачала, що припинення державних організацій, які є юридичними особами, провадить той орган, за рішенням якого вони утворюються. Стаття 40 ЦК УРСР визначала порядок використання майна, що залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів ліквідованої кооперативної організації, а також майна ліквідованої іншої громадської організації. Зокрема, майно, що залишається після задоволення вимог усіх кредиторів ліквідованої кооперативної організації, використовується, якщо інше не встановлено законом, для повернення пайових внесків. Решту майна цієї організації, а також майно ліквідованої іншої громадської організації передавали організаціям вищого рівня, а в разі відсутності таких – відповідному державному органу на загальнокооперативні або громадські потреби. Майно, що залишається після задоволення вимог усіх кредиторів ліквідованої міжколгоспної, державно-колгоспної або іншої державно-кооперативної організації, розподіляли між її учасниками пропорційно до їхніх внесків [238].

Тенденцією 90-х років XX століття є прийняття окремих нормативно-правових актів, які встановлювали спеціальні підстави припинення юридичних осіб, особливу процедуру ліквідації, порядок розподілу майна після ліквідації, черговість задоволення вимог кредиторів.

Новелою радянського законодавства стала Постанова Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1990 року [132], якою затверджено Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери. Положення визначало й деталізувало підстави припинення товариств, порядок призначення та повноваження ліквідаційної комісії; регулювало порядок розрахунків з кредиторами й розподіл майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, між учасниками товариства, визначало момент завершення ліквідації. Зокрема, п. 25 встановлював, що припинення діяльності товариства проводили шляхом його реорганізації

(злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення) або ліквідації. У п. 26 Положення було визначено, що ліквідацію товариства проводить призначена ним ліквідаційна комісія, а у випадках припинення діяльності за рішенням державного арбітражу або суду – ліквідаційна комісія, яка призначається цими органами.

З моменту призначення ліквідаційної комісії до неї переходили повноваження щодо управління справами товариства. Ліквідаційна комісія оцінювала наявне майно товариства, виявляла його дебіторів і кредиторів і розраховувалася з ними, уживала заходів щодо оплати боргів товариства перед третіми особами, а також його учасниками, складала ліквідаційний баланс і представляла його вищому органу товариства. Наявні в товариства грошові кошти, зокрема й виручку від розпродажу його майна внаслідок ліквідації, після розрахунків з бюджетом, з оплати праці працівників товариства, кредиторами й виконання зобов'язань перед власниками облігацій, випущених товариством, розподіляла ліквідаційна комісія між учасниками товариства в порядку та на умовах, передбачених цим Положенням й установчими документами. Майно, передане товариству учасниками в користування, повертали в натуральній формі без винагороди [132].

Ліквідація товариства вважалася завершеною, а товариство таким, що припинило свою діяльність, з моменту внесення запису про це в реєстр державної реєстрації.

Також Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю і Положення про цінні папери передбачали, що ліквідаційна комісія несе майнову відповідальність за шкоду, заподіяну нею товариству, його учасникам, а також третім особам відповідно до цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік.

Серед законів Української РСР, які регламентували основні положення про ліквідацію юридичних осіб, не пов'язану з банкрутством, слід виокремити Закон

«Про підприємства в Українській РСР» від 27 березня 1991 року, який діяв до прийняття ГК і ЦК України 2003 року [103, с. 36].

Закон визначав передумови ліквідації юридичних осіб, зокрема, встановлював, що підприємство підлягає ліквідації у випадках: визнання його банкрутом; якщо прийнято рішення про заборону діяльності підприємства через невиконання умов, встановлених законодавством, і в передбачений рішенням строк не забезпечено дотримання цих умов або не змінено вид діяльності; якщо рішенням суду будуть визнані недійсними установчі документи й рішення про створення підприємства; на інших підставах, передбачених законодавчими актами України.

Також було передбачено, що порядок і строки ліквідаційної процедури, а також строк для заявлення претензій кредиторів визначали власник, суд або орган, уповноважений створювати підприємства, який прийняв рішення про ліквідацію підприємства. Встановлено, що строк для заявлення претензій кредиторів не може бути меншим ніж два місяці з моменту оголошення про ліквідацію.

Закон закріплював положення, за яким ліквідацію здійснювала ліквідаційна комісія, що:

- оцінює наявне майно підприємства, що ліквідується;
- розраховується з кредиторами;
- складає ліквідаційний баланс і подає його власнику або органу, який призначив ліквідаційну комісію.

Однією з новел законодавства про ліквідацію, яка була введена Законом «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України» від 14 березня 1995 року, було положення ч. 2 ст. 35 Закону «Про підприємства в Українській РСР» про те, що достовірність і повнота ліквідаційного балансу повинні бути підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), за винятком тих організацій, які цілком утримуються за рахунок бюджету й не займаються підприємницькою діяльністю.

Стаття 36 цього Закону визначала порядок і черговість задоволення претензій кредиторів, зокрема, встановлювала, що в першочерговому порядку задовольняють борги перед бюджетами й компенсують витрати на відновлення природного середовища, якому завдало шкоди ліквідоване підприємство.

Також було передбачено, що майно, яке залишилося після задоволення претензій кредиторів і членів трудового колективу, використовують за вказівкою власника [178].

Згодом положення цих статей стали підґрунтям для норм ЦК України від 16 січня 2003 року про ліквідацію юридичних осіб (ст. 110, 111, 112).

Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про підприємництво”» від 15 жовтня 1992 року запровадив норми, присвячені примусовому скасуванню державної реєстрації підприємства, що є підставою для ліквідації юридичної особи, зокрема відповідно до рішення суду у випадках, передбачених законодавством України.

Новим етапом розвитку нормативно-правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні стало прийняття 16 січня 2003 року ЦК [236] і ГК України [29].

Уперше ЦК України визначив загальні засади й підстави ліквідації юридичних осіб приватного права. Кодекс закріпив порядок створення та загальні функції ліквідаційної комісії, порядок черговості задоволення вимог кредиторів і момент припинення юридичної особи.

Новелою сучасного українського законодавства став прийнятий 6 лютого 2018 року Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [186], який визначає правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю і товариств з додатковою відповідальністю, порядок їх створення, діяльності та припинення, права й обов’язки учасників. У Законі деталізовано процес припинення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю шляхом реорганізації, водночас він не містить норм, які регулювали б питання ліквідації. Так, у ст. 48 визначено, що товариство припиняється внаслідок передання всього майна,

усіх прав й обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або внаслідок ліквідації. Частина 2 цієї статті передбачає, що добровільне припинення товариства здійснюється за рішенням загальних зборів учасників у порядку, встановленому цим Законом, з дотриманням вимог законодавства. Інші підстави й порядок припинення товариства регламентує закон.

Таким чином, ЦК України від 16 січня 2003 року (ст. 110, 111, 112) нині є основним законодавчим актом, який містить загальні норми, що регулюють процедуру ліквідації юридичних осіб в Україні [102, с. 70].

Підсумовуючи викладене, пропонуємо виокремити в межах становлення цивільного законодавства щодо правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб в Україні три основні історичні етапи:

1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.);

2) становлення і розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік), що вирізнявся формуванням і становленням основних засад і принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання;

3) становлення та розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувався прийняттям низки спеціальних і кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання інституту юридичної особи (з 1991 року й донині). Цей етап став новелізацією правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб, що ознаменувався прийняттям 2003 року ЦК і ГК України, а також низки спеціальних нормативно-правових актів, які визначили загальні засади й підстави ліквідації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, а також закріпили момент припинення юридичної особи.

Зазначене дає підстави стверджувати, що за понад столітню історію становлення чинні нині норми, які регулюють питання ліквідації юридичних

осіб в Україні, ґрунтуються на структурі ліквідації ще радянського періоду, яка вочевидь не завжди може задовольняти запити сучасності, що пов'язано зі стрімкими євроінтеграційними процесами й прагненнями щодо лібералізації національного законодавства.

1.3. Міжнародний досвід цивільно-правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб

Завдяки прийнятому Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” і деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 року № 835-VIII [160], у рейтингу Doing Business – 2017, який готує Світовий банк задля порівняння доступності підприємницької діяльності в різних країнах, Україні вдалося піднятися за показником «Реєстрація бізнесу» одразу на 10 сходинок – із 30-го на 20-те місце. Однак рейтинг нашої держави значно знизився в таких сферах, як «Ліквідація підприємства» (із 141-го до 150-го місця). Попри те, що законодавство країни містить положення, які стосуються процедури ліквідації або реорганізації, Україні присвоєно 0 балів за індексом ефективності нормативно-правової бази, оскільки за показниками «часові та фінансові витрати», а також «кінцевий результат процесу» – в Україні зафіксовано «практика відсутня» [100].

Безумовно, така ситуація є неприпустимою та зумовлює необхідність теоретичного та практичного вивчення міжнародного досвіду у сфері ліквідації юридичних осіб з метою якісного реформування національного законодавства.

Норми, спрямовані на регулювання процедури ліквідації юридичних осіб, містяться в окремих сферах правового масиву ЄС.

Зокрема, Перша директива 68/151/ЄС Ради Європейських Співтовариств «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 9 серпня 1968 року [173] врегульовує також і питання щодо недійсності товариств. Увагу акцентовано на правових засобах запобігання неправильному складанню засновницьких документів: на вибір запропоновано запровадження контролю з боку державної влади й нотаріальне оформлення. У директиві передбачено вичерпний перелік підстав визнання товариства недійсним, і це означає, що держави можуть його лише скоротити. Такими підставами є:

- 1) відсутність засновницьких документів або недотримання формальностей щодо їх оформлення, зокрема стосовно превентивного контролю або нотаріального посвідчення;
- 2) визначення в статуті завдань товариства, що суперечать публічному порядку або законодавству;
- 3) відсутність у засновницьких документах або статуті вказівок на найменування товариства, вид, розмір внесків, статутного капіталу або незазначення завдань товариства;
- 4) недотримання норм національного законодавства щодо сплати мінімального розміру статутного капіталу;
- 5) недієздатність усіх первісних засновників товариства;
- 6) у випадках, коли всупереч національному законодавству, що регулює діяльність торговельних товариств, кількість первісних учасників товариства менше ніж два.

З огляду на те, що товариство може бути визнано недійсним лише на зазначених вище підставах, а держави-члени на свій розсуд запроваджують до свого законодавства будь-які з перелічених підстав, регулювання цього питання може відрізнятися в різних держав-членів. Проте однозначно вони

не виходитимуть на території ЄС за межі тих, які запропоновані директивою [148, с. 179180].

Відповідно до положень ст. 11 і 12 Першої директиви 68/151/ЄС, недійсність компанії має бути оголошена рішенням суду, що діє на підставі норм статутного права. Недійсність спричиняє ліквідацію компанії, як і закриття. Недійсність не впливає на дійсність будь-яких зобов'язань, узятих на себе компанією чи разом з компанією, і не має заподіювати шкоди наслідкам ліквідації компанії.

Положення ст. 11 Першої директиви 68/151/ЄС щодо визнання державної реєстрації товариства недійсною були імплементовані в українському законодавстві, зокрема в ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Проте після прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 року такі підстави виключено.

Водночас положення Першої директиви 68/151/ЄС втілено в тому, що, рішення про примусову ліквідацію господарських товариств в Україні може приймати лише суд. Органи державної влади й місцевого самоврядування, які можуть лише ініціювати припинення товариства шляхом звернення до суду, таких повноважень не мають, що зумовлено необхідністю гарантувати права суб'єктів господарювання від втручання з боку державних органів [57, с. 68]

Відповідно до положень директив Європейського парламенту та Ради «Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ» 2001/24/ЄС [181] та «Про реорганізацію та ліквідацію страхових організацій» 2001/17/ЄС [182], ліквідаційними процедурами вважають колективні процедури, що передбачають належну реалізацію активів і розподіл коштів між

кредиторами, держателями акцій або членами підприємства, що обов'язково включає будь-яке втручання адміністративного чи судового органу держави-члена, зокрема якщо колективні процедури припинені за угодою чи іншими схожими заходами, незалежно від того, чи ґрунтуються вони на неплатоспроможності або є добровільними чи примусовими.

Директива 2001/24/ЄС заповнила істотну прогалину в законодавстві про надання фінансових послуг. Метою цього документа стало забезпечення застосування процедури ліквідації стосовно кредитної установи, яка має філії в інших державах – членах ЄС, за єдиними правилами з метою належного захисту кредиторів й інвесторів [148, с. 299–300].

Директива 2001/17/ЄС не ставить за мету гармонізацію національного законодавства щодо реорганізаційних заходів і процедур ліквідації, однак спрямована на забезпечення взаємного визнання законодавства держав-членів у сфері реорганізаційних заходів і ліквідації страхових підприємств, а також необхідну співпрацю. Таке взаємне визнання імplementовано в цій Директиві через принципи єдності, універсальності, координації, публічності, однакового підходу та захисту страхових кредиторів.

Директива 2001/17/ЄС встановлює, що заходи в порушеному судовому провадженні стосовно страхової компанії мають вживати компетентні органи за правилами та в межах законодавства тієї держави – члена ЄС, у якій було видано дозвіл на діяльність такої компанії. За загальним правилом, провадження у справі має стосуватися всіх філій страхової компанії на території країн ЄС, а кредиторам має бути забезпечено такий правовий режим, який створює необхідні умови для належного інформування учасників судового провадження про рух справи, а також гарантування недискримінації зазначених правових відносин, незалежно від того, суб'єктами права якої держави вони є [148, с. 299].

Деталізований порядок проведення процедури ліквідації юридичних осіб у ЄС визначається внутрішнім законодавством держав-членів. Так, у Франції припинення комерційних організацій регулює закон «Про торгіві

товариства» від 24 червня 1966 року; у Німеччині – закони «Про акціонерні товариства» від 6 вересня 1965 року та «Про товариства з обмеженою відповідальністю» від 20 квітня 1892 року, Торгове уложення від 10 травня 1897 року, а також Німецьке цивільне уложення від 18 серпня 1896 року; у Великій Британії – закони «Про компанії» 1985 року і «Про дискваліфікацію директорів компаній» 1986 року, Акт про неплатоспроможність 1986 року [197, с. 20].

Водночас, відповідно до положень Директиви 2001/24/ЄС [181] і Директиви 2001/17/ЄС [182], законодавство держави походження має визначати, зокрема, таке:

- а) активи, які становлять частину майна, і поводження з активами, придбаними чи переданими підприємству після відкриття процедур ліквідації;
- б) відповідні права установи й ліквідатора;
- с) умови, за яких можливі компенсації;
- д) вплив процедур ліквідації на поточні контракти, у яких установа є стороною;
- е) вплив процедур ліквідації на судові справи, порушені окремими кредиторами, за винятком незакінчених судових справ;
- ф) позови (претензії) проти установи та вивчення позовів (претензій), що подають після початку процедур ліквідації;
- г) правила, які регламентують подання, перевірку та визнання позовів (претензій);
- h) правила, які регламентують розподіл надходжень від реалізації активів, черговість позовів (претензій) і права кредиторів, які отримали часткову компенсацію після початку процедур щодо неплатоспроможності на підставі права чи шляхом зарахування;
- і) умови припинення процедур щодо неплатоспроможності, зокрема шляхом укладення компромісної угоди, і результати такого припинення;
- j) права кредиторів після закінчення процедур ліквідації;

- k) хто має нести витрати, пов'язані з проведенням процедур ліквідації;
- l) правила, пов'язані з недійсністю, спірністю або відсутністю юридичної сили законодавчих актів, що спричиняють шкоду всім кредиторам.

Проблеми ліквідації юридичних осіб, що не пов'язана з банкрутством, у межах права ЄС у нашій державі майже не вивчали. Юридичних досліджень, зокрема наукових статей, украй незначна кількість. Серед учених, які здійснюють порівняльний аналіз українського корпоративного законодавства із законодавством країн – членів ЄС та саме правом ЄС, можна виокремити таких дослідників, як: О. Р. Кібенко, В. А. Васильєв, О. М. Вінник, О. М. Загребельний та ін. У Росії таких науковців більша кількість, хоча їх коло також обмежене. Цікавими є роботи, присвячені проблемам корпоративного права, таких російських науковців, як: С. Дубовицька, Г. Калашников, С. Гомцяня [47, с. 465–466].

На думку В. К. Мамутова, в іноземному законодавстві, попри різноманітність національних процедур, можна визначити щонайменше дві загальні для всіх країн обов'язкові умови, необхідні для визнання учасників господарської діяльності суб'єктами права. Це визначення найменування, під яким підприємець повинен виступити в господарських відносинах (фірма), і державна реєстрація його підприємства [107, с. 60]. Можна дійти висновку, що учасник господарської діяльності перестає бути суб'єктом права з моменту реєстрації його припинення.

Німецьке право закріплює, що основним органом управління товариства були і є загальні збори, які обирають правління та можуть ліквідувати товариство кваліфікованою більшістю голосів. У статуті цього товариства зазначають юридичних осіб, яким може бути передано майно. У разі відсутності цієї інформації, майно передають державі. Діяльність товариства в Німеччині може бути припинено в разі:

- неспроможності;
- закриття відповідно до власного рішення чи повної реалізації мети;

- протизаконного рішення загальних зборів або через протизаконний спосіб дій правління;
- загрози суспільним інтересам.

Такий підхід стосується не тільки комерційних чи соціальних товариств, а й політичних і професійних.

Відповідно до закону Франції «Про торгові товариства», суд може прийняти постанову про ліквідацію товариства, якщо виявиться, що фізична особа є єдиним учасником двох і більше товариств з обмеженою відповідальністю. Щодо акціонерних товариств, то суд може винести постанову про припинення, якщо впродовж року кількість акціонерів буде меншою ніж сім осіб.

За британським законодавством, крім бухгалтерів і фондових бірж, є вимога щодо наявної кількості в обсязі 20 членів товариства. Компанія може бути ліквідована як судом, так і під контролем суду чи добровільно.

Науковець О. М. Зубатенко визначає такі випадки ліквідації компаній у Великій Британії:

- а) якщо публічна компанія не виконала вимоги до статутного капіталу, встановлені законодавством, а з моменту її реєстрації минув рік;
- б) компанія не почала свою діяльність упродовж року з моменту її реєстрації або припинила її на рік;
- в) кількість членів стала меншою ніж два;
- г) компанія не спроможна сплатити свої борги;
- д) суд дійшов висновку, що буде обґрунтовано і справедливо, якщо компанія буде ліквідована [62, с. 20].

З огляду на європейський вектор розвитку України, який задекларований, зокрема, Законом України від 16 вересня 2014 року «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», регулювання підприємництва відповідно до європейських стандартів набуває важливого значення для

нашої держави [36, с. 35]. Необхідною умовою успішності розвитку корпоративного законодавства України, що стосується і законодавства у сфері припинення юридичних осіб, має стати комплексність регулювання та стратегічний підхід.

Основним орієнтиром під час проведення реформування, стверджує О. Р. Кібенко, має стати законодавство ЄС (поточне та перспективне). Утім слід урахувати й законодавчий досвід інших країн [72, с. 100–101].

На нашу думку, доцільно зосередити увагу на успішному досвіді інтеграції національного законодавства країн Балтії до вимог ЄС, зокрема й у сфері припинення юридичних осіб.

Так, правове підґрунтя нормативного регулювання відносин у сфері ліквідації юридичних осіб у Литві становлять: ЦК від 18 липня 2000 року [239], закони «Про акціонерні товариства» від 13 липня 2000 року [151], «Про невеликі товариства» від 29 червня 2012 року [176] і «Про банкрутство підприємств» від 20 березня 2001 року [154], які зазнали значних трансформаційних перетворень у зв'язку зі вступом Литви до ЄС 2004 року.

Загальні засади припинення юридичних осіб окреслено в ЦК Литовської Республіки.

У ньому визначено, що юридичні особи припиняються шляхом ліквідації або реорганізації, а юридична особа вважається припиненою з дня вилучення запису про юридичну особу з реєстру юридичних осіб.

Як і ЦК України, так і ЦК Литовської Республіки не містить чіткого визначення поняття ліквідації юридичних осіб. Однак, на відміну від ЦК України, Литовський ЦК деталізує підстави припинення товариств, порядок призначення та повноваження ліквідатора/ліквідаційної комісії; регулює порядок розрахунків із кредиторами й розподіл майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, між учасниками товариства, визначає момент завершення ліквідації.

У ст. 2.106 ЦК Литовської Республіки встановлено виключний перелік підстав для ліквідації юридичної особи. Зокрема, юридична особа ліквідується на підставі: 1) рішення учасників юридичної особи про припинення діяльності; 2) рішення суду або зборів кредиторів щодо ліквідації юридичної особи – банкрута; 3) рішення суду про ліквідацію юридичної особи, не пов'язане з банкрутством; 4) рішення адміністратора реєстру юридичних осіб про ліквідацію юридичної особи; 5) закінчення періоду, на який було створено юридичну особу; 6) зменшення кількості учасників юридичної особи нижче від мінімальної кількості, встановленої законодавством; 7) визнання недійсним утворення юридичної особи.

Після прийняття змін до ЦК Литовської Республіки та Цивільного процесуального кодексу Литовської Республіки 2014 року, ліквідацію компанії має право ініціювати адміністратор реєстру юридичних осіб «Центр реєстрів», а саме якщо: 1) протягом 12 місяців компанія не подає фінансову звітність; 2) не сформовані органи управління підприємства, і тому вони не можуть приймати рішення упродовж понад шість місяців; 3) неможливо знайти членів органів управління за юридичною адресою офісу чи адресами компанії, що зазначені в реєстрі; 4) компанія протягом п'яти років не оновлює свої дані в реєстрі юридичних осіб та є підстави вважати, що товариство не здійснює господарської діяльності.

Положення ЦК Литви визначають, що рішення про ліквідацію юридичної особи та призначення ліквідатора приймає кваліфікована більшість голосів учасників юридичної особи, яка не може бути меншою, ніж дві третіх від усіх голосів учасників загальних зборів. Збори учасників юридичної особи, які прийняли рішення про ліквідацію юридичної особи, суд або адміністратор реєстру юридичних осіб зобов'язані призначити ліквідатора, який володіє необхідною кваліфікацією. У передбачених законами випадках можуть призначати декількох ліквідаторів, які формують ліквідаційну комісію. З моменту призначення ліквідатора або створення

ліквідаційної комісії органи управління юридичної особи втрачають свої повноваження.

У законі Литовської Республіки «Про акціонерні товариства» конкретизовано повноваження ліквідаторів і, на відміну від Закону України «Про акціонерні товариства», визначено, що ліквідатори несуть солідарну відповідальність перед товариством і третіми особами за шкоду, заподіяну з вини ліквідаторів. Якщо ліквідатор діє особисто, він несе індивідуальну відповідальність за заподіяну шкоду.

Також у законі визначено, що про ліквідацію акціонерного товариства для загального відома тричі публікують оголошення з інтервалом не менше ніж два місяці або повідомляють кожного акціонера та кредитора. Майно товариства може бути розділено між акціонерами лише після того, як мине три місяці з дня опублікування втретє інформації про ліквідацію або доведення такої інформації кожному акціонеру та кредитору.

Щодо порядку та черговості задоволення вимог кредиторів положення ЦК Литовської Республіки аналогічні положенням, які містяться в ЦК України, зокрема зазначено, що пріоритет у задоволенні вимог кредиторів надають вимогам, забезпеченим заставою майна.

Про відповідність законодавства Литовської Республіки правовим нормам ЄС, зокрема у сфері ліквідації юридичних осіб, свідчить наявність у ЦК Литви положень про підстави визнання товариства недійсним, що передбачені в Директиві 68/151/ЄС [173]. Товариство може бути визнане недійсним лише судом на таких підставах:

- 1) недієздатність усіх первісних засновників товариства або порушення вимог щодо мінімальної кількості учасників товариства;
- 2) відсутність засновницьких документів або недотримання формальностей щодо їх оформлення;
- 3) визначення в статуті завдань товариства, що суперечать публічному порядку або законодавству;

4) несформованість мінімального розміру статутного капіталу або порушення порядку його формування;

5) відсутність у засновницьких документах або статуті вказівок на найменування товариства, вид, розмір внесків, статутного капіталу або незазначення завдань товариства, якщо такі вимоги передбачені законами, що регулюють окремі форми юридичних осіб. У разі визнання товариства недійсним юридична особа ліквідується в порядку, визначеному законом.

Одним з найважливіших стратегічних партнерів України є Республіка Польща. Безпосередня географічна близькість, наявність спільного кордону, тісні зв'язки протягом усього історичного розвитку, схожість за площею, чисельністю населення, мовною групою, ментальністю, наближеність за природно-географічними умовами та ресурсами уможливають використання Україною європейського цивілізаційного підходу й досвіду Польщі в досягненні повного членства в ЄС. Польща приєдналася до ЄС 2004 року й головує в ньому у другому півріччі 2011 року. Адаптація законів Польщі до вимог законодавства ЄС зумовила широкомасштабні реформи в економічній політиці держави та значно обмежила втручання уряду в приватний сектор [14, с. 85].

Республіка Польща є державою, у законодавстві якої немає єдиного кодифікованого нормативно-правового акта, який комплексно регулював би суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності (аналог ГК України). Попри це, можна констатувати досить низький рівень «розпорошеності» законодавчих норм, які закріплюють загальні засади підприємницької діяльності, зокрема у сфері ліквідації юридичних осіб, а для України останніми роками притаманні саме процеси декодифікації та збільшення кількості нормативних актів, які регулюють відносини у сфері підприємництва [36, с. 39].

З 1 січня 2001 року в Польщі розпочали діяти нормативно-правові акти, що реформували законодавство країни за стандартами ЄС та правилами господарського обороту. Відтоді розпочав свою роботу Загальнопольський

судовий реєстр – спеціалізована інформаційна система, яка охоплює:

- 1) реєстр підприємців; 2) реєстр об'єднань, інших громадських і професійних організацій, фондів, публічних закладів охорони здоров'я;
- 3) реєстр неплатоспроможних боржників.

Також 1 січня 2001 року набрав чинності Кодекс торговельних товариств, що є прикладом імплементації приписів ЄС у національне законодавство, оскільки під час його підготовки було враховано положення чинних директив ЄС [7, с. 72].

Відповідно до ЦК, у Польщі торговельні товариства поділяють на два види: особові (передбачають змінність персонального складу, об'єднання майна учасників та їхню спільну діяльність як обов'язкову умову існування товариства; кожен член товариства має право вести справи та представляти товариство: прості, повні, партнерські, командитні й командитно-акціонерні товариства) і капітальні (об'єднання капіталу, не передбачає обов'язкової участі членів у організації процесу діяльності торгового товариства; оперативну діяльність цих товариств, їх представництво здійснюють спеціально створені органи; відповідальність за діяльність таких товариств несе саме торгове товариство: товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства).

Відповідно до положень Кодексу торговельних товариств, особові товариства припиняються на підставах, передбачених договором товариства, законом або за рішенням суду. Під час здійснення ліквідації назву товариства зазначають з додаванням слів «у ліквідації». Припинення товариств відбувається внаслідок:

- досягнення господарської мети товариства;
- закінчення строку, на який товариство було створено;
- припинення товариства за рішенням суду, на вимогу будь-кого з учасників товариства;
- виходу або смерті учасника товариства, якщо залишається лише один учасник;

– банкрутства товариства.

Кодекс торговельних товариств встановлює, що в разі, якщо в партнерському товаристві залишається тільки один партнер, або коли тільки один партнер має право на здійснення професійної діяльності, партнерське товариство підлягає припиненню не пізніше ніж рік з моменту виникнення зазначених обставин. У такому випадку протягом цього року існує «не типова для особових товариств конструкція, а саме існування одноособового партнерського товариства». Проте якщо протягом року до товариства вступить інший партнер, який має право на здійснення професійної діяльності, пов'язаної з предметом діяльності партнерського товариства, підстави для припинення товариства зникають [252, с. 88].

Припинення товариств відбувається після закінчення процедури ліквідації та виключення їх із Загальнопольського судового реєстру.

Відповідно до ст. 82 Кодексу торговельних товариств, за рахунок майна товариства задовольняють передусім вимоги за зобов'язаннями товариства й здійснюють інші, визначені законом, обов'язкові платежі. Активи товариства, що залишилися після погашення зобов'язань, передають учасникам відповідно до умов, визначених договором товариства. У разі відсутності відповідних положень у договорі товариства, учасникам виплачують їхні капітальні частки. Залишок майна розподіляють між учасниками у співвідношенні, у якому вони беруть участь у розподілі прибутку товариства. А майно, внесене учасником компанії лише для використання, повертають партнерам в натурі.

Стаття 83 Кодексу встановлює, що в разі недостатності майна для погашення капітальних часток і боргів товариства дефіцит розподіляють між учасниками відповідно до положень договору, а за їх відсутності – у співвідношенні, у якому партнери беруть участь у збитках. У випадку неплатоспроможності одного з партнерів, частина нестачі, що належить йому, розподіляється між іншими учасниками в тому самому співвідношенні.

Законодавчо встановлено, що моментом відкриття процедури ліквідації капітальних товариств є прийняття рішення про припинення товариства його учасниками або набрання чинності рішення суду про припинення товариства. Згідно зі ст. 276 Кодексу торговельних товариств, ліквідаторами є всі члени правління, якщо інше не передбачене статутом товариства чи рішенням учасників. Якщо ліквідацію проводять за рішенням суду, то суд одночасно може призначити ліквідатором третю особу не з числа членів правління товариства.

Процедура ліквідації починається з того, що ліквідатори складають баланс відкриття ліквідації, який подають зборам учасників для затвердження. До ліквідаційного балансу необхідно включити всі складові активів за збувальною вартістю (тобто за реальною ціною, яку можна отримати на момент складання балансу від продажу цих майнових складових). Баланс складають протягом 15 днів з дня відкриття ліквідації. Якщо на момент закінчення чергового оборотного року процедура ліквідації триває, ліквідатори повинні після закінчення кожного оборотного року представляти зборам учасників звіт про свою діяльність і фінансовий звіт [252, с. 124].

Як і в Україні, у Польщі виконання зобов'язань товариства здійснюють на підставі заявлених кредиторських вимог, строк виконання яких настав. Однак, на відміну від ЦК України, у якому передбачено, що вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняють з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно; у ст. 285 Кодексу торговельних товариств визначено, що товариство зобов'язане внести на судовий депозит суми, необхідні для задоволення вимог або надання гарантій кредиторам, відомих товариству, які не заявили кредиторські вимоги вчасно, або строк виконання яких не настав, або їхні вимоги оспорюють.

Тобто Кодекс торговельних товариств Польської Республіки надає законодавчі гарантії погашення вимог усіх відомих товариству кредиторів.

Після завершення розрахунків з кредиторами майно товариства, що залишилося, розподіляють між учасниками пропорційно їхнім часткам, якщо інше не встановлене статутними документами.

Однією з особливостей правового регулювання в Польщі розподілу майна товариства між учасниками є визначена в статуті або договорі система часток учасників. Якщо в товаристві є система нерівних часток, які підлягають поділу, тобто якщо кожен з учасників володіє тільки однією часткою, тоді розподіл майна відбувається пропорційно до вартості часток. Якщо договір товариства передбачає, що учасники можуть мати більше часток, які є рівними й не підлягають поділу, тоді розподіл ліквідаційної маси відбувається пропорційно до кількості часток, які належать учасникам [252, с. 125].

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідатори складають ліквідаційний баланс, який затверджують учасники юридичної особи, і забезпечують подання його до реєстраційного суду з одночасним поданням до Загальнопольського реєстру заяви про виключення товариства з реєстру.

Нині найбільш показовою щодо вивчення та запозичення досвіду у сфері реформування законодавства про ліквідацію юридичних осіб, на нашу думку, є Грузія, у якій здійснено прогресивні реформи в різних сферах державного управління. Царина державної реєстрації не є винятком. Хоча нещодавно в цій країні тотальними були корупція, розкрадання фінансів, абсолютно не прозорими – процедури, пов'язані з наданням адміністративних послуг для громадян [210, с. 94]. Однак нині Грузія впевнено підіймається в міжнародних рейтингах за показником простого порядку ведення бізнесу.

Поступове спрощення процесу реєстрації підприємства почалося ще 2004 року. Процедури реєстрації в суді, а потім – у податкових органах було об'єднано. Фактично реалізовано принцип «одного вікна». З 2008 року не є обов'язковою вимогою наявність статутного капіталу, статуту, власної

печатки, нотаріальне завірення установчих документів. Зміни стосувалися також правил реорганізації, ліквідації та керування. Більш захищеними стали інтереси як кредиторів, так і співзасновників компанії. Фактично відбулася повна лібералізація внутрішньої структури підприємства. Майже скрізь, де раніше закон жорстко давав вказівки, з'явилася поступка: «Якщо інше не передбачене статутом» [14, с. 201].

Головна особливість законодавчого регулювання добровільної ліквідації юридичної особи (за рішенням власників) у Грузії полягає в тому, що процес її проведення детально прописано в одному законі, а саме в законі Грузії «Про підприємців» [179]. Відповідно до положень ст. 14 цього закону, партнери підприємницької юридичної особи можуть прийняти рішення про початок ліквідації підприємства. Партнери, а також у випадку, передбаченому статутом, – члени наглядової ради або директор (директори) можуть призначити осіб, які здійснюють ліквідацію підприємства (ліквідаторів). Партнери на загальних зборах приймають рішення про початок ліквідації юридичної особи, яке реєструють у реєстрі підприємців і непідприємницьких (некомерційних) юридичних осіб, із цього моменту й розпочинається процедура ліквідації.

Одночасно з вимогою про реєстрацію початку процесу ліквідації підприємства в реєстраційний орган подають інформацію щодо термінів задоволення всіх вимог відомих кредиторів підприємства, а вже з моменту реєстрації початку процесу ліквідації підприємства партнери підприємства повинні направити всім відомим кредиторам письмове повідомлення про початок процесу ліквідації, у якому має бути зазначено терміни задоволення вимог кредиторів.

Служба доходів своєю чергою протягом десяти робочих днів після отримання повідомлення забезпечує надання реєстраційному органу інформацію про ризик наявності податкового зобов'язання суб'єкта, яка повинна містити вказівку щодо терміну проведення податкової перевірки й факту підтвердження наявності заборгованості. Тривалість перевірки податкового органу не може перевищувати 90 днів з початку ліквідації

підприємства, а в разі необхідності 90-денний термін може бути подовжено лише раз, однак не довше ніж на два місяці. Якщо податковий орган пропустив 10-денний термін надання інформації про наявність ризику, визначеного законом, а також терміну податкової перевірки, що визначено цією нормою, вважається, що суб'єкт не має податкової заборгованості, а отже, до нього не можуть застосовувати заходи, які перешкоджають процесу ліквідації [100].

Головною перевагою Грузії у сфері ліквідації юридичних осіб є чітко визначені строки проведення ліквідаційної процедури. Так, ст. 14 закону Грузії «Про підприємців» встановлює, що ліквідатор не пізніше ніж через 90 днів після реєстрації початку процесу ліквідації підприємства має почати реалізацію його майна за ринковими цінами або в порядку аукціону й розмістити суми, отримані від такої реалізації, на депозитному рахунку суду або нотаріуса. Також визначено, що процес ліквідації підприємства має бути завершений не пізніше ніж за чотири місяці після реєстрації початку процесу ліквідації підприємства, а в разі подовження терміну податкової перевірки – не пізніше ніж за місяць після отримання реєстраційним органом інформації про завершення податкової перевірки. Після закінчення процесу задоволення вимог кредиторів уповноважена особа (уповноважені особи) приймає (приймають) рішення про завершення ліквідації підприємства, у якому має бути зазначено про задоволення всіх відомих вимог кредиторів підприємства. Це рішення подають у реєстраційний орган, воно є підставою для скасування реєстрації підприємства. Якщо протягом трьох місяців після скасування реєстрації підприємства з'ясується, що під час ліквідації не було задоволено частину вимог кредиторів підприємства, їх будуть задовольняти за рахунок відповідних сум або майна, що депонуються згідно з вимогами закону. Після закінчення тримісячного терміну депоновані суми або майно розподіляють між партнерами пропорційно до їхніх часток, якщо статутом (угодою партнерів) не встановлений інший порядок. Таким чином, строк проведення добровільної ліквідації не може перевищувати п'яти місяців, на відміну від

України, де такий строк законодавчо не обмежений та може затягнутися на роки [104, с. 72].

Законодавство Грузії містить нетипову підставу для ліквідації юридичної особи, порівняно із законодавством України, а саме ліквідація юридичної особи на підставі обвинувального вироку суду в кримінальній справі про ліквідацію юридичної особи, що набрав законної сили.

Під час такої ліквідації застосовують відповідні норми закону Грузії «Про провадження у справі про неплатоспроможність». Ліквідацію в обов'язковому порядку здійснює ліквідатор, призначений судом. З моменту початку провадження в кримінальній справі до набрання законної сили обвинувальним вироком суду або припинення провадження в кримінальній справі не допускається провадження стосовно юридичної особи ліквідаційних і пов'язаних з реорганізацією процедур.

В Україні ліквідацію юридичної особи застосовує суд як захід кримінально-правового спрямування на підставі ст. 96-9 Кримінального кодексу (КК) України, у разі вчинення її уповноваженою особою злочинів, передбачених законодавством.

Закріплення в Загальній частині КК України такого заходу кримінально-правового спрямування, як ліквідація юридичної особи, відбулося в межах узятих Україною зобов'язань щодо узгодження положень вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами (встановлення відповідальності юридичних осіб за злочини). У зв'язку із цим 23 травня 2013 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» № 314-VII, унаслідок чого в системі Загальної частини КК України було закріплено розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [118, с. 36–37].

Проте в контексті реалій сьогодення кримінальні провадження щодо притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності становлять незначний відсоток, а рішень, які покладають кримінальну відповідальність

на юридичну особу, взагалі немає, що засвідчує необхідність внесення низки змін до законодавчих актів за зразком позитивного міжнародного досвіду.

Ще однією нетиповою для України ліквідаційною процедурою, що наявна в Грузії, є скасування протиправного рішення реєстраційного органу про реєстрацію юридичної особи, утвореної внаслідок реорганізації, та скасування власне реєстрації такого суб'єкта підприємницької діяльності.

Якщо зі скасуванням протиправного рішення про реєстрацію юридичної особи скасовують реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, який виник на підставі реорганізації, то рішенням про скасування відновлюють становище підприємства, яке існувало до реорганізації, а правонаступником скасованого суб'єкта стає підприємство, що існувало до реорганізації. Із зазначеного вбачається, що внесення запису про ліквідацію підприємства за результатами проведеної реорганізації не завжди може бути кінцевою реєстраційною дією щодо ліквідованого суб'єкта.

У випадку якщо скасування протиправного рішення реєстраційного органу про реєстрацію тягне припинення суб'єкта підприємницької діяльності так, що в нього не залишається правонаступника, реєстраційний орган видає адміністративно-правовий акт про виявлення недоліків у реєстрації та надає юридичній особі строк 30 днів для усунення таких недоліків, про що роблять відмітку в реєстрі підприємців і непідприємницьких (некомерційних) юридичних осіб. У разі невиконання приписів у визначений термін, реєстраційний орган видає адміністративно-правовий акт про початок процедури примусової ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності. У такому разі партнери юридичної особи або особи, уповноважені на призначення ліквідатора, повинні призначити ліквідатора та пройти процедури, встановлені законом для добровільної ліквідації. У разі непризначення ліквідатора процес примусової ліквідації завершується із закінченням загального терміну, встановленого законом для ліквідації.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-правових і методологічних засад інституту ліквідації юридичних осіб в Україні дає підстави для таких висновків:

1. Основою методології дослідження правового регулювання інститут ліквідації в Україні стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ, зокрема, історико-правовий, порівняльно-правовий, методи індукції та дедукції, системно-структурний, формально-догматичний і логічний методи.

2. Значною є кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам припинення суб'єктів господарювання, проте бракує комплексних наукових досліджень інституту ліквідації юридичних осіб у контексті доктрини цивільного права, а також недостатньо дослідженими залишаються особливості ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України, перспективи розвитку й удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері припинення юридичних осіб.

3. У своїй еволюції цивільне законодавство, що регулює інститут ліквідації юридичних осіб, пройшло декілька етапів, серед яких:

1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.). У цей період активно застосовували термін «ліквідація справ товариства», не було систематизовано правове регулювання здійснення ліквідації;

2) становлення і розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік). Цей етап вирізнявся формуванням і становленням основних засад та принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання. Було виокремлено спеціальні підстави припинення юридичних осіб, особливу процедуру ліквідації, порядок розподілу майна після ліквідації, черговість задоволення вимог кредиторів;

3) становлення і розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувався прийняттям низки спеціальних і кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання інституту юридичної особи (з 1991 року й донині). Цей етап став новелізацією правового регулювання інституту ліквідації юридичних осіб, оскільки було прийнято 2003 року ЦК і ГК України, а також низку спеціальних нормативно-правових актів, які визначили загальні засади й підстави ліквідації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, закріпили момент припинення юридичної особи.

4. Реформування національного законодавства актуалізує необхідність теоретичного та практичного вивчення міжнародного досвіду у сфері ліквідації юридичних осіб. Норми, спрямовані на регулювання процедури ліквідації юридичних осіб, містяться у визначених сферах правового масиву ЄС (Перша директива 68/151/ЄС Ради Європейських Співтовариств «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 9 серпня 1968 року; Директиви Європейського парламенту та Ради 2001/24/ЄС «Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ» і 2001/17/ЄС «Про реорганізацію та ліквідацію страхових організацій»). Проте слід акцентувати увагу на успішному досвіді інтеграції національного законодавства до вимог ЄС, зокрема у сфері припинення юридичних осіб, країн Балтії, а також Грузії та Польщі.

5. Здійснений у межах дослідження аналіз міжнародного законодавства у сфері ліквідації юридичних осіб засвідчує, що значним є обсяг і детальною – регламентація процедури ліквідації підприємств незалежно від організаційно-правових форм, однак немає необхідності приймати низку нормативно-правових актів, а достатньо одного виваженого закону, який загалом і деталізовано регулював би процедуру ліквідації

юридичних осіб. Урахувавши позитивний міжнародний досвід і прийнявши такий закон або ухваливши зміни й доповнення до ЦК України, можна сподіватися, що рейтинг нашої держави у сфері «Ліквідація підприємств» значно покращиться за показниками «часові та фінансові витрати», а також «кінцевий результат процесу».

РОЗДІЛ 2

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття ліквідації юридичних осіб та її види за цивільним законодавством України

Сучасний правовий простір не може існувати без інституту юридичних осіб, адже більшість бізнесових процесів стануть неможливі без цієї правової конструкції [21, с. 13]. У монографії «Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» (2004) І. М. Кучеренко слушно зазначає: «Інститут юридичної особи є одним із найбільш досліджуваних у цивільному праві й водночас найбільш дискусійних питань. Водночас традиційно склалося, що в Україні тільки юридична особа визнається суб'єктом цивільно-правових відносин, інші ж організації, які не мають статусу юридичної особи, – ні» [90, с. 5–8].

Зокрема, у ст. 80 ЦК України визначено, що юридичною особою є організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, яка може бути позивачем та відповідачем у суді [236].

У статті «Правова сутність юридичної особи» (2013) В. В. Кочин аргументує, що в контексті поняття юридичної особи її сутність полягає в юридично значущих ознаках цього учасника відносин, які є імперативними вимогами до організації, що надає можливість останній стати суб'єктом цивільних відносин. До таких ознак, зокрема, належать: 1) організаційна єдність; 2) публічність виникнення та припинення; 3) загальна (універсальна) правоздатність; 4) майнова відокремленість; 5) самостійна відповідальність; 6) виступ у цивільному обороті від власного імені [83, с. 44].

Так, Т. В. Блащук, здійснюючи наукову розвідку в статті «Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах» (2009), зауважує, що інститут юридичної особи існує для того, щоб його норми закріпили організаційно-структурну, майнову та функціональну єдність будь-якого суб'єкта права, встановили межі правосуб'єктності, форми й порядок її здійснення, порядок виникнення, реорганізації та ліквідації, а також низку інших питань [9, с. 51].

Слушною видається думка І. В. Спасибо-Фатєєвої, згідно з якою припинення юридичних осіб є антиподом їх створення [215, с. 272].

У доктринальному значенні припиненням вважають юридичні умови, за яких суб'єкти господарювання втрачають право провадити господарську діяльність і втрачають підприємницьку правосуб'єктність з моменту внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру суб'єктів підприємницької діяльності [123, с. 224].

У цивільному законодавстві України немає визначення поняття «ліквідація юридичної особи». Згідно з ч. 1 ст. 104 ЦК України, юридична особа припиняється внаслідок реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Водночас ст. 110 ЦК України «Ліквідація юридичної особи» не містить визначення такої правової категорії, а лише регламентує її підстави.

Термін «ліквідація» походить від латинського liquidatio – закінчення справи. У словнику української мови за ред. І. К. Білодіда термін «ліквідація» потлумачено як припинення діяльності (закладу, підприємства, установи тощо); доведення чого-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь тощо; припинення існування, знищення чого-небудь; фізичне знищення кого-небудь [209, с. 513].

Необхідно констатувати, що в доктрині цивільного права України не сформовано єдиного підходу до визначення поняття ліквідації юридичної особи за цивільним законодавством.

Деякі правники (В. М. Гаврилюк, П. Д. Пригуза, Ю. М. Юркевич) традиційно обстоюють думку, що ліквідація – це така форма припинення діяльності юридичної особи, яка не передбачає перехід прав та обов’язків у порядку правонаступництва до інших юридичних осіб, оскільки юридична особа, а отже, її права й обов’язки, ліквідуються [235, с. 193].

Такий підхід імпонує і В. С. Щербині, який зазначає, що в разі ліквідації суб’єкт господарювання припиняється як суб’єкт права без правонаступництва [246, с. 119]; О. М. Скоропис розглядає ліквідацію юридичної особи як систему встановлених законодавством дій, спрямованих на припинення юридичної особи без правонаступників [207, с. 14]. Схоже визначення ліквідації пропонує О. В. Титова, а саме: «ліквідацією слід розуміти припинення діяльності юридичної особи без переходу прав та обов’язків у порядку правонаступництва до інших осіб, крім випадків, спеціально обумовлених законодавством» [223, с. 14].

Водночас є й інші позиції із цього приводу. Цікавою видається думка О. М. Гнатів у статті «Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2016) [26], зокрема, що під час ліквідації теж можливе правонаступництво, але воно відрізняється від правонаступництва в процесі реорганізації.

Вважаємо такий висновок О. М. Гнатів цілком правильним, однак, як зазначає науковець, по-перше, правонаступництво в разі ліквідації суб’єкта господарювання відбувається лише за наявності майна, що залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів у встановленому законом порядку. По-друге, правонаступниками в цьому разі є засновники, тобто фізичні та юридичні особи, крім передбачених законом винятків. Такий виняток, до прикладу, встановлено Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Відповідно до ч. 5 ст. 18 цього Закону, активи ліквідованої благодійної організації, які залишилися після задоволення всіх вимог кредиторів, має бути передано одній або кільком благодійним організаціям, які діють. По-третє, відбувається правонаступництво лише

щодо тієї частини майна, яке залишилося після погашення кредиторської заборгованості, а не щодо всієї сукупності належного майна. Водночас немає правонаступництва в частині права вимоги, а також боргів ліквідованої юридичної особи. По-четверте, перехід прав на майно відбувається в порядку, передбаченому законом, установчими документами або рішенням суду. Тому науковець пропонує визначати ліквідацію як припинення юридичної особи у встановленому законом порядку, без утворення нових суб'єктів господарювання або приєднання до наявних у порядку правонаступництва [26, с. 107].

Натомість деякі вчені, пропонуючи власні варіанти визначення поняття припинення суб'єктів, нерідко ототожнюють припинення суб'єкта з припиненням його діяльності [120, с. 110]. Так, О. В. Старцев вважає, що під час ліквідації юридичної особи відбувається остаточне припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності (без правонаступників); М. Ю. Новахоцька доводить, що ліквідація – це припинення будь-якої діяльності суб'єкта господарювання, його особистих і майнових прав та зобов'язань без правонаступництва [116, с. 71].

На наш погляд, не можна ототожнювати зміст таких правових категорій, як «припинення діяльності юридичної особи» та «припинення юридичної особи», оскільки слушно зауважує П. О. Повар у статті «Правонаступництво при утворенні та припиненні центральних органів виконавчої влади» (2012) [126], що підприємство може припинити свою господарську діяльність, однак воно залишається суб'єктом права до тих пір, поки не внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про його припинення шляхом ліквідації. Підприємство може припинити свою господарську діяльність ще до прийняття рішення про ліквідацію, тобто до початку ліквідаційної процедури, тож під час процедури ліквідації не буде припинятися господарська діяльність.

Згідно з ч. 5 ст. 104 ЦК України, юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення [236].

У своїх дослідженнях М. В. Фесюра доходить висновку, що ліквідація – це припинення підприємства, установи, організації, які є суб'єктами господарювання, що відбувається на законних підставах, у порядку та черговості задоволення вимог кредиторів, відповідно до вимог державного законодавства України [232, с. 313].

На думку М. Ю. Тихомирова, під час ліквідації акціонерне товариство припиняє своє існування як юридична особа і з цього моменту не може бути учасником цивільного обороту [80, с. 114]. Із цього приводу А. П. Нікітіна вважає, що ліквідація – це такий спосіб припинення юридичної особи, за якого на майбутнє неможливі будь-яка її діяльність та існування, що пов'язано з ліквідацією її справ і майна й відсутністю правонаступника (тобто припинення юридичної особи здійснюється без переходу її прав та обов'язків до інших осіб) [114, с. 143–144]. У статті «Правові основи здійснення процедур ліквідації підприємства» (2009) С. В. Жуков зазначав: «Очевидно, що ліквідація є об'єктом цивільно-правового регулювання, тому сама ліквідація – це сукупність певних суспільних відносин. З іншого боку, ці правовідносини, зокрема припинення існування суб'єкта права, є причиною настання певних наслідків, а саме припинення існування суб'єкта права – юридичної особи. Відповідно ліквідація юридичної особи – це певний юридичний факт, який тягне певні юридичні наслідки» [46, с. 175].

Ліквідація юридичної особи, на переконання Є. О. Суханова, є способом припинення за відсутності універсального правонаступництва, чим і відрізняється від реорганізації, де відбувається перехід комплексу прав й обов'язків. Учений ставить ліквідацію в один ряд з банкрутством і реорганізацією як спосіб припинення юридичної особи, водночас процедуру банкрутства розглядає як особливий вид ліквідації [218, с. 130].

Слід акцентувати увагу на твердженні О. В. Швеця, який розглядає ліквідацію крізь призму суб'єктивно-ідеалістичного напрямку вивчення сутності юридичної особи. Зокрема, він вважає, що останню можна визначити як форму, що охоплює декілька різновидів правовідносин: по-перше, правовідносини між учасниками юридичної особи, якими реалізуються їхні права щодо участі в управлінні її справами та формується її воля; по-друге, правовідносини між кожним з учасників юридичної особи та власне юридичною особою, у яких реалізуються їхні речові або зобов'язальні права (за наявності таких); і, зрештою, правовідносини між юридичною особою та всіма третіми особами, у яких юридична особа може бути як уповноваженим, так і зобов'язаним суб'єктом [241, с. 233–234].

Ліквідація, доходить висновку А. В. Коровайко, є процедурою, що опосередковує економічні процеси, мобілізує та консолідує майно (бізнес) учасників процедури на підставі суб'єктивних інтересів кредиторів [81, с. 11].

Тому на науковому та законодавчому рівнях слід визначити поняття «ліквідація юридичної особи» як припинення юридичної особи, а не її діяльності.

Дослідження процедури ліквідації лише крізь призму існування юридичної особи, на нашу думку, є необ'єктивним й однобічним, що не дає змоги висвітлити сутність і мету такого правового явища, як ліквідація. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне розглянути ознаки, що вирізняють ліквідацію як окремий інститут припинення юридичних осіб.

Однією з традиційних ознак інституту ліквідації юридичних осіб можна вважати відсутність універсального правонаступництва, такого як одномоментний перехід прав та обов'язків у незмінних межах та обсягах.

Проте, проаналізувавши масив нормативно-правових актів, а також наукові погляди таких вчених, як П. О. Повар, О. В. Титова, О. М. Гнатів, можна стверджувати, що в окремих випадках під час ліквідації права й обов'язки юридичної особи, яка ліквідується, частково переходять до інших

юридичних осіб, що дає підстави для роздумів про існування часткового або сингулярного правонаступництва.

Наприклад, у п. 4 ст. 17 Закону України «Про науково-технічну інформацію» [175] визначено, що держава сприяє формуванню, зберіганню та ефективному використанню державних ресурсів науково-технічної інформації, зокрема шляхом створення механізму зберігання інформаційних ресурсів, баз і банків даних, сформованих у державних організаціях та органах управління, їх відповідного передання іншим установам у разі ліквідації або реорганізації.

Тобто передання таких функцій, як зберігання інформаційних ресурсів, баз і банків даних, не можна розглядати як універсальне правонаступництво з тих підстав, що відбувається не перехід прав та обов'язків загалом, а лише часткове передання окремих повноважень.

Також сингулярне правонаступництво спостерігається під час ліквідації та утворення нових державних органів. Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 17 [122] ліквідовано Державну виконавчу службу і встановлено, що Міністерство юстиції є правонаступником Державної виконавчої служби в частині завдань та функцій з реалізації державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів.

На наше переконання, про часткове (сингулярне) правонаступництво під час ліквідації юридичної особи може йтися в контексті ст. 609 ЦК України, відповідно до змісту якої зобов'язання не припиняються ліквідацією юридичної особи, якщо виконання такого зобов'язання покладається на іншу юридичну особу, зокрема зобов'язання про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

У ч. 12 ст. 111 ЦК України визначено, що майно юридичної особи, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів (зокрема за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне

страхування та іншими коштами, що необхідно сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом. Відповідно до ч. 5 ст. 18 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [155], активи ліквідованої благодійної організації, які залишилися після задоволення всіх вимог кредиторів, має бути передано одній або кільком благодійним організаціям, які діють. Водночас на підставі аналізу зазначених законодавчих норм слід констатувати відсутність положення про правонаступництво в частині права вимоги або боргів ліквідованої юридичної особи, що, на нашу думку, також засвідчує в окремих випадках існування сингулярного правонаступництва під час ліквідації юридичних осіб.

Натомість для порівняння з процедурою припинення діяльності фізичної особи – підприємця в разі смерті останнього боргові зобов'язання не припиняються, а переходять до спадкоємців. Також Верховний Суд України в постанові від 4 грудня 2013 року у справі № 6-125цс13 [135] дійшов висновку, що одна з особливих підстав припинення зобов'язань для фізичної особи – підприємця полягає в тому, що в разі припинення суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи (виключення з реєстру суб'єктів підприємницької діяльності) її зобов'язання за укладеними договорами не припиняються, а залишаються за нею як фізичною особою, оскільки фізична особа не припиняє існування.

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що під час ліквідації юридичної особи, на відміну від припинення діяльності фізичної особи – підприємця, не передбачено універсального правонаступництва, проте в окремих випадках, визначених законом, допускається сингулярне правонаступництво, що полягає в частковому переданні певних повноважень і зобов'язань ліквідованої юридичної особи іншим юридичним особам.

Відмітною ознакою ліквідації юридичних осіб, завдяки якій її виокремлено як інститут, на нашу думку, є платоспроможність юридичних осіб. Чинний ЦК України визначає правові передумови, підстави й порядок ліквідації лише платоспроможних юридичних осіб, до яких на певних підставах застосовано ліквідацію, оскільки, у разі неплатоспроможності юридичної особи, остання зобов'язана здійснити всі необхідні дії, передбачені законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом.

Питання платоспроможності юридичних осіб здебільшого є предметом досліджень учених-економістів. Зокрема, А. Д. Шеремет стверджує, що платоспроможність підприємства визначається як здатність покрити всі зобов'язання підприємства (короткострокові й довгострокові) усіма активами [242, с. 165]; Є. Є. Іонін вважає, що ліквідність підприємства – це спроможність своєчасно перетворювати активи на гроші з метою виконання необхідних платежів, що становить одну з необхідних умов забезпечення платоспроможності. Деякі вчені переконані, що «платоспроможність – ширше поняття, ніж ліквідність» [65, с. 34], а інші зауважують, що «ліквідність – більш містке поняття» [220, с. 143]. На думку Б. Є. Грабовецького, платоспроможність – це здатність підприємства розраховуватися за борговими зобов'язаннями на конкретний момент, а ліквідність відображає не тільки поточний стан, а й перспективу [30, с. 213]. Тобто платоспроможною є юридична особа, сукупна вартість майна якої перевищує сукупну вартість зобов'язань. Проте, на наше переконання, найбільш точно висвітлює сутність поняття платоспроможності визначення, запропоноване Г. В. Палій, відповідно до якого платоспроможність підприємства – це його здатність у повному обсязі й у визначений термін розрахуватися за своїми зобов'язаннями за допомогою грошових ресурсів й інших активів і спроможність здійснювати безперервну фінансово-господарську діяльність [119, с. 2].

Таким чином, достатність чи недостатність майна юридичної особи для задоволення і покриття всіх кредиторських вимог (платоспроможність) є визначальною ознакою юридичної особи, яка підлягає ліквідації в загальному порядку, визначеному ЦК України.

Ще однією загальною ознакою інституту ліквідації можна вважати момент, із якого юридична особа є такою, що припинилася. Відповідно до ч. 5 ст. 104 ЦК України, юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Слушно зазначає П. О. Повар, що такий час не залежить ні від форми, ні від підстав припинення суб'єкта й визначений законодавством як момент внесення державним реєстратором до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи є датою державної реєстрації припинення юридичної особи [127, с. 112].

Отже, ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України як окремий інститут припинення юридичних осіб передбачає насамперед:

- 1) відсутність універсального правонаступництва, а також можливість часткового переходу прав та обов'язків юридичної особи, що ліквідується, до інших осіб;
- 2) платоспроможність юридичної особи, що ліквідується;
- 3) момент, з якого юридична особа вважається такою, що припинилася (з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення).

У національному законодавстві немає визначення поняття «ліквідація юридичної особи», що спричиняє появу суперечливих судових рішень.

Стаття 110 ЦК України має назву «Ліквідація юридичної особи», проте вона не містить визначення поняття ліквідації, а ст. 111 ЦК України висвітлює лише загальний порядок її здійснення. Водночас особливості процедури ліквідації окреслено майже для всіх видів й організаційно-правових форм юридичних осіб в окремих нормах ЦК України (ст. 132, 139) або ж в окремих

законодавчих актах (закони України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [186], «Про акціонерні товариства» [152], «Про банки та банківську діяльність» [153], «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [183] тощо).

Зокрема, ч. 1 ст. 48 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [186] визначає, що товариство припиняється внаслідок передання всього свого майна, усіх прав й обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або внаслідок ліквідації.

Водночас жодна стаття закону, прийнятого з метою належного нормативно-правового регулювання діяльності товариств з обмеженою відповідальністю, не регламентує процедуру ліквідації останніх.

Загалом Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» містить чимало прогресивних норм, порівняно з положеннями Закону України «Про господарські товариства», яким регулювали господарську діяльність товариств з обмеженою відповідальністю ще з 90-х років XX століття. Зменшено кількість вимог, які повинні міститися в статуті товариства, визначено значні правочини як додатковий захист активів товариства, обмежено перелік підстав, що надають можливість виключати учасника зі складу учасників товариства тощо. На нашу думку, належна імплементація таких норм сприятиме наближенню вітчизняних умов ведення бізнесу до європейських. Однак цей закон не розв'язує наявні проблеми у сфері ліквідації товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, що знову зумовлює необхідність звертатися до загальних норм ЦК України.

Досліджуючи сутність процедури ліквідації, також слід виокремити функції, які виконує цей механізм. Зокрема, А. І. Дмитренко пропонує визначити такі:

- 1) стимулюючу (потенційна загроза припинення бізнесу та, внаслідок цього, втрати власниками вкладеного капіталу, а в окремих

випадках – й особистого майна, змушують їх дбати про належний рівень ефективності діяльності);

2) оздоровчу (ринок і відповідні державні органи позбавляють бізнес-середовище від неспроможних і злочинних учасників, а також спрямовують його активи, трудові ресурси тощо до ефективних суб'єктів господарювання);

3) регулюючу (за допомогою чітко прописаного в нормативних документах алгоритму підприємці можуть легально припинити певний проєкт з огляду на закінчення строку його експлуатації, зниження результативності тощо з повним звільненням від його боргів і зобов'язань);

4) трансформаційну (ліквідація є необхідним інструментом зміни форми власності, організаційно-правової форми ведення бізнесу з метою забезпечення його розвитку й інтеграційних процесів на ринку);

5) реабілітаційну (вчасно та вдало здійснене добровільне припинення діяльності підприємства надає можливість зберегти інвестовані кошти чи більшу їх частину, а також ділову репутацію власників) [33, с. 212–213].

Висвітлюючи правову сутність інституту ліквідації, слід зауважити, що припинення юридичної особи є складним процесом, який можна класифікувати за різними ознаками.

Припинення буття юридичної особи Д. І. Мейер пов'язував з такими способами: коли буття юридичної особи ставиться в залежність від якої-небудь умови або строку, наприклад, досягнення статутної мети; коли сама мета, для досягнення якої існує юридична особа, може зникнути з дійсності або через несумісність із завданнями держави, або під впливом обставин; за рішенням тих осіб, які своєю волею виражають волю юридичної особи (такий вирок схожий на акт самогубства фізичної особи), проте вимагається, щоб така воля була виражена в належний спосіб; за визначенням державної влади, проте так, щоб не завдати відчутного удару інтересам осіб, членів юридичної особи; вибуття всіх членів, тому що тоді юридична особа не буде

мати жодної опори; для продовження життєдіяльності юридичної особи повинен залишатися хоча б один член об'єднання; реальну опору юридична особа втрачає й за втрати всього майна; оголошення юридичної особи неспроможним боржником, щодо майна якого відкривають конкурс, після припинення юридичної особи та ліквідації її справ постає також питання про подальшу долю її майна [39, с. 122].

Більшість науковців пропонує підстави ліквідації юридичних осіб класифікувати за органами, які приймають рішення про припинення юридичної особи, зокрема це:

- 1) учасники (засновники) юридичної особи;
- 2) власник або орган, уповноважений створювати юридичні особи;
- 3) суд та інші компетентні державні органи, які вправі приймати рішення про примусове припинення юридичної особи, за наявності підстав, передбачених законодавством.

Науковець О. О. Мельников пропонує класифікувати ліквідацію за різними критеріями:

- I. За критерієм волевиявлення власника юридичної особи:
 - а) добровільна;
 - б) вимушена;
 - в) примусова.
- II. Залежно від наявності вольового моменту:
 - а) підстави припинення, пов'язані з волевиявленням власника або іншого органу;
 - б) підстави, пов'язані з настанням певних юридичних фактів [108, с. 59].

Ліквідацію юридичних осіб А. І. Дмитренко класифікує за такими ознаками: за характером здійснення – примусова й добровільна. Примусову ліквідацію застосовують за рішенням суду за позовом державного чи комунального органу, контрагента. Ліквідація підприємства може бути добровільною за рішенням засновників чи іншого органу, уповноваженого установчими документами; за метою здійснення можна виокремити

ліквідацію внаслідок зміни організаційно-правової форми господарювання, з метою припинення діяльності й альтернативу; за ознакою основного спонукального мотиву – ліквідація внаслідок неефективної діяльності, досягнення мети функціонування та невідповідності нормативним вимогам функціонування; за масштабом поширення – ліквідація материнської компанії (холдингу), ординарного підприємства, філії або представництва, структурного підрозділу, окремих функцій чи процедур, а також скорочення персоналу; за технологією здійснення ліквідацію можуть здійснювати в загальному порядку, у межах банкрутства, автоматично або як припинення діяльності за спеціальною технологією [33, с. 216–217].

Також О. М. Зубатенко пропонує класифікувати підстави припинення суб'єктів господарювання шляхом їх поділу:

- 1) щодо законності припинення – на законні та протизаконні;
- 2) щодо органів, які приймають рішення про припинення, – на припинення за рішенням учасників (засновників), припинення за рішенням власника або органу, уповноваженого створювати такі суб'єкти господарювання, припинення за рішенням судових органів й органів виконавчої влади;
- 3) щодо переслідуваної мети – на внутрішні (на користь суб'єкта) та зовнішні (на користь третіх осіб);
- 4) щодо наявності (відсутності) вольового моменту – на припинення суб'єктів господарювання, пов'язані з волевиявленням власника або іншого органу, і на припинення суб'єктів господарювання, пов'язані з настанням певних юридичних фактів [60, с. 7].

Водночас О. М. Гнатів класифікує ліквідацію залежно від різних чинників:

I. Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи:

- а) ліквідація товариств;
- б) ліквідація установ.

II. За видом юридичної особи:

- а) ліквідація юридичних осіб публічного права;

б) ліквідація державних юридичних осіб приватного права.

III. Залежно від суб'єкта, який ініціює процедуру ліквідації:

а) добровільна ліквідація, якщо юридична особа припиняє існування за власною ініціативою, зокрема і в судовому порядку;

б) примусова ліквідація в разі припинення юридичної особи поза її волею за ініціативою інших суб'єктів [26, с. 108].

Саме поділ ліквідації на добровільну та примусову активно використовують у юридичній літературі, хоча він є умовним. Підходи щодо розмежування ліквідації на добровільну та примусову опосередковано закріплено і в чинному законодавстві.

Зокрема, у ст. 110 ЦК України встановлено, що юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади; 3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади.

З огляду на зазначене, можна дійти висновку про тотожність понять «примусова ліквідація» і «ліквідація за рішенням суду». Отже, добровільний порядок прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи є наслідком лише правомірної поведінки останньої.

Правові норми, які регулюють порядок застосування процедури добровільної ліквідації, мають диспозитивний характер, що відрізняє добровільну ліквідацію від примусової. Законодавець закріплює за юридичною особою можливість, а не обов'язок добровільного застосування інституту ліквідації. У такому випадку вважають, що застосування процедури ліквідації відповідає інтересам юридичної особи та є наслідком волевиявлення останньої.

Відповідно до ст. 110 ЦК України, примусова ліквідація є мірою відповідальності юридичної особи за порушення у сфері здійснення господарської діяльності. Застосування такої ліквідації є наслідком волевиявлення державного органу, органу місцевого самоврядування або ж особи, якій законом надано право на порушення процедури ліквідації в судовому порядку.

На підставі традиційного поділу юридичних фактів, згідно з яким дії поділяють на правомірні та протиправні, О. В. Нода пропонує розрізняти ліквідацію, яка є результатом правомірних дій, і таку, що є результатом об'єктивно протиправних дій. Відповідно, на думку дослідниці, ліквідація може бути результатом правомірної дії або виконувати роль санкції, тож вони можуть мати різний правовий зміст. Якщо ліквідація добровільна, то її підставою може бути тільки воля засновників (учасників) або органу юридичної особи, виражена у встановленому законом порядку, тож добровільна ліквідація юридичної особи ґрунтується на юридичному акті (угоді) як правомірній дії, спеціально спрямованій на досягнення певних юридичних наслідків. Примусову ліквідацію проводять за рішенням суду, якщо діяльність юридичної особи здійснюється без відповідного дозволу (ліцензії), якщо така діяльність прямо заборонена законом або пов'язана з неодноразовими чи грубими порушеннями законодавства [117, с 122].

Цікавою, на наш погляд, є думка Ю. П. Битяка, який зазначає: «Вступаючи у правові відносини, юридичні особи, як і фізичні, своїми діями можуть реалізовувати надані їм права та виконувати обов'язки, тобто здійснювати правомірну поведінку, але можуть і порушувати їх, тобто здійснювати неправомірну поведінку. За окремі вияви неправомірної поведінки законодавством передбачено притягнення порушника, в нашому випадку – юридичної особи, до правової відповідальності» [5, с. 193]. Таку думку поділяє А. П. Нікітіна, яка стверджує, що примусове скасування державної реєстрації є наслідком застосування до юридичної особи адміністративної відповідальності. Адміністративна відповідальність юридичної особи є комплексом певних заходів, які реалізує повноважний

орган влади, вони спрямовані на покарання юридичної особи, що тягне за собою для порушників обтяжливі несприятливі наслідки матеріального, обмежувального характеру (призупинення дії ліцензій або дозволів) та/або спричиняють їх повне припинення (ліквідацію) [114, с. 146–147].

Проаналізувавши положення Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», ми пропонуємо ліквідацію юридичних осіб також розрізняти залежно від способу здійснення, а саме:

1) ліквідація, яку здійснюють у загальному порядку, тобто на підставі документів, що подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи;

2) спрощена ліквідація. Її здійснюють:

– за рішенням суду про скасування державної реєстрації юридичної особи, прийнятого до 1 липня 2004 року;

– за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи, прийнятого після 1 липня 2004 року, у випадку ненадання головою ліквідаційної комісії або ліквідатором юридичної особи протягом трьох років з дати оприлюднення повідомлення про ухвалення такого судового рішення суб'єкту державної реєстрації документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації;

– у випадку неподання головою ліквідаційної комісії з припинення юридичної особи або ліквідатором юридичної особи документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації протягом одного року з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про зупинення проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації;

3) ліквідація за принципом мовчазної згоди. Відповідно до п. 12 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», принцип мовчазної згоди у сфері державної реєстрації – це принцип, згідно з яким державний реєстратор набуває права на проведення державної реєстрації та інших реєстраційних

дій без одержання від державних органів у порядку й випадках, визначених цим Законом, відповідних документів (крім судових рішень і виконавчих документів) або відомостей, за умови, що відповідні державні органи у встановлений цим законом строк не направили до державного реєстратора такі документи або відомості [162].

Ліквідацію за принципом мовчазної згоди проводять у разі неодержання від державних органів відомостей про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, про відсутність нескасованих випусків цінних паперів юридичної особи – емітента та нескасованої реєстрації випуску акцій акціонерного товариства. Водночас можна дійти висновку, що ліквідація юридичної особи за принципом мовчазної згоди можлива лише на підставі п. 1 ч. 1 ст. 110 ЦК України за рішенням її учасників або органу особи, уповноваженого на це установчими документами, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами, тобто лише в добровільному порядку.

Ліквідацію слід розглядати крізь призму сукупності ознак, які притаманні цьому правовому інституту, як завершену юридичну процедуру. Ми пропонуємо визначити, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством – це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення платоспроможної юридичної особи як суб'єкта права з можливістю у випадках, передбачених законом, часткового переходу прав та обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників).

2.2. Підстави ліквідації юридичних осіб в Україні

Перш ніж перейти до питання про підстави ліквідації юридичних осіб в Україні, необхідно з'ясувати значення таких юридичних термінів, як «підстави», «форми», «способи».

У цивілістичній літературі є різні думки з приводу використання термінів «підстави», «форми» та «способи» припинення юридичних осіб. На думку Ю. М. Юркевича, два останні поняття можна вживати як тотожні. Водночас науковець розмежовує ці поняття під час аналізу припинення юридичних осіб, наприклад: за рішенням суду – доцільніше розглядати рішення суду як підставу припинення юридичних осіб; унаслідок ліквідації – визначати ліквідацію як форму припинення юридичних осіб; шляхом злиття – вважати приналежним злиття до способів припинення юридичних осіб [248]. Натомість інші вчені розмежовують зазначені терміни: підстави припинення – це визначені фактичні обставини, з якими закон пов'язує припинення діяльності юридичних осіб. Такі обставини завжди встановлено в законодавстві (законодавство про банківську діяльність, про банкрутство, антимонопольне законодавство, законодавство у сфері гірничої промисловості тощо). Крім того, Закон передбачає право суб'єктів господарювання закріплювати окремі підстави як обставини припинення цих суб'єктів у статутних документах [46, с. 177]; способи припинення – це визначений законом порядок припинення діяльності юридичних осіб; форми припинення – передбачені законом прийоми припинення діяльності юридичних осіб. Спосіб припинення також тлумачать як визначений законодавством порядок припинення діяльності юридичної особи, який встановлює право відповідного органу приймати рішення про припинення діяльності підприємства [28, с. 319–320].

Також у науці спосіб розглядають як практичний аспект діяльності, систему суб'єктивних та об'єктивних детермінант, функціонально пов'язаних із місцем, часом, засобами досягнення мети. Вибір способу

ліквідації підприємства залежить від роду його діяльності, стадії, на якій уповноважений орган чи особа прийняли рішення про ліквідацію, переваг, вимог, досвіду, форм майнових активів. Такий підхід відображає залежність способу від ознак діяльності, серед яких суттєву роль відіграють стадії такої діяльності. На цій підставі спосіб і стадія (етап) відрізняються: спосіб є дією (системою дій), яку використовують під час виконання певної роботи, здійснення чого-небудь. Стадія – це період, ступінь у розвитку. Спосіб припинення уточнює процедуру, сприяє конкретизації її меж – початкового й кінцевого моментів, важливих для встановлення стадій. Його метою є можливість пояснити причини ліквідації, шляхи вирішення подальшої долі підприємства, його майнового комплексу, задоволення вимог кредиторів з посиланням на законні підстави набуття шляхом проведення сукупності дій [43, с. 487].

Слід акцентувати увагу на позиції О. В. Ноди, згідно з якою всі відомі підстави ліквідації юридичної особи є вольовим актом. Наприклад, ліквідацію юридичної особи спричиняє не закінчення терміну, на який створено юридичну особу, а рішення засновників (або органу) про ліквідацію у зв'язку із закінченням цього терміну. Так само, як не сама собою неспроможність юридичної особи спричиняє її ліквідацію, а рішення суду про визнання юридичної особи банкрутом [117, с. 59].

На думку Є. В. Петрова, підставами припинення господарського товариства є передбачені законом або установчими документами обставини, що призводять до припинення його існування як юридичної особи [121, с. 205].

Термін «підстава» О. М. Гнатів розглядає щонайменше у двох аспектах. Підставою припинення юридичної особи може бути рішення суду, не пов'язане з процедурою банкрутства. Однак підстави для ухвалення такого рішення мають бути передбачені законом й існувати фактично (наприклад, відсутність юридичної особи за її місцезнаходженням, зазначеним у реєстраційних документах) [28, с. 320].

Ми поділяємо думку науковця, що більш правильним і виправданим є підхід, за яким підставами вважають передбачені законом обставини, з настанням яких законодавець пов'язує ухвалення компетентним органом рішення в передбаченій законом формі. Форма припинення юридичних осіб – це зовнішнє вираження підстави припинення. Таким зовнішнім вираженням буде рішення суду у справі про банкрутство; рішення суду (постанова в адміністративній справі), що не пов'язано з процедурою банкрутства; рішення засновників про припинення юридичної особи тощо. Способом припинення слід вважати порядок припинення юридичних осіб. Цими способами є ліквідація та реорганізація (припинення юридичних осіб з правонаступництвом).

Юридичні особи, слушно зазначають деякі дослідники, різняться між собою за різними правовими параметрами, які впливають, зокрема, на підстави й порядок припинення цих суб'єктів [90, с. 110].

Деякі науковці вважають, що хоча юридичні особи різних організаційно-правових форм і видів мають особливі підстави ліквідації, можна виокремити загальні, притаманні майже всім юридичним особам [207, с. 149], і спеціальні підстави ліквідації юридичних осіб.

Загальні підстави ліквідації юридичних осіб закріплено в ст. 110 ЦК України, за якими юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади. У п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України визначено, що юридична особа ліквідується за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади. Ця норма кореспондує з положеннями

ГК України. Так, у ст. 59 ГК України передбачено, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону.

Водночас підстави ліквідації юридичних осіб встановлено майже для всіх видів й організаційно-правових форм юридичних осіб в окремих нормах ЦК України або ж законодавчих актах і залежать від мети їх створення, предмета діяльності й інших ознак.

Тому ми доходимо висновку, що підстави ліквідації юридичних осіб, закріплені цивільним законодавством, а саме ст. 110 ЦК України, охоплюють як загальні (п. 1 і 2), так і спеціальні (п. 3) підстави ліквідації юридичних осіб.

Деякі науковців доходять висновку, що спеціальні підстави є виключно для примусової ліквідації юридичних осіб, тобто такої, що здійснюється на підставі рішення суду або іншого компетентного органу державної влади. Однак така позиція видається необґрунтованою.

Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» в ч. 1 ст. 48 встановлює, що товариство припиняється внаслідок передання всього свого майна, усіх прав й обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або внаслідок ліквідації. У ч. 2 цієї статті визначено, що добровільне припинення товариства здійснюється за рішенням загальних зборів учасників у порядку, встановленому цим Законом, з дотриманням вимог, передбачених законодавством. Інші підстави й порядок припинення товариства встановлені законом.

Однією з таких «інших», або спеціальних, підстав закон визначає прострочення внесення вкладу учасника товариства.

Стаття 14 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» регламентує обов'язок кожного учасника товариства повністю зробити свій внесок протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства. Стаття 15 цього Закону визначає обов'язок виконавчого органу товариства скликати загальні збори учасників у разі

прострочення внесення вкладу учасником. Унаслідок цього загальні збори учасників можуть прийняти рішення про ліквідацію товариства.

З огляду на зазначене, вбачається, що ліквідація товариства з обмеженою відповідальністю можлива в добровільному порядку за рішенням учасників юридичної особи на «спеціальній» підставі як прострочення внесення вкладу учасника товариства.

Так, ЦК України встановлює особливі підстави для ліквідації повного й командитного товариств. Відповідно до ст. 119 ЦК України, повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства й солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить. Стаття 133 ЦК України визначає, що командитним товариством є товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів і не беруть участі в діяльності товариства.

У ст. 132 ЦК України передбачено, що повне товариство ліквідується на підставах, встановлених ст. 110 ЦК України, тобто на загальних підставах, а також встановлено спеціальну підставу його ліквідації – у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. У ст. 139 ЦК України передбачено, що командитне товариство ліквідується на тих самих підставах, що й повне товариство, а як спеціальна підстава визначено вибуття всіх вкладників.

Водночас залишається невирішеним питання, у якому порядку має відбуватися ліквідація таких товариств і хто приймає відповідне рішення.

Закон України «Про акціонерні товариства» визначає, що добровільна ліквідація акціонерного товариства здійснюється за рішенням загальних зборів, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який товариство створювалося, або після досягнення мети, з якою його створювали, у

порядку, передбаченому ЦК України й іншими актами законодавства, з огляду на особливості, встановлені цим Законом. Інші підстави й порядок ліквідації товариства визначає законодавство.

Однією з «інших», або спеціальних, підстав ліквідації акціонерних товариств, відповідно до ч. 4 ст. 16 Закону, є зменшення акціонерним товариством статутного капіталу нижче від встановленого законом розміру.

Відповідно до ст. 14 цього Закону, мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат, згідно зі ставкою мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

На нашу думку, слушною є позиція науковців, які вважають, що встановлення мінімального розміру статутного капіталу товариства й заборона його зменшення є певною гарантією захисту прав кредиторів, проте законодавчим недоліком є залежність мінімального розміру статутного капіталу від ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства, оскільки розмір мінімальної заробітної плати постійно зростає. Так, мінімальний статутний капітал акціонерних товариств, які створено з 1 січня 2018 року до 31 грудня 2018 року, становить 4 653 750,00 грн, а акціонерних товариств, створених з 1 січня 2019 року, – уже 5 216 250, 00 грн.

Тому науковці аргументували думку, що мінімальний розмір статутного капіталу має бути незмінним, тобто не повинен залежати від мінімального розміру заробітної плати. Закон повинен встановити цей розмір у національній валюті [90, с. 96–97].

У ч. 3 ст. 155 ЦК України визначено ще одну спеціальну підставу для ліквідації акціонерних товариств, зокрема: товариство підлягає ліквідації, якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом.

Така законодавча норма видається дискусійною. Ще О. М. Скоропис у своїй дисертаційній роботі «Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб» 2010 року порушувала питання щодо некоректності такого формулювання ч. 3 ст. 155 ЦК України. Так, дослідниця зазначала: «Встановивши вимогу щодо ліквідації акціонерних товариств... вартість чистих активів яких стає меншою від мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законом, вітчизняне законодавство не визначило, з розміром якого мінімального статутного капіталу слід порівнювати вартість чистих активів: із мінімальним розміром статутного капіталу, який встановлений законодавством на сьогодні, чи з мінімальним розміром статутного капіталу, який встановлювався законодавством на момент створення товариства. З цього приводу в дисертації висловлено думку про те, що ліквідації підлягають товариства, вартість чистих активів яких стає меншою мінімального розміру статутного капіталу, встановленого законодавством на момент створення товариства. Крім того, запропоновано надати можливість протягом одного року провести реорганізацію такого товариства в юридичну особу іншої організаційно-правової форми, і лише в разі невиконання цієї вимоги ставити питання про ліквідацію товариства» [207, с. 10–11].

З комплексного аналізу чинного законодавства України вбачається, що ліквідація юридичних осіб здійснюється виключно в добровільному або ж примусовому порядку.

Водночас у дослідницьких працях науковці акцентують увагу на внутрішній суперечливості поняття підстав добровільної ліквідації, оскільки якщо ліквідація добровільна, то її основою може бути лише воля засновників (учасників) або органу юридичної особи, виражена у встановленому законом порядку, тобто добровільна ліквідація юридичної особи ґрунтується на юридичному акті (угоді) як правомірній дії, спеціально спрямованій на досягнення певних юридичних наслідків. Типовими підставами добровільної ліквідації вважають недоцільність подальшого існування юридичної особи, закінчення строку, на який її було створено (наприклад, викуп орендованого

майна колективом орендарів), зміною шляхів досягнення мети (реорганізація для підвищення ефективності використання майнового комплексу, керованості підприємства – створення казенних підприємств), досягнення або, навпаки, принципова недосяжність статутних завдань організації (приватизація державної власності або відмова власника чи засновника від подальшої участі в діяльності) [39, с. 122].

У науковій літературі також триває дискусія щодо віднесення закінчення строку, на який створювалася юридична особа, до підстав або причин добровільної ліквідації. На думку Г. С. Шапкіної, закінчення строку діяльності юридичної особи, а також досягнення мети, заради якої організація створювалася, належить до причин добровільної ліквідації, а не до самостійних підстав для добровільної ліквідації. Водночас А. Г. Степанов вважає, що закінчення строку або досягнення мети є лише прикладами добровільної ліквідації, потім уточнює, що добровільна ліквідація може бути здійснена й без підстав. Схожу позицію обстоює також М. І. Брагінський [39, с. 123].

Примусова ліквідація юридичної особи, стверджує О. М. Гнатів, здійснюється поза її волею за рішенням суду або іншого уповноваженого державою органом [45, с. 320].

До прийняття Верховною Радою України 26 листопада 2015 року Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» підстави примусової ліквідації було визначено в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Зокрема, ця стаття передбачала, що підставами для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов’язано з банкрутством юридичної особи, є:

- 1) визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

- 2) провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;
- 3) невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;
- 4) неподання протягом року органам доходів і зборів податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;
- 5) наявність у Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;
- 6) визнання судом юридичної особи – емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;
- 7) неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль Національній комісії із цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) інформації, передбаченої законом;
- 8) нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;
- 9) неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства.

Цей перелік підстав примусової ліквідації юридичної особи був не цілком оптимальним, проте видавався систематизованим і конкретизованим.

У новій редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» цю статтю виключено, що ускладнює визначення підстав ліквідації, оскільки потребує звернення до значної кількості спеціальних нормативно-правових актів.

Зокрема, правові підстави для ліквідації юридичної особи за рішенням суду, що не пов'язано з банкрутством, встановлено:

- 1) у ст. 55-1 ГК України, яка визначає ознаки фіктивності господарської діяльності, що дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності фізичною особою –

підприємцем, зокрема визнання реєстраційних документів недійсними, а саме:

- зареєстровано (перереєстровано) на недійсні (втрачені, загублені) і підроблені документи;
- не зареєстровано в державних органах, якщо обов'язок реєстрації передбачений законодавством;
- зареєстровано (перереєстровано) в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшим переданням (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, що не мали наміру провадити фінансово-господарську діяльність або реалізовувати повноваження;
- зареєстровано (перереєстровано) та проваджено фінансово-господарську діяльність без відома й згоди його засновників і призначених у законному порядку керівників;

2) у п. 31-1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [161], у якому визначено повноваження НКЦПФР звертатися до суду з позовом (заявою) про припинення акціонерного товариства внаслідок:

- допущення під час його створення порушень, які неможливо усунути;
- неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль НКЦПФР інформації, передбаченої законом;
- неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства;
- нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;
- відсутності в акціонерного товариства зареєстрованого в установленому порядку випуску акцій;

3) у п. 20.1.37 ч. 20.1. ст. 20 і п. 67.2 ст. 67 ПК України [129], що визначають право контролюючих органів в установленому законом порядку на звернення до суду щодо припинення юридичної особи та припинення фізичної особи – підприємця підприємницької діяльності та/або про визнання недійсними установчих (засновницьких) документів суб'єктів господарювання;

4) у ч. 4 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [171], яка визначає підставу для скасування за позовом Антимонопольного комітету України державної реєстрації суб'єкта господарювання, створеного внаслідок концентрації, у разі якщо за результатами перегляду рішень Антимонопольний комітет України приймає рішення про заборону концентрації;

5) у ст. 96-9 КК України [87], яка встановлює, що ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України», ст. 113 «Диверсія», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 160 «Порушення законодавства про референдум», ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи або терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту», ст. 258-5 «Фінансування тероризму», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни», ст. 438

«Порушення законів та звичаїв війни», ст. 442 «Геноцид», ст. 444 «Злочини проти осіб та постанов, що мають міжнародний захист», ст. 447 «Найманство» КК України;

б) також в інших законодавчих актах.

Крім того, слушними видаються висновки Є. В. Петрова, який примусове припинення (ліквідацію) господарського товариства розглядає як міру відповідальності суб'єкта за протиправну поведінку, а саме – адміністративно-господарську санкцію. Такий підхід пропонує розмежування санкцій на заходи юридичної відповідальності й заходи захисту, оскільки примусове виконання невиконаного раніше обов'язку ще не створює негативних наслідків для правопорушника, а тому його не можна вважати заходом відповідальності, адже це захід захисту [121, с. 205]. На думку О. Р. Зельдіної, рішення про примусову ліквідацію господарських товариств може приймати лише суд. Органи державної влади й місцевого самоврядування, які можуть лише ініціювати припинення товариства шляхом звернення до суду, таких повноважень не мають, що обумовлено необхідністю гарантувати права суб'єктів господарювання від втручання з боку державних органів. Таку позицію поділяє і Вищий адміністративний суд, який в ухвалі від 8 листопада 2011 року у справі № К/9991/40455/11 зазначив, що припинення (ліквідація) суб'єкта господарювання через порушення ним порядку подання податкової звітності є мірою юридичної відповідальності [120, с. 113].

Деякі суди розглядають ліквідацію юридичної особи як санкцію – міру відповідальності за вчинення платниками податків, їхніми посадовими особами й посадовими особами контролюючих органів порушень законів із питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Зокрема, у рішенні Чернігівського окружного адміністративного суду від 21 листопада 2016 року суд, згідно з ч. 1 ст. 238 ГК України, дійшов висновку про припинення юридичної особи як заходу організаційно-

правового характеру, спрямованого на припинення порушення, ураховуючи визначене п. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20 і п. 67.2 ст. 67 Податкового кодексу (ПК) України право органу державної податкової служби на звернення до суду з позовною заявою про припинення юридичної особи [146].

Водночас цікавою є постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 листопада 2017 року, у мотивувальній частині якої зазначено, що, попри те, що контролюючий орган наділений законодавством правом звертатися до суду стосовно визнання установчих документів недійсними, факт визнання недійсності установчих документів (статуту) не має юридичного значення і не тягне жодних юридичних наслідків щодо створення та припинення юридичної особи, а тому слід дійти висновку про необґрунтованість позовних вимог, оскільки визначальним для припинення юридичної особи є визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути [140]. Тобто рішення суду ґрунтується все ж таки на підставах, які було визначено в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у редакції, що діяла до 1 січня 2016 року.

У постанові Херсонського окружного адміністративного суду від 20 серпня 2013 року зазначено, що, з огляду на положення ст. 20, 21 ПК України стосовно контролюючих функцій податкової служби, що кореспондують з положеннями ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 року № 755-IV, органи державної податкової служби можуть звертатися з вимогами про припинення юридичної особи не в усіх випадках, визначених ст. 38 зазначеного Закону, а лише в тих, коли податкові органи діють на реалізацію своєї владної компетенції. Тому державні податкові інспекції вправі звертатися з вимогою про припинення суб'єктів господарювання лише в разі, якщо підставою позову є неподання протягом одного року в органи державної податкової служби податкових декларацій, документів податкової

звітності; провадження діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом; наявності в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням. Відповідно до ст. 205 КК України, фіктивне підприємництво – це створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Фіктивне підприємництво є кримінально караним злочином, учинення якого підтверджується не мотивувальною частиною судового рішення в адміністративній справі, а вироком суду у справі кримінальній. Визнання товариства таким, що має ознаки фіктивності, можливе лише за вироком суду в кримінальній справі, а отже, таке визнання не може бути предметом адміністративного позову [145].

У ст. 238 ГК України регламентовано, що за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. У ст. 239 ГК України міститься перелік таких адміністративно-господарських санкцій, однією з яких є і ліквідація юридичної особи.

Із цього приводу Л. М. Дорошенко зазначає, що після прийняття нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у судовій практиці досі не сформовано єдиного підходу до вирішення справ про припинення юридичної особи. Відсутність чітких підстав примусової ліквідації та визначеного в законі кола суб'єктів, які уповноважені ініціювати припинення юридичних осіб, спричиняє відсутність реакції держави на здійснення юридичними особами правопорушень у сфері господарської діяльності [34, с. 67].

Проте ліквідація юридичної особи є не лише адміністративно-господарською санкцією, а й заходами кримінально-правового характеру.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 року [159] вніс зміни до Загальної частини КК України, якими визначено заходи кримінально-правового характеру, що застосовують до юридичних осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 96-6 КК України, до юридичних осіб суд може застосувати заходи кримінально-правового характеру, зокрема ліквідацію.

Підставами для застосування до юридичної особи примусової ліквідації як заходу кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою за дорученням чи наказом, за змовою та у співучасті, або іншим шляхом визначених Особливою частиною КК України злочинів.

Відповідальність юридичної особи в кримінальному провадженні опосередковується волевиявленням фізичних осіб, які під час учинення злочинів із зазначеного переліку діють від імені та в інтересах або від імені юридичної особи, яка не може впливати на вчинення чи невчинення ними кримінального правопорушення. А отже, у діях юридичної особи не може бути суб'єктивної сторони злочину, наявність якої є обов'язковою для кримінальної відповідальності. Саме тому законодавець замість кримінальної відповідальності юридичної особи та призначення їй покарання використав терміни «провадження щодо юридичної особи» та «заходи кримінально-правового характеру» [78, с. 88].

Водночас ліквідацію юридичної особи як вид відповідальності за вчинення її уповноваженою особою злочинів у практиці правоохоронних органів не застосовують, що засвідчує недовіру і необхідність доопрацювання такого інституту в КК України.

На переконання О. О. Кашкарова, встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб – складний і багатовекторний процес, який потребує переосмислення наявних принципів кримінального права та

кримінальної відповідальності, а саме – суб'єктивного ставлення у вину й індивідуалізації кримінального покарання, а також розроблення нових принципів, що будуть відповідати сучасним вимогам законодавства про кримінальну відповідальність [70, с. 239].

З огляду на зазначене, автор поділяє позицію О. М. Гнатів, яка зазначає, що незрозумілим залишається механізм реалізації зазначених норм КК України, які є новелою українського законодавства. Водночас поняття, види, загальний порядок і наслідки ліквідації юридичних осіб станом на сьогодні регулює ЦК України. Тому для реалізації положень КК України стосовно примусової ліквідації юридичної особи за вироком суд повинен використовувати акти цивільного законодавства України, оскільки ліквідація юридичної особи – це інститут цивільного права, а не кримінального. Крім цього, у Кримінальному процесуальному кодексі України не встановлено жодних вимог щодо змісту вироку суду в частині ліквідації юридичної особи. Немає таких вимог і в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який запроваджує систему кримінально-правових заходів, що застосовують до юридичних осіб. Очевидно, такі особливості необхідно встановити або має бути посилення на відповідні статті ЦК України [28, с. 322].

2.3. Порядок і правові наслідки ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України

Юридична особа як правова категорія є сформованим у законодавстві явищем. Так, ст. 80 ЦК України визначає це поняття як організацію, створену й зареєстровану у встановленому законом порядку, яка наділяється

цивільною правоздатністю та дієздатністю та можливістю бути позивачем і відповідачем у суді [83, ст. 43].

Відповідно до ст. 91 ЦК України, юридична особа здатна мати такі самі цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю сутністю можуть належати лише людині. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення та припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Стаття 92 ЦК України регламентує, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Доктринальне тлумачення норм ЦК України в контексті припинення юридичних осіб дає підстави вважати, що процес ліквідації як результат здійснення низки послідовних дій (етапів) має своїм наслідком послідовне припинення прав й обов'язків як юридичної особи, так і прав та обов'язків осіб, які беруть участь у її управлінні.

У ст. 105 ЦК України встановлено, що учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію, і призначити комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та встановити порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

З аналізу законодавства України у сфері припинення юридичних осіб вбачається, що ліквідація юридичної особи є складною процедурою, яка потребує чіткого, поетапного плану її проведення.

Стаття 111 ЦК України передбачає вчинення ліквідаційною комісією (ліквідатором) у добровільній (досудовій) процедурі ліквідації юридичної особи сукупності дій та заходів, передбачених цією статтею, зокрема ліквідаційна комісія (ліквідатор):

1) зобов'язана вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, і письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені цим Кодексом строки;

2) заявляє вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників юридичної особи;

3) зобов'язана повідомити учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, про її участь в інших юридичних особах та/або надати відомості про створені нею господарські товариства, дочірні підприємства;

4) закриває рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи;

5) уживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, уживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває в третіх осіб;

6) у випадках, установлених законом, забезпечує проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що припиняється;

7) уживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) і відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється;

8) забезпечує своєчасне надання органам доходів і зборів та Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування документів юридичної особи (її філій, представництв), зокрема первинних документів, реєстрів бухгалтерського й податкового обліку для проведення перевірок і визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування;

9) до моменту затвердження ліквідаційного балансу складає та подає органам доходів і зборів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період;

10) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, що охоплює відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог і результат їх розгляду;

11) після завершення розрахунків з кредиторами складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, забезпечує подання органам доходів і зборів;

12) забезпечує подання державному реєстраторові документів, передбачених законом для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в установленій законом строк.

Незалежно від того ким було прийняте рішення про ліквідацію юридичної особи та в якій формі її проводитимуть, є загальний порядок ліквідації, який умовно можна поділити на певні етапи. На кожному такому етапі припиняються певні правовідносини за участю такої юридичної особи [147, с. 18] і настають певні правові наслідки.

З огляду на загальні положення, визначені ст. 105 ЦК України, першим етапом здійснення ліквідаційної процедури є прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи, що має своїм наслідком перехід повноважень щодо управління юридичною особою. Зокрема, ч. 4 цієї статті ЦК України встановлює, що до комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами й виступають у суді від імені юридичної особи, яка припиняється.

Відповідно до ч. 4 ст. 88 Закону України «Про акціонерні товариства», з моменту обрання ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження наглядової ради та виконавчого органу акціонерного товариства.

Якщо ж постає питання щодо процесуальних наслідків рішення про ліквідацію юридичної особи, яке було прийнято після відкриття провадження в цивільній справі, тоді як представника юридичної особи, що ліквідується, слід залучати ліквідаційну комісію [6, с. 3].

Таким чином, слушно зазначає С. В. Дяченко, з моменту створення ліквідаційної комісії припиняє діяти виконавчий орган юридичної особи, його повноваження в повному обсязі переходять до ліквідаційної комісії. Виконавчий орган передає ліквідаційній комісії всі документи, печатки, штампи тощо, проте всі операції підприємства, що ліквідується, оформляють безпосередньо на підприємстві, у всіх документах використовують реквізити підприємства, а ліквідатор або голова ліквідаційної комісії (члени комісії) є представником підприємства та працює від його імені. Тобто ліквідаційна комісія не має статусу юридичної особи, а підприємство, що ліквідується, у період її роботи статус юридичної особи не втрачає [37, ст. 207].

Жодних вимог до складу комісії та кількості її членів не висуває ні ЦК, ні ГК України, ні інші закони, які регулюють ліквідацію юридичних осіб різних організаційно-правових форм за рішенням їхніх учасників. За регламентацію роботи ліквідаційної комісії цілком відповідають учасники юридичної особи, які прийняли рішення про її ліквідацію, оскільки в Україні немає жодного нормативного акта, який регулював би питання діяльності ліквідаційної комісії. Комісію можна сформувати як із засновників, так і з найманих працівників або з тих й інших. Ліквідатором можна призначати директора підприємства. Причому до складу комісії може ввійти людина, яка не є працівником або засновником [8, ст. 155]. На невеликих підприємствах ліквідацію може здійснювати одна фізична особа – ліквідатор, наприклад директор.

Для ефективної організації роботи ліквідаційної комісії в документах про її створення доцільно розмежувати повноваження членів комісії, вказати, які функції покладаються на голову комісії, обумовити порядок ухвалення рішення, форму документів, якими будуть оформляти прийняті рішення [37, ст. 206].

Одним з варіантів вирішення питання регламентації роботи ліквідаційної комісії може бути розроблення власником Положення про ліквідаційну комісію. У цьому документі детально має бути висвітлено порядок роботи ліквідаційної комісії. Основними аспектами, які слід відобразити в такому Положенні, на нашу думку, мають бути:

- поіменний склад ліквідаційної комісії;
- функції ліквідатора або голови й кожного із членів комісії;
- періодичність засідань комісії;
- порядок ухвалення рішень (особисто чи головою колегіальної комісії);
- порядок і форма документів, якими оформлятимуть результати роботи комісії;
- періодичність, терміни й порядок представлення звітів про перебіг ліквідації власнику(ам);
- відповідальність ліквідатора або голови та членів комісії за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків [189, ст. 107].

Слід зауважити, що на законодавчому рівні не встановлено часових чи будь-яких інших обмежень щодо діяльності ліквідаційної комісії в контексті управління юридичною особою.

На перший погляд, процедуру ліквідації детально та покроково описано в ЦК України. Однак відкриття процедури ліквідації юридичної особи не завжди має на меті припинення останньої.

Так, у законодавстві не сформульовано чітких вимог щодо строків проведення ліквідації та відповідальності посадових/службових осіб за

порушення таких строків. Тому ліквідація може тривати протягом необмеженого часу.

На практиці є безліч випадків, коли в Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань внесено запис про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо ліквідації юридичної особи, однак товариство продовжує працювати в «нормальному режимі».

У п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження» [157] визначено, що виконавче провадження підлягає закінченню в разі припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання її обов’язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва. Частина 3 цієї статті встановлює, що виконавчий документ надсилають разом з постановою про закінчення виконавчого провадження до суду або іншого органу (посадовій особі), який його видав.

Відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону України «Про виконавче провадження», у разі закінчення виконавчого провадження, повернення виконавчого документа до суду, який його видав, арешт, накладений на майно (кошти) боржника, знімається, відомості про боржника виключаються з Єдиного реєстру боржників, скасовують інші вжиті виконавцем заходи щодо виконання рішення, а також здійснюють інші необхідні дії у зв’язку із закінченням виконавчого провадження.

Суди переважно доходять висновку, що оскільки після внесення до державного реєстру запису про припинення юридичної особи боргові вимоги до останньої не можуть бути пред’явленими, закінчення виконавчого провадження та надіслання виконавчого документа ліквідатору лише після внесення запису про припинення юридичної особи є нелогічним і неправильним, адже після внесення такого запису всі заборгованості юридичної особи вважають погашеними. Стягнення заборгованості з юридичної особи, яка знаходиться в стані ліквідації, поза межами встановленої законом ліквідаційної процедури, зокрема й державним

виконавцем у порядку Закону України «Про виконавче провадження», могло надати перевагу одній особі над іншими, вимоги яких підлягають задоволенню передусім. Тобто незакінчення виконавчого провадження після початку процедури ліквідації боржника й ненадіслання виконавчого документа ліквідаційній комісії (ліквідатору) є порушенням процедури ліквідації та може спричинити порушення прав інших кредиторів. Тому виконання рішень про задоволення вимог кредиторів юридичної особи, яка перебуває в стані ліквідації, передбачене саме ліквідаційною комісією (ліквідатором) під час ліквідаційної процедури, а не державним виконавцем у порядку Закону України «Про виконавче провадження». Такі самі правові висновки викладено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 жовтня 2018 року у справі № 487/3335/13-ц (провадження № 14-111цс18) [134].

Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [163], який визначає правові й організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності, встановлює порядок діяльності, зокрема державних адміністраторів, не містить вимоги щодо повідомлення державного адміністратора суб'єктом господарювання про прийняте рішення щодо припинення його підприємницької діяльності [97].

Так, у листі від 2 квітня 2012 року Міністерство економічного розвитку і торгівлі України надає роз'яснення з деяких питань одержання документів дозвільного характеру суб'єктами господарювання, що перебувають у стадії припинення підприємницької діяльності. Зокрема, зазначає, що юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. Із цього моменту суб'єкти господарювання втрачають підприємницьку правосуб'єктність, а отже, і право провадити будь-яку господарську діяльність.

Частина 5 ст. 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» регламентує підстави для відмови у видачі документа дозвільного характеру, серед яких немає такої підстави, як

перебування суб'єкта господарювання в стадії припинення підприємницької діяльності.

З огляду на зазначене, суб'єкти господарювання можуть звернутися за одержанням документів дозвільного характеру й подавати декларації для реєстрації до моменту внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про їхнє припинення.

Водночас уповноважений орган у цьому листі акцентує, що згідно з ч. 7 ст. 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», підставами для анулювання документа дозвільного характеру є: звернення суб'єкта господарювання із заявою про анулювання документа дозвільного характеру; припинення юридичної особи (злиття, приєднання, поділ, перетворення або ліквідація), якщо інше не визначено законом; припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця; встановлення факту надання в заяві й документах, що додаються до неї, недостовірної інформації [98].

Таким чином, у процедурі ліквідації правосуб'єктність юридичної особи не змінюється, що надає широкі можливості для зловживань з боку її засновників. Для уникнення виконання зобов'язань недобросовісному боржнику достатньо лише прийняти рішення про ліквідацію та не обов'язково доводити її до кінця.

Наприклад, з аналізу даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань вбачається, що Закрите акціонерне товариство «6-й Київський авторемонтний завод» (код ЄДРПОУ 33870196) перебуває в стані припинення з 22 серпня 2007 року, Товариство з обмеженою відповідальністю «Полірем-Схід» (код ЄДРПОУ 31633440) перебуває в стані припинення за судовим рішенням ще з 4 травня 2006 року, Товариство з обмеженою відповідальністю «Термосистеми Полірем» (код ЄДРПОУ 36186042) у стані припинення з 4 липня 2011 року, Товариство з обмеженою відповідальністю Фірма «Комора Південна» (код

ЄДРПОУ 25051665) – із 6 вересня 2013 року. І таких юридичних осіб, які знаходяться в стані припинення та продовжують здійснювати підприємницьку діяльність, у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань чимало.

З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити ст. 111 ЦК України положенням про те, що: «Правочини, учинені ліквідаційною комісією (ліквідатором) або її членами, що виходять за межі ліквідаційної процедури або не пов'язані з її виконанням, можуть бути визнані судом недійсними».

У зв'язку з юридичною сутністю інституту ліквідації юридичних осіб, одним із наслідків, зумовлених нею, є припинення відносин, які виникли за її участю [26, с. 107].

Якщо розглядати юридичну особу з позицій суб'єктивно-ідеалістичного напрямку, то її можна визначити як форму, яка охоплює декілька різновидів правовідносин: по-перше, правовідносини між учасниками юридичної особи, якими реалізують їхні права щодо участі в управлінні її справами та формується її воля; по-друге, правовідносини між кожним з учасників юридичної особи та власне юридичною особою, у яких реалізуються їхні речові або зобов'язальні права (у випадку наявності таких); зрештою, правовідносини між юридичною особою та всіма третіми особами, у яких юридична особа може бути як уповноваженим, так і зобов'язаним суб'єктом. Тому, якщо розглядати юридичну особу лише як форму існування конкретних правовідносин, тоді, характеризуючи ліквідацію, слід розглядати припинення не так суб'єкта, як власне цих правовідносин. Отже, якщо форма не може існувати без змісту, то наслідком ліквідації є припинення існування безпосередньо юридичної особи [241, ст. 233–234].

Цивільне правовідношення є динамічною системою правових зв'язків, які знаходяться в перманентно активному стані. На певному етапі свого розвитку в стадії правореалізації воно може зазнавати змін, що відображається передусім на його суб'єктному складнику. Оскільки метою цивільних відносин є настання наслідків, передбачених його правовою

моделлю, то деформація їхньої структури впливає на реальність і належність виконання зобов'язання, що є предметом цивільного відношення [82, с. 49].

За загальним правилом, визначеним ст. 609 ЦК України, зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладене на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, тобто в разі припинення зобов'язання припиняє існувати.

На думку О. С. Яворської, «припинення зобов'язання» як загальний термін стосується всіх видів зобов'язань, незалежно від підстави їх виникнення [251, с. 205]; М. В. Ткаченко зазначає, що «Припинення зобов'язання також охоплює підстави й наслідки припинення зобов'язань, що виникають не з договору». «Припинення договору» фактично тотожне «припиненню зобов'язання» в тому сенсі, що йдеться про припинення договірної зобов'язання; останнє мало б охоплювати також ті підстави припинення, що не залежать від волі його сторін (смерть фізичної особи, ліквідація юридичної особи), взаємна домовленість сторін [227, с. 163].

Окремі випадки припинення зобов'язань ліквідацією юридичної особи встановлено в низці статей ЦК України, що регулюють конкретні види зобов'язань. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 784 ЦК України, договір найму припиняється в разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем [111, с. 128].

Аналізуючи законодавчі положення, що регулюють процедуру ліквідації, науковці доходять висновку, що припинення зобов'язань унаслідок ліквідації юридичної особи відбувається з моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи.

На переконання Ю. В. Труфанової, такі висновки є дискусійними та потребують внесення змін до законодавства. Залежно від обраної позиції – наявності правонаступництва в разі відчуження майна в процесі ліквідаційної

процедури чи відсутності правонаступництва за таких умов, ч. 1 ст. 770 ЦК України після слів «у разі зміни власника речі, переданої у найм» слід доповнити одним із двох словосполучень – «зокрема внаслідок відчуження речі в процесі ліквідації наймодавця» або «крім випадків відчуження речі в процесі ліквідації наймодавця». Концепція, за якої правонаступництво під час переходу права власності на річ у процесі ліквідації не відбувається, є логічно виправданою лише за умови, якщо моментом припинення договору згідно з ч. 2 ст. 781 ЦК України визнати відкриття процедури ліквідації (прийняття відповідної постанови господарським судом або рішення загальними зборами учасників (акціонерів) [228, с. 104].

Також п. 3 ч. 1 ст. 1141 ЦК України визначає однією з підстав припинення договору простого товариства смерть фізичної особи – учасника або ліквідацію юридичної особи – учасника договору простого товариства, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників або заміщення учасника, який помер (ліквідованої юридичної особи), його спадкоємцями (правонаступниками). Однак і в цьому випадку законодавець робить виняток і зазначає, що у випадках, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю, то зобов'язання не припиняються [247, с. 86].

Так, ч. 2 ст. 1205 ЦК України встановлює, що в разі ліквідації юридичної особи платежі, належні потерпілому або особам, визначеним ст. 1200 ЦК України, мають бути капіталізовані для виплати їх потерпілому або цим особам у порядку, встановленому законом чи іншим нормативно-правовим актом. Вимоги стосовно відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, належать до тих, які задовольняють у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи першочергово (п. 1 ч. 1 ст. 112 ЦК України). Важливою гарантією захисту

інтересів потерпілого є його право звернутися з позовом до суду в разі відсутності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для капіталізації платежів, які підлягають сплаті, з вимогою зобов'язати ліквідаційну комісію забезпечити капіталізацію необхідних коштів для відшкодування завданої шкоди [111, с. 928].

Слід також зазначити, що ліквідація юридичної особи є підставою припинення договору позички (ст. 835 ЦК України), договору ренти (п. 3 ч. 1 ст. 740 ЦК України), договору довічного утримання (ч. 2 ст. 758 ЦК України), договору управління майном (п. 3 ч. 1 ст. 1044 ЦК України).

Винятки із цього правила встановлені актами цивільного законодавства України. Зокрема, згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 758 ЦК України, якщо майно, одержане за договором довічного утримання, перейшло до засновника ліквідованої юридичної особи, до нього переходять права й обов'язки набувача за цим договором. Така законодавча конструкція не лише не заперечує, а, навпаки, допускає можливість правонаступництва в разі ліквідації юридичної особи [26, с. 108].

У ч. 1 ст. 111 ЦК України передбачено, що з дати внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу щодо ліквідації юридичної особи ліквідаційна комісія (ліквідатор) зобов'язана вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, і письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені цим Кодексом строки. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) заявляє вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників юридичної особи.

Правовий характер дебіторської заборгованості може бути різним, а отже, різняться і процедури щодо її стягнення.

У разі стягнення заборгованості з дебіторів товариства, щодо якого здійснюється ліквідаційна процедура, у яких настав строк виконання їхніх

зобов'язань (зокрема прострочення виконання зобов'язань), юридичних проблем переважно не виникає, крім платоспроможності дебіторів і наявності реальної можливості погасити заборгованість.

Проблематичною постає ситуація, коли строк виконання зобов'язань дебіторів ще не настав, а в договорах немає прямої вказівки на те, що перехід кредитора в ліквідаційну процедуру є підставою для їх дострокового припинення.

Чимало науковців поділяють думку, що використання такого бухгалтерського терміна, як дебіторська заборгованість, є вкрай невдалим, оскільки в законодавстві й літературі з бухгалтерського обліку термін «дебіторська заборгованість» використовують у декількох значеннях. Це ті права вимоги за грошовими зобов'язаннями, строк виконання яких настав (прострочена дебіторська заборгованість), і права вимоги за грошовими зобов'язаннями, строк виконання яких настане через певний час (поточна дебіторська заборгованість).

Відповідно до ст. 531 ЦК України, боржник має право виконати свій обов'язок достроково, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту.

З аналізу зазначеної статті вбачається, що дострокове виконання зобов'язань боржником є лише його правом, а не обов'язком. Винятки із цього правила, які встановлені законодавцем, зокрема, визначені в договорі, актах цивільного законодавства або впливають із суті зобов'язань, не містять такої підстави, як ліквідація кредитора.

Утім, на наш погляд, легальна конструкція стягнення дебіторської заборгованості, коли строк виконання зобов'язань дебіторів ще не настав, вбачається з аналізу ст. 512 ЦК України, яка передбачає можливість заміни кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги).

Відповідно до ст. 516 ЦК України, заміна кредитора в зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Слід зауважити, що право кредитора відступити право вимоги є безумовним навіть тоді, коли це право реалізується в межах провадження у справі про банкрутство, не потребуючи якогось додаткового підтвердження [187, с. 505]. Така позиція висловлена Верховним Судом у постанові від 5 квітня 2018 року у справі № 910/8493/17 [136], зокрема визначено, що з моменту порушення стосовно боржника справи про банкрутство він перебуває в особливому правовому режимі, який змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника, і спеціальні норми Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» мають пріоритет у застосуванні під час розгляду справ про банкрутство щодо інших законодавчих актів України.

Нині немає однозначної судової практики з питань стягнення такої дебіторської заборгованості в процесі саме добровільної ліквідації, що своєю чергою має наслідком затягування строків проведення процедури ліквідації, у зв'язку з чим пропонується на законодавчому рівні закріпити обов'язок ліквідаційної комісії/ліквідатора забезпечити заміну кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги).

Крім припинення договірних зобов'язань юридичної особи, наслідком ліквідації є припинення трудових правовідносин.

Відповідно до ч. 5 ст. 112 ЦК України, ліквідаційна комісія (ліквідатор) уживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) і, керуючись законодавством про працю, здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється.

На підставі аналізу трудового законодавства, а саме Кодексу законів про працю (КЗпП), П. В. Качанова доходить висновку, що звільнення працівників під час ліквідації підприємства покладається на роботодавця,

проте обов'язок з інформування працівників лежить на керівникові відповідної юридичної особи, а безпосереднє звільнення (зокрема здійснення запису в трудовій книжці), остаточні розрахунки з працівниками – обов'язок ліквідатора [69, с. 15].

У ст. 40 КЗпП встановлено, що трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом у випадку змін в організації виробництва та праці, зокрема ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників.

Досліджуючи проблеми правового регулювання трудового договору, В. М. Данилов стверджує, що за умови звільнення працівника за ініціативою роботодавця законодавство покладає на останнього обов'язок підтвердити фактичне існування певних, визначених у законодавстві обставин необхідності звільнення працівника. Роботодавець має висвітлити причини звільнення співробітника й довести обставини, які суперечили виконанню трудової функції працівником і спричинили неможливість подальшого продовження трудової діяльності. Завдання держави – створити умови для гарантування захисту права на працю, керуючись засадами недискримінації та створення механізмів запобігання необґрунтованим звільненням працівників. Право роботодавця за власною ініціативою припинити відносини трудового характеру зі співробітником обмежене: законодавство встановлює вичерпний перелік підстав припинення трудового договору, наявності яких звільнення є переконливим [32, с. 86].

На думку В. Шишлюк, поняття «звільнення» можна тлумачити як комплекс взаємопов'язаних процедурних дій роботодавця щодо працівника, спрямованих на здійснення юридичного оформлення припинення трудових відносин, що охоплює виникнення обставин, які зумовлюють припинення трудового договору, видання наказу чи розпорядження роботодавцем із вказівкою на підставу звільнення згідно із законом, видачу належно

оформленої трудової книжки та здійснення остаточного розрахунку з працівником. У разі ліквідації підприємства трудові відносини з працівниками безумовно припиняються. Проте в цьому випадку припиненню трудового договору спочатку передує юридичний факт ліквідації юридичної особи та припинення трудових правовідносин, унаслідок чого й відбувається припинення трудового договору. Умовою припинення трудових правовідносин є факт ліквідації підприємства. Правовою підставою для припинення трудових правовідносин є рішення власника або суду про припинення юридичної особи [244, с. 81, 83].

Порядок розірвання трудового договору в разі припинення (ліквідації або реорганізації) підприємства, установи, організації передбачає процедуру, якої мають дотримуватися учасники трудових правовідносин. Так, М. В. Фесюра у своєму дослідженні «Визначення та характеристика підстав розірвання трудового договору при ліквідації, реорганізації та банкрутстві підприємства, установи, організації» (2013) зауважує, що порядок розірвання трудового договору в разі ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації становить спеціальну процедуру, урегульовану правовими нормами державного трудового законодавства, що спрямовані на узгодження інтересів сторін трудових правовідносин і забезпечення дотримання їхніх прав, свобод й інтересів [231, с. 539].

Законодавство встановлює випадки, коли звільнення окремих категорій працівників у зв'язку з ліквідацією підприємства допускається лише з подальшим працевлаштуванням, зокрема: вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, одиноких матерів з дитиною віком до 14 років або дитиною-інвалідом; батьків, які виховують дітей без матері (зокрема, у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також опікунів (піклувальників), прийомних батьків; працівників, яким не виповнилося 18 років. Пошук робочих місць може здійснюватися шляхом звернення до Державної служби зайнятості чи використання інформації про наявність робочих місць з інших джерел [10].

Однак на практиці під час застосування цих норм постають проблеми, які потребують аналізу. Наприклад, слід з'ясувати те, який зміст має поняття «повна ліквідація підприємства, установи, організації», а також на кому саме лежить обов'язок працевлаштування в разі звільнення жінок, які уклали трудовий договір на невизначений строк, оскільки в ч. 3 ст. 184 КЗпП ці питання не висвітлено. Відповідно до ст. 49-2 КЗпП, власник або уповноважений ним орган повідомляє Державну службу зайнятості про вивільнення працівника. Крім того, у ч. 3 ст. 184 КЗпП передбачено, що власник або уповноважений ним орган не може звільнити зазначених у ній жінок до того моменту, поки вони не будуть працевлаштовані. Тобто власник або уповноважений ним орган передусім зацікавлений у їх працевлаштуванні. Тож слід вважати, що: працевлаштування визначених ч. 3 ст. 184 КЗпП жінок та інших категорій працівників, заборона на звільнення яких без надання нового місця роботи передбачена нормативними актами, є обов'язком власника або уповноваженого ним органу. Це підтверджено й у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 року № 9. Так, «при розгляді справ про звільнення за п. 2 ст. 36 КЗпП судам слід враховувати, що звільнення з цих підстав вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (або понад три роки, але не більше ніж до 6 років, якщо дитина за медичним висновком у цей період потребує домашнього догляду), одиноких матерів (жінка, яка не перебуває у шлюбі і у свідоцтві про народження дитини якої відсутній запис про батька дитини або запис про батька зроблено в установленому порядку за вказівкою матері, вдова, інша жінка, яка виховує і утримує дитину сама) за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда провадиться з обов'язковим працевлаштуванням (ч. 3 ст. 184 КЗпП). Не може бути визнано, що власник або уповноважений ним орган виконав цей обов'язок по працевлаштуванню, якщо працівниці не була надана на тому ж або на іншому підприємстві (в установі, організації) інша

робота або запропонована робота, від якої вона відмовилась з поважних причин (наприклад, за станом здоров'я)» [150, с. 1].

Проблемним є виконання обов'язку з працевлаштування вагітної жінки в разі ліквідації підприємства, оскільки немає чітко регламентованого правового механізму здійснення та забезпечення такого обов'язку роботодавця. Аналіз практики засвідчує, що добросовісний роботодавець звертається до центрів зайнятості чи рекрутингових агенцій, а недобросовісний – звільняє працівницю за власним бажанням або ж на підставі п. 1 ч. 1 ст. 36 КЗпП (за угодою сторін).

Водночас слід зауважити, що на практиці немає судових справ про оскарження дій ліквідаційної комісії щодо неправомірного припинення трудових відносин із працівниками на підставі п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП.

Висновки до розділу 2

Дослідивши цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні, ми дійшли таких висновків:

1. «Припинення діяльності юридичної особи» і «припинення юридичної особи» не є тотожними поняттями, оскільки підприємство може припинити свою діяльність, однак воно залишається суб'єктом права до тих пір, поки не внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про його припинення шляхом ліквідації.

2. Визначальними ознаками ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством як окремого інституту цивільного права є:

- 1) відсутність універсального правонаступництва, а також можливість часткового переходу прав та обов'язків юридичної особи, що ліквідується, до інших осіб;
- 2) платоспроможність юридичної особи, що ліквідується;

3) момент, із якого юридична особа вважається такою, що припинилася (із дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення).

3. Визначено, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством — це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення платоспроможної юридичної особи як суб'єкта права з можливістю у випадках, передбачених законом, часткового переходу прав та обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників).

4. Класифіковано ліквідацію юридичних осіб за цивільним законодавством залежно від способу її здійснення на: 1) ліквідацію, що здійснюється в загальному порядку на підставі документів, які подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи; 2) спрощену ліквідацію, яка проводиться за рішенням суду про скасування державної реєстрації юридичної особи, прийнятого до 1 липня 2004 року; за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи, прийнятого після 1 липня 2004 року, у випадку ненадання головою ліквідаційної комісії або ліквідатором юридичної особи протягом трьох років з дати оприлюднення повідомлення про ухвалення такого судового рішення суб'єкту державної реєстрації документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; у випадку неподання головою ліквідаційної комісії з припинення юридичної особи або ліквідатором юридичної особи документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації протягом одного року з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про зупинення проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; 3) ліквідацію за принципом мовчазної згоди, яка проводиться в разі неодержання від державних органів відомостей про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, про відсутність

нескасованих випусків цінних паперів юридичної особи – емітента й нескасованої реєстрації випуску акцій акціонерного товариства.

5. Підстави ліквідації юридичних осіб, закріплені цивільним законодавством, а саме ст. 110 ЦК України, охоплюють як загальні (п. 1 і 2), так і спеціальні (п. 3) підстави ліквідації юридичних осіб.

6. Правові наслідки ліквідації настають з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи та внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

7. Можливість стягнення дебіторської заборгованості, коли строк виконання зобов'язань дебіторів ще не настав, вбачається з аналізу ст. 512 ЦК України, яка, зокрема, регламентує можливість заміни кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги). У зв'язку із цим запропоновано на законодавчому рівні закріпити обов'язок ліквідаційної комісії/ліквідатора забезпечити заміну кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЛІКВІДАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

3.1. Особливості ліквідації юридичних осіб за рішенням їхніх учасників

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 110 ЦК України, юридична особа ліквідується за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами.

Згідно зі ст. 48 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [186], товариство припиняється внаслідок передання всього майна, усіх прав та обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або внаслідок ліквідації.

У ч. 2 зазначеної статті встановлено, що добровільне припинення товариства здійснюється за рішенням загальних зборів учасників у порядку, встановленому цим Законом, з дотриманням вимог, передбачених законодавством. Інші підстави та порядок припинення товариства регламентує закон.

У ст. 88 Закону України «Про акціонерні товариства» [152] зазначено, що добровільна ліквідація акціонерного товариства здійснюється за рішенням загальних зборів, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який товариство створювалося, або після досягнення мети, з якою воно створювалося, у порядку, передбаченому ЦК України й іншими актами законодавства, відповідно до особливостей, встановлених цим Законом. Інші

підстави й порядок ліквідації товариства визначає законодавство. Частина 3 цієї статті передбачає, що рішення про ліквідацію акціонерного товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку ліквідації, а також порядку розподілу між акціонерами майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, вирішують загальні збори акціонерного товариства, якщо інше не передбачено законом.

Відповідно до ст. 97 ЦК України, органами управління товариством є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом.

На підставі законів України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та «Про акціонерні товариства» визначено, що загальні збори учасників є вищим органом товариства, до компетенції якого належить прийняття рішення про виділ та припинення товариства, ліквідацію товариства, обрання комісії з припинення (ліквідаційної комісії), затвердження порядку припинення товариства, порядку розподілу між учасниками/акціонерами товариства в разі його ліквідації майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, затвердження ліквідаційного балансу товариства.

За загальним правилом, визначеним в абз. 2 ч. 2 ст. 98 ЦК України, що кореспондується зі ст. 34 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» і ст. 42 Закону України «Про акціонерні товариства», рішення про ліквідацію товариства приймають більшістю (не менше ніж три четвертих голосів), якщо інше не встановлено законом.

Таким чином, «початком кінця» є ухвалення відповідного рішення загальними зборами учасників юридичної особи або органом юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами.

Слід зазначити, що ЦК України містить єдині підходи, що регулюють порядок виконання рішення про припинення юридичної особи як шляхом реорганізації, так і шляхом ліквідації. Водночас Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» деталізує процес

припинення товариств лише шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення (тобто шляхом реорганізації, хоча в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» законодавець відійшов від цього поняття), однак взагалі немає норм, які регулювали б питання ліквідації. Законодавець залишив поза увагою правові аспекти ліквідації товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, відсилаючи до норм ЦК України, які регулюють процедуру ліквідації юридичних осіб загалом [105, с. 72].

Кодекс зобов'язує учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначити комісію з припинення (комісію з реорганізації або ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та визначити порядок і строк заявлення кредиторами своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

З моменту призначення до ліквідаційної комісії або ліквідатора переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи.

До моменту внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи шляхом ліквідації ліквідаційна комісія продовжує ведення бухгалтерського й податкового обліку в загальному порядку. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [156], бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації до його ліквідації.

Для забезпечення ведення ліквідаційного бухгалтерського обліку ліквідаційна комісія (ліквідатор), виконуючи вимоги ч. 4 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», може:

- 1) покласти його на бухгалтерів підприємства, з якими укладені трудові договори, до моменту ліквідації; 2) вести облік самостійно; 3) укласти строкові трудові договори на період ліквідації з окремими бухгалтерами; 4) користуватися послугами спеціаліста з бухгалтерського обліку, зареєстрованого як підприємець, який здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи; 5) доручити ведення на договірних засадах

бухгалтерського обліку централізованою бухгалтерією або підприємством, суб'єктом підприємницької діяльності, самозайнятою особою, що провадять діяльність у сфері бухгалтерського обліку та/або аудиторської діяльності.

Тобто одним з основних обов'язків ліквідаційної комісії (ліквідатора) є ведення бухгалтерського обліку за період між датою прийняття рішення учасниками юридичної особи про її ліквідацію і до дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку звітного року до дати прийняття рішення про його ліквідацію. Таким чином, ліквідаційна комісія (ліквідатор) повинна скласти за цей період усю річну фінансову звітність.

Відповідно до ч. 9 ст. 8 зазначеного вище Закону, відповідальність за бухгалтерський облік господарських операцій, пов'язаних з ліквідацією підприємства, що стосується й оцінки майна, зобов'язань підприємства та складання ліквідаційного балансу й фінансової звітності, покладається на ліквідаційну комісію або ліквідатора.

Оскільки питання щодо оформлення відносин між власником(ами) юридичної особи й особами, яких залучають до роботи в складі ліквідаційної комісії або як ліквідатора, нормативно не врегульовано та не передбачено спеціального механізму оплати їхньої праці, доречно було б відповідні питання визначити в Положенні про ліквідаційну комісію. Якщо склад ліквідаційної комісії формують виключно працівники підприємства, то здійснення всіх необхідних дій в ліквідаційній процедурі є їхніми трудовими обов'язками. В інших випадках між власником і членами ліквідаційної комісії або ліквідатором виникають цивільно-правові відносини, які оформляють відповідними договорами.

З огляду на реалії сьогодення, можна стверджувати, що однією з найважливіших проблем, які постають у процесі добровільної ліквідації будь-яких організаційно-правових форм юридичних осіб, є несформованість

чіткого переліку заходів, які необхідно здійснити ліквідаційній комісії чи ліквідатору. У главі VI Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» «Виділ та припинення товариства» детально врегульовано порядок припинення товариств шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення, а також містяться такі новели для українського корпоративного законодавства, як положення про договір про припинення товариства. Проте жодна стаття цієї глави Закону не стосується припинення товариств шляхом ліквідації, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком спеціального нормативно-правового акта й потребує доопрацювання.

У зв'язку із цим пропонуємо доповнити главу VI Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» статтею про припинення товариства шляхом ліквідації, визначити виключний перелік дій ліквідаційної комісії та строки їх виконання.

На підставі аналізу положень ст. 111 ЦК України можна виокремити певні етапи, у межах яких ліквідаційна комісія або ліквідатор повинні виконати поставлені завдання, спрямовані на забезпечення ефективності здійснення ліквідаційної процедури, зокрема:

1. Повідомлення органу, що здійснює державну реєстрацію, про прийняття рішення про припинення товариства шляхом ліквідації.

ЦК України зобов'язує учасників юридичної особи або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, протягом трьох робочих днів з дати прийняття такого рішення письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію. Відповідно до п. 10 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», для державної реєстрації рішення про припинення юридичної особи, прийнятого її учасниками або відповідним органом юридичної особи, подаються примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення учасників юридичної особи або відповідного органу юридичної особи про припинення юридичної особи та примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) документа, яким затверджено персональний

склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора, реєстраційні номери облікових карток платників податків, строк заявлення кредиторами своїх вимог – у разі відсутності зазначених відомостей у рішенні учасників юридичної особи або відповідного органу юридичної особи про припинення юридичної особи.

Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачає можливість подавати документи для державної реєстрації як у паперовій, так і в електронній формах. Порядок подання документів в електронній формі через портал електронних сервісів регулюється Порядком державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 9 лютого 2016 року № 359/5 [170].

Відповідно до п. 1 розділу IV цього Порядку, заявник формує заяву в електронній формі за допомогою програмних засобів ведення Єдиного державного реєстру на порталі електронних сервісів з накладенням власного кваліфікованого електронного підпису з обов'язковим долученням до неї оригіналів електронних документів для державної реєстрації. Таку заяву в електронній формі роздруковують і долучають в одному примірнику до відповідної реєстраційної справи. Усі документи, які сформовані в електронній формі, зберігають у такому вигляді в Єдиному державному реєстрі.

Проте станом на 2020 рік функція щодо державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації на порталі електронних сервісів і досі не працює, що є суттєвим недоліком у процесі впровадження європейських стандартів ведення бізнесу.

2. Проведення інвентаризації та незалежної оцінки майна товариства

Частина 4 ст. 111 ЦК України встановлює, що ліквідаційна комісія (ліквідатор) уживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств,

господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке знаходиться в третіх осіб. Порядок проведення інвентаризації активів визначає Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 2 вересня 2014 року № 879 [168].

Із цього приводу О. М. Столяренко слушно зазначає: «Інвентаризація відіграє головну роль в інформаційній системі бухгалтерського обліку, надаючи вичерпний перелік всіх складових частин майна і зобов'язань суб'єкта господарювання не лише в грошовому, а й у натуральному вираженні, підкреслюючи індивідуальні характеристики майнових прав і зобов'язань» [217, с. 476].

Пункт 7 Положення № 879 передбачає, що проведення інвентаризації є обов'язковим у разі припинення підприємства. Відповідно до п. 5 цього Положення, інвентаризацію проводять з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства. Під час інвентаризації активів та зобов'язань перевіряють і документально підтверджують їх наявність, стан, відповідність критеріям визнання й оцінки. Для цього забезпечують: виявлення фактичної наявності активів і перевірку повноти відображення зобов'язань, коштів цільового фінансування, витрат майбутніх періодів; установлення лишку або нестачі активів шляхом зіставлення фактичної їх наявності з даними бухгалтерського обліку; виявлення активів, які частково втратили свою первісну якість і споживчу властивість, застарілих, а також матеріальних та нематеріальних активів, що не використовуються, невикористаних сум забезпечення; виявлення активів і зобов'язань, які не відповідають критеріям визнання.

З аналізу норм Положення № 879 вбачається, що інвентаризації підлягають усі зобов'язання та активи підприємства, як і передані в платне користування (прокат, оренда), які ремонтують, реконструюють та/або модернізують, незалежно від місцезнаходження і технічного стану, а також

активи й зобов'язання, які обліковують на позабалансових рахунках. Результати інвентаризації оформляють протоколом інвентаризаційної комісії.

Пройшовши етап інвентаризації, для подальшого продажу майна необхідно здійснити його оцінку (ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»), а у випадку з майном державної форми власності – і рецензії на проведену оцінку Фондом державного майна України, а також дозволи у вигляді наказу/директиви від органу управління таким майном (Порядок відчуження об'єктів державної власності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 року № 803). Якщо в разі ліквідації приватного підприємства оцінку може здійснити ліквідаційна комісія, то для державного/комунального підприємства має бути залучено суб'єкта оціночної діяльності. Недосконалим видається цей етап ліквідації суб'єкта господарювання державної форми власності. Отримати рецензію на проведення оцінки інвентаризованого майна з метою його подальшого продажу й погашення вимог кредиторів у Фонді державного майна України надзвичайно складно, що неминує спричиняє затягування на невизначений строк процедури ліквідації. Не менш затратна за часом і процедура отримання дозволу на відчуження майна від органу управління майном, наприклад, профільного міністерства. Крім цього, майно потребує нагляду, що покладає на підприємство неминучі витрати на охорону таких об'єктів [133].

У межах справи № 6-1081цс17 6 вересня 2017 року судові палати в цивільних та господарських справах Верховного Суду України, усуваючи недоліки в застосуванні судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, а саме ст. 5, 7 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», п. 5–8 Порядку відчуження об'єктів державної власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 року № 803, у взаємозв'язку зі ст. 74, 75, 136 ГК України, ст. 203, 215 ЦК України, досліджували питання щодо порядку реалізації майна державного підприємства в ліквідаційній процедурі й дійшли

висновку, що реалізація майна державного підприємства в ліквідаційній процедурі – це різновид його відчуження, на яке суб'єкт господарювання має отримати згоду Фонду державного майна України. Відсутність відповідного дозволу/погодження може бути підставою для визнання недійсним договору купівлі-продажу майна державного підприємства [188].

ЦК України в абз. 2 ч. 4 ст. 111 визначає, що у випадках, установлених законом, ліквідаційна комісія (ліквідатор) забезпечує проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що припиняється. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [177], проведення оцінки майна є обов'язковим у випадках реорганізації, банкрутства, ліквідації державних, комунальних підприємств і підприємств (господарських товариств) з державною часткою майна (часткою комунального майна).

Проте ми вважаємо, що здійснення незалежної оцінки майна юридичної особи має бути обов'язковим етапом ліквідаційної процедури, оскільки визначена вартість майна засвідчує рівень платоспроможності підприємства та є забезпеченням погашення вимог кредиторів. Про обов'язковість здійснення оцінки майна юридичної особи, що ліквідується, також зазначає ч. 3 ст. 110 ЦК України, яка зобов'язує юридичну особу здійснити всі необхідні дії, встановлені законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом у разі недостатньої вартості майна для задоволення вимог кредиторів.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до ч. 4 ст. 111 ЦК України, виклавши її в такій редакції: «Ліквідаційна комісія (ліквідатор) уживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке знаходиться в третіх осіб, а також забезпечує проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що ліквідується».

3. Закриття рахунків, відкритих у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами

Частина 3 ст. 111 ЦК України визначає обов'язок ліквідаційної комісії (ліквідатора) до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів закрити рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовують для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи.

Відповідно до п. 11.9 Порядку обліку платників податків та зборів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588, з метою забезпечення закриття рахунків юридичних осіб, що ліквідуються, контролюючий орган за основним місцем обліку на звернення комісії з припинення (ліквідатора, ліквідаційної комісії тощо) надає перелік рахунків у фінансових установах відповідної юридичної особи та/або її відокремлених підрозділів, які на момент звернення взяті на облік контролюючими органами та щодо яких не надходили повідомлення про їх закриття.

Питання закриття банківських рахунків юридичної особи, що знаходиться в процесі припинення, регулює постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів» від 12 листопада 2003 року № 492 [167].

Відповідно до п. 147 зазначеної Інструкції, для проведення ліквідаційної процедури в разі припинення юридичної особи – резидента внаслідок її ліквідації використовують один поточний рахунок юридичної особи, що ліквідовується, визначений комісією з припинення (ліквідатором, ліквідаційною комісією). До банку в цьому випадку подають копію рішення учасників, на підставі якого здійснюють ліквідацію юридичної особи.

Однак на практиці виконати поставлені перед ліквідаційною комісією завдання у визначений строк украй складно, оскільки наявні ситуації, коли на рахунки юридичної особи, що ліквідується, накладено арешти.

Згідно з абз. 5 п. 9.10 Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні, у національній валюті, затвердженої постановою Національного банку України від 21 січня 2004 року № 22 [166], у разі закриття рахунку за ініціативою банку або клієнта, зокрема у випадках реорганізації юридичних осіб, арешт, накладений на кошти, не припиняється, і документ про їх арешт продовжує обліковуватися за відповідним позабалансовим рахунком.

З огляду на зазначене та враховуючи вимоги нормативно-правових актів, що регулюють питання відкриття і закриття рахунків клієнтів банків, убачається, що наявність арешту на грошові кошти юридичної особи, що обліковуються на рахунках в установах банку, є підставою для відмови банківською установою в закритті поточних рахунків суб'єкта господарювання, що перебуває в стані припинення.

Таким чином, голова ліквідаційної комісії або ліквідатор зобов'язані вжити всіх необхідних дій для закриття виконавчого провадження, зокрема звернутися з відповідною заявою до державного виконавця відповідно до вимог Закону України «Про виконавче провадження».

Відповідно до п. 9.11 зазначеної інструкції № 22, банк здійснює зняття арешту з коштів за постановою виконавця про зняття арешту з коштів, прийнятою відповідно до законодавства України за рішенням суду ухвалою слідчого судді, суду або постановою прокурора, які доставлені до банку самостійно виконавцем (посильним, помічником приватного виконавця), слідчим, представником суду, слідчого судді, прокурора, контролюючого органу, або які надійшли рекомендованим або цінним листом, відправником якого є виконавець, суд, слідчий суддя, прокурор, контролюючий орган. Банк також приймає до виконання постанову виконавця про зняття арешту з коштів, надіслану у формі електронного документа, з дотриманням вимог законодавства України з питань електронного документообігу, електронного цифрового підпису, захисту інформації.

Крім того, з огляду на непросту ситуацію, яка склалася в банківському секторі, до обрання банку, у якому буде відкрито ліквідаційний рахунок,

необхідно також поставитися з посиленою увагою, оскільки останніми роками поширеними стали випадки банкрутства банків, у яких було відкрито ліквідаційні рахунки юридичних осіб. За таких обставин компанії стають заручниками ситуації, оскільки погасити вимоги кредиторів вони не можуть. Тепер вони самі змушені подавати заяви з претензіями до уповноваженого на ліквідацію банку й чекати погашення вимог, які відповідно до закону належать до сьомої черги, на яку активів банку здебільшого не вистачає, тому отримати очікувані грошові кошти, які знаходилися на ліквідаційному рахунку, навряд чи вдасться. Якщо ж така ситуація все-таки виникла й банк, у якому відкрито ліквідаційний рахунок, було визнано неплатоспроможним, у ліквідатора може виникнути ще одна проблема у вигляді неможливості відкриття нового ліквідаційного рахунку, оскільки податковий орган не може взяти на облік новий поточний рахунок юридичної особи, поки не буде закрито попередні. Тож залишається, зазначає Р. Кравченко, один вихід – звернення до суду з вимогою взяти на облік новий поточний рахунок. Суди здебільшого такі позови задовольняють в повному обсязі [84].

4. Проведення перевірок і визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Частина 7 ст. 111 ЦК України визначає, що для проведення перевірок і визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування ліквідаційна комісія (ліквідатор) забезпечує своєчасне надання органам доходів і зборів та Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування документів юридичної особи (її філій, представництв), зокрема первинних документів, реєстрів бухгалтерського й податкового обліку. До моменту затвердження ліквідаційного балансу ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає та подає органам доходів і зборів,

Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період [236].

У ст. 97 ПК України, зокрема в п. 97.1, зазначено, що ліквідацією платника податків вважають ліквідацію платника податків як юридичної особи або державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи чи реєстрацію у відповідному уповноваженому органі припинення незалежної професійної діяльності фізичної особи (якщо така реєстрація була умовою ведення незалежної професійної діяльності), унаслідок якої відбувається закриття їхніх рахунків та/або втрата їхнього статусу як платника податків відповідно до законодавства.

Відповідно до пп. 97.4.1 п. 97.1 ст. 97 ПК України, ліквідаційна комісія або інший орган, що проводить ліквідацію юридичної особи, є відповідальною за погашення грошових зобов'язань чи податкового боргу платника податків, який ліквідується.

Порядок зняття з обліку в податкових органах юридичних осіб, що ліквідуються, регулює Порядок обліку платників податків та зборів, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 9 грудня 2011 року № 1588. У п. 11.1 Порядку № 1588 визначено, що платник податків зобов'язаний повідомляти контролюючі органи за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня прийняття відповідного рішення (крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладений законом на орган державної реєстрації). Водночас дані про прийняття рішення щодо припинення юридичних осіб, відомості щодо яких містяться в Єдиному державному реєстрі, контролюючі органи отримують від державних реєстраторів у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром й інформаційними системами Центрального контролюючого органу.

У пп. 78.1.7 п. 78.1 ст. 78 ПК України визначено, що підставою для проведення позапланової документальної перевірки може бути розпочата процедура реорганізації юридичної особи (крім перетворення), припинення

юридичної особи або підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця, закриття постійного представництва чи відокремленого підрозділу юридичної особи, зокрема іноземної компанії, організації, порушено провадження у справі про визнання банкрутом платника податків або подано заяву про зняття з обліку платника податків.

Порядок № 1588 встановлює, що податкову перевірку проводять у строк і так, щоб вимоги щодо сплати платежів були сформовані й отримані юридичною особою не пізніше від строку, визначеного для заявлення кредиторських вимог.

У п. 82.2 ст. 82 ПК України встановлено, що тривалість перевірок, визначених у ст. 78 цього Кодексу, не повинна перевищувати 15 робочих днів для великих платників податків, щодо суб'єктів малого підприємництва – 5 робочих днів, для фізичних осіб – підприємців, які не мають найманих працівників, за наявності умов, визначених в абз. 3–8 цього пункту, – 3 робочі дні, інших платників податків – 10 робочих днів.

Проте контролюючі органи здебільшого не проводять ліквідаційну перевірку або ж проводять її в строки, які виходять за межі поняття «розумні». Зазначене призводить до затягування ліквідаційної процедури або до ситуації, коли запис про припинення юридичної особи внесений до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, однак юридична особа обліковується як не знята з обліку в податкових органах.

Згідно з інформацією Державної фіскальної служби України (відповідь ДФС України від 20 серпня 2018 року на запит про доступ до публічної інформації), 2017 року підрозділи ГУ ДФС на підставі пп. 78.1.7 п. 78.1 ст. 78 ПК України перевітками охопили 26,2 тис. платників податків, щодо яких розпочато процедуру ліквідації (припинення) або платник подав заяву про зняття з обліку, з яких: юридичних осіб – 8,4 тис.; фізичних осіб – 17,8 тис., протягом 2017 року 397,2 тис. платників податків знято з обліку в органах ДФС (без урахування платників ВЕЗ «Крим»).

Підрозділи ГУ ДФС 2018 року на підставі пп. 78.1.7 п. 78.1 ст. 78 ПК України перевітками охопили 6,8 тис. юридичних осіб, щодо яких розпочато процедуру ліквідації (припинення) або платник подав заяву про зняття з обліку. Протягом 2018 року 24,3 тис. юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів знято з обліку в контролюючих органах (ліквідовані, припинені) (відповідь ДФС України від 29 травня 2019 року на запит про доступ до публічної інформації) [96].

З огляду на викладене, пропонуємо визначити конкретний термін, протягом якого контролюючі органи мають право проводити ліквідаційну перевірку суб'єкта господарювання, а також встановити, що в разі непроведення такої перевірки або проведення її з порушенням встановлених строків вважатиметься, що суб'єкт не має заборгованості перед такими органами, а отже, до нього не можуть застосовувати заходи, які перешкоджають процесу ліквідації.

Відповідно до п. 5.1 Порядку взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 27 вересня 2010 року № 21-6 [169], у разі отримання від державного реєстратора повідомлення про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи орган Пенсійного фонду в 10-денний термін проводить документальну перевірку платника щодо правильності нарахування та сплати єдиного внеску. На підставі акта перевірки платник здійснює остаточні розрахунки. За наявності заборгованості в платника, державна реєстрація якого припиняється, орган Пенсійного фонду України заявляє вимоги як кредитор у строки, передбачені в повідомленні про внесення запису до Єдиного державного реєстру щодо прийняття рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу про припинення юридичної особи шляхом направлення голові ліквідаційної комісії, уповноваженій ним особі або

ліквідатору довідки про борг за всіма видами платежів, а також документів, що підтверджують суми недоїмки (звіти платника, картки особових рахунків платника, рішення про застосування фінансових санкцій, акт перевірки тощо). Після проведення позапланової перевірки платника, здійснення ним розрахунків у зазначеному Порядку та на підставі довідок про відсутність заборгованості зі сплати страхових коштів, наданих фондами соціального страхування за формою згідно з додатком 8 до цього Порядку, орган Пенсійного фонду України складає довідку про відсутність заборгованості зі сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових коштів до Пенсійного фонду України і фондів соціального страхування за формою згідно з додатком 6 до цього Порядку.

Проте слід акцентувати увагу на невідповідності чинного підзаконного нормативно-правового акта Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [172].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (єдиний внесок) – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюють до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за наявними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Частина 1 ст. 5 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає, що облік платників єдиного соціального внеску ведуть у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову й митну політику, за погодженням із Пенсійним фондом і фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування, а щодо застрахованих осіб, які є учасниками накопичувальної

системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, – з національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, і Пенсійним фондом. Узяття на облік платників єдиного соціального внеску здійснює орган доходів і зборів шляхом внесення відповідних відомостей до реєстру страхувальників.

Відповідно до абз. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», зняття з обліку платників єдиного внеску здійснюють органи доходів і зборів на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором, платників єдиного внеску – фізичних осіб – підприємців – на підставі відомостей з реєстраційної картки, наданих державним реєстратором, після проведення передбачених законодавством перевірок платників і проведення остаточного розрахунку.

Стаття 13 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає, що органи доходів і зборів мають право проводити перевірки на підприємствах, в установах й організаціях, в осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, фізичних осіб – підприємців бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів про нарахування, обчислення та сплату єдиного внеску, достовірності відомостей, поданих до Державного реєстру, отримувати необхідні пояснення, довідки й відомості (зокрема письмові) з питань, що виникають під час такої перевірки. Документальні та камеральні перевірки проводять у порядку, встановленому ПК України.

Пенсійний фонд України у відповіді на запит про доступ до публічної інформації від 30 травня 2019 року зазначив, що органи Пенсійного фонду України здійснюють перевірки суб'єктів господарювання виключно в порядку, встановленому Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [99]. Планові

перевірки здійснюють відповідно до вимог ст. 4 та 5 Закону, позапланові перевірки – у випадках, передбачених ст. 6 Закону, зокрема у зв'язку з поданням суб'єктом господарювання письмової заяви до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням. Упродовж 2018 року територіальні органи Пенсійного фонду України провели 5 461 позапланову перевірку юридичних осіб за письмовою заявою про проведення позапланової перевірки у зв'язку з рішенням про припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації.

Тож убачається, що єдиним нормативно-правовим актом, який визначає порядок проведення перевірок з питань наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, є ПК України, органами, які вправі проводити відповідні перевірки, – органи доходів і зборів.

У зв'язку із зазначеним пропонуємо змінити ч. 7 ст. 111 ЦК України й викласти її в новій редакції відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: «Для проведення перевірок та визначення наявності або відсутності заборгованості зі сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування ліквідаційна комісія (ліквідатор) забезпечує своєчасне надання органам доходів і зборів документів юридичної особи (її філій, представництв), зокрема первинних документів, реєстрів бухгалтерського й податкового обліку».

5. Звільнення працівників

Частина 5 ст. 111 ЦК України встановлює, що ліквідаційна комісія (ліквідатор) відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється.

Підставою для розірвання власником або уповноваженим ним органом трудового договору, укладеного на невизначений строк, а також строкового трудового договору до закінчення строку його чинності відповідно до п. 1 ст. 40 КЗпП [75] є зміни в організації виробництва та праці, зокрема

ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників.

Під час добровільної ліквідації юридичної особи власник або уповноважений ним орган (ліквідаційна комісія), якщо на підприємстві створена первинна профспілкова організація, має дотримуватися вимог ч. 3 ст. 22 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [180], зокрема роботодавець повинен завчасно, не пізніше як за три місяці до запланованих звільнень, надати первинним профспілковим організаціям інформацію щодо цих заходів, що стосується інформації про причини подальших звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, терміни проведення звільнень, а також провести консультації з профспілками про заходи щодо запобігання звільненням, зведення їх кількості до мінімуму або пом'якшення несприятливих наслідків будь-яких звільнень. Профспілки мають право вносити пропозиції органам державної влади, органам місцевого самоврядування, роботодавцям, їхнім об'єднанням про перенесення термінів, тимчасове припинення або скасування заходів, пов'язаних із вивільненням працівників, які є обов'язковими для розгляду (ст. 494 КЗпП).

У роботодавця є обов'язок щодо розгляду пропозицій профспілкових органів про перенесення термінів, тимчасове припинення або скасування заходів, пов'язаних із вивільненням працівників, однак такі пропозиції власник або уповноважений ним орган вправі відхилити без урахування.

Відповідно до ст. 49-2 КЗпП, про подальше вивільнення ліквідаційна комісія або ліквідатор зобов'язані персонально попередити всіх працівників не пізніше ніж за два місяці.

Чинне законодавство не регламентує ні порядку, ні форми попередження про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва та праці, зокрема ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників. У будь-якому разі звільнення працівників

може відбуватися не раніше від закінчення двомісячного строку з моменту попередження. Водночас, згідно із ч. 3 ст. 49-2 КЗпП, у разі якщо вивільнення є масовим відповідно до ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення», власник або уповноважений ним орган доводить до відома державної служби зайнятості про заплановане вивільнення працівників.

Відповідно до ст. 47 КЗпП, роботодавець зобов'язаний у день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і здійснити з ним розрахунок у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу. Конституційний Суд України в рішенні від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012 щодо офіційного тлумачення положень ст. 233 КЗпП України у взаємозв'язку з положеннями ст. 117, 237 цього Кодексу роз'яснив, що за ст. 47 КЗпП роботодавець зобов'язаний виплатити працівникові в разі звільнення всі суми, що належать йому від підприємства, установи, організації, у строки, визначені в ст. 116 КЗпП, а саме в день звільнення або не пізніше ніж наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про здійснення розрахунку. Непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у зазначені строки є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 Кодексу, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки до дня фактичного розрахунку. Гарантованим способом захистити своє право на отримання заробітної плати є звернення до суду. Звернутися до суду можна в порядку наказного провадження, якщо працівник вимагає стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати, або позовного провадження, якщо наявний спір щодо розміру заборгованості з виплати зарплати та/або права на її отримання [195].

Таким чином, звільнення працівників юридичної особи, що перебуває в стані припинення, є одним з важливих етапів процедури ліквідації.

6. Задоволення вимог кредиторів

Одним з ключових елементів процедури ліквідації за рішенням учасників товариства є розгляд і задоволення вимог кредиторів. Ліквідаційна

комісія/ліквідатор зобов'язана/ий розглянути заявлені вимоги кредиторів й окремо за кожною вимогою прийняти рішення про визнання або відхилення такої вимоги. Ліквідатор зобов'язаний повідомити кожного кредитора про результати розгляду його вимог протягом 30 днів з моменту отримання відповідних заяв.

За результатами розгляду вимог кредиторів, проведеної інвентаризації та в окремих випадках оцінки майна товариства ліквідаційна комісія складає проміжний ліквідаційний баланс, у якому зазначається склад майна, заявлені вимоги кредиторів і результати їх розгляду. У разі встановлення факту недостатності власних коштів і коштів, які надійдуть від продажу всіх активів товариства для погашення кредиторських вимог, юридична особа зобов'язана відповідно до ч. 3 ст. 110 ЦК України звернутися до суду із заявою про порушення справи про її банкрутство. Особливості проваджень у таких справах регулює законодавство про банкрутство [158].

У разі наявності власних коштів, задоволення вимог кредиторів здійснюють відповідно до встановленої ст. 112 ЦК України черговості, зокрема:

- 1) у першу чергу задовольняють вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;
- 2) у другу чергу задовольняють вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) у третю чергу задовольняють вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);
- 4) у четверту чергу задовольняють усі інші вимоги.

На нашу думку, можна виокремити і п'яту чергу, оскільки, відповідно до ч. 3 та 4 ст. 112 ЦК України, у разі відмови ліквідаційної комісії в задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право протягом місяця з дати, коли він дізнався або мав дізнатися про таку

відмову, звернутися до суду з позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи, а також вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняють з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

Слушність нашої позиції частково засвідчує і судова практика, зокрема рішення Господарського суду Миколаївської області у справі № 915/640/19 від 16 травня 2019 року, у якому зазначено: «Оцінюючи дані обставини, господарський суд враховує, що згідно з частиною 4 статті 112 Цивільного кодексу України вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно. Таким чином, несвоєчасне звернення кредитора (позивача) до боржника (відповідача) про визнання його грошових вимог у процедурі добровільної ліквідації боржника (відповідача) не має наслідком їх погашення, а впливає лише на порядок задоволення таких вимог» [193].

З аналізу зазначених положень ст. 112 ЦК України вбачається, що в п'яту чергу за рахунок майна юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів усіх попередніх черг, задовольняють вимоги кредиторів за рішенням суду, а також вимоги, заявлені з пропуском визначених ліквідаційною комісією строків.

Стосовно цього В. С. Щербина зауважує: «Суть черговості полягає в тому, що вимоги кожної наступної черги виконуються після повного задоволення вимог попередньої черги. Якщо в межах однієї черги майна для повного погашення боргів не вистачає, воно розподіляється між кредиторами пропорційно заявлених ними і визначених ліквідаційною комісією сум» [246, с. 139].

Закон встановлює, що вимоги однієї черги задовольняють пропорційно до суми вимог, що належать кожному кредитору цієї черги. Здебільшого вимоги кредиторів задовольняють за рахунок майна суб'єкта господарювання шляхом реалізації наявних у нього на балансі активів. Не визнані ліквідаційною комісією вимоги кредиторів вважають погашеними у випадку, якщо такий кредитор після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог у місячний строк не звернувся до суду з відповідним позовом або наявне рішення суду, яким відмовлено в задоволенні таких вимог. Також погашеними вимогами вважають вимоги, не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується.

Частина 2 ст. 112 ЦК України визначає, що черговість задоволення вимог кредиторів за договорами страхування встановлено в законі. Так, ч. 6 ст. 43 Закону України «Про страхування» [184] передбачає, що під час ліквідації платоспроможного страховика вимоги страхувальників за договорами страхування належать до вимог першої черги.

Також особливий порядок ліквідації встановлено і для банків, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [153]. Згідно зі ст. 78 цього Закону, ліквідацію банку за ініціативою власників здійснюють у порядку, передбаченому законодавством про ліквідацію юридичних осіб, у разі якщо Національний банк України після отримання рішення власників про ліквідацію банку не виявив ознак, за якими цей банк може бути віднесено до категорії проблемного або неплатоспроможного. Власники банку мають право розпочати процедуру ліквідації банку за рішенням загальних зборів лише після надання на це згоди Національним банком України й за умови відкликання банківської ліцензії.

Якщо банк, який ліквідується за ініціативою власників, віднесений Національним банком України до категорії проблемних або неплатоспроможних, Національний банк України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб уживають щодо нього заходи, передбачені цим Законом і Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних

осіб». У ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [183] визначено 10 черг задоволення вимог кредиторів.

Інший порядок задоволення вимог кредиторів встановлює Закон України «Про кредитні спілки» [174], відповідно до ч. 5 ст. 9 якого під час ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняють у такій черговості: у першу чергу – вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами; у другу чергу – вимоги за вкладами членів кредитної спілки на депозитних рахунках і вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом; у третю чергу – вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); у четверту – решта вимог.

Таким чином, немає єдиного підходу щодо визначення черговості задоволення вимог кредиторів, ЦК України встановлює лише загальний порядок і черговість задоволення вимог кредиторів у ліквідаційній процедурі, а особливості ліквідації юридичних осіб регулюють спеціальні закони. Тобто положення ЦК України мають відсильний характер, що своєю чергою спричиняє колізії та суперечності між загальними та спеціальними нормами законодавства про ліквідацію.

7. Затвердження ліквідаційного балансу та розрахунки з учасниками юридичної особи

Після завершення розрахунків зі всіма кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, який затверджують загальні збори учасників товариства, і забезпечує подання податковим органам.

Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передають учасникам юридичної особи в порядку, визначеному установчими документами товариства.

Учасники всіх форм господарських товариств, зазначає І. Р. Калаур, наділені майновим правом щодо корпорації, яке безпосередньо визначено в ст. 167 ГК України як право на частину активів у випадку її ліквідації. Воно

постає на підставі загального правила, встановленого ч. 4 ст. 111 ЦК України, відповідно до якого майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо не передбачено установчими документами юридичної особи або законом [66, с. 102].

Науковець В. Цікало обстоює позицію, згідно з якою здійснення окремих прав учасників господарського товариства, як і прав на участь у його управлінні, отримання дивідендів та розподіл активів у разі ліквідації, ґрунтується на пропорційних засадах, тобто залежить (обумовлюється) від розміру частки учасника в статутному капіталі товариства [240, с. 51].

Водночас М. І. Козирєва вважає, що право на одержання частини майна під час ліквідації господарського товариства є гарантією отримання учасниками майна, розміщеного в статутному (складеному) капіталі товариства. Для господарських товариств характерним є принцип пропорційності розподілу активів між учасниками в разі ліквідації, тобто кожен учасник одержує частину активів, яка пропорційна розміру його частки в статутному капіталі на час ліквідації. Зазначене положення є диспозитивним, тож установчі документи можуть передбачати інші правила [77, с. 318].

Із цього приводу В. К. Андрєєв зазначає, що право на отримання частки майна акціонерного товариства під час його ліквідації не має речово-правового характеру. У випадку відмови ліквідаційної комісії виділити акціонеру частку розподіленого між акціонерами майна товариства, такий акціонер має право звернутися до суду з позовом про витребування з чужого незаконного володіння майна пропорційно його частці в статутному капіталі товариства. Ліквідаційна комісія та інші акціонери, незаконного отримавши майно, є недобросовісними набувачами [2, с. 516].

Проте В. Лапач зауважує, що право учасника отримати в разі ліквідації товариства частину майна, що залишилося після розрахунків з кредиторами, або його вартість, містить зобов'язальну підставу лише в тій частині, у якій може йтися про розподілену, але не виплачену частину прибутку. Вимоги ж

про розподіл майна ліквідованого товариства між його учасниками є швидше речово-правовими, ніж зобов'язальними. Крім того, науковець визначає, що боржником за цими вимогами є ліквідаційна комісія, а не товариство [95, с. 6].

Кінцевим результатом є «нульовий» ліквідаційний баланс, після проведення розрахунків з учасниками в суб'єкта господарювання не має залишитися жодних коштів (майна). Таке твердження є очевидним, воно ґрунтується на положеннях ч. 4 ст. 111 ЦК України, у якій ідеться про передання такого майна учасникам. Отже, проведення розрахунків з учасниками є фактично завершальним етапом ліквідації суб'єкта господарювання після складання ліквідаційного балансу й затвердження його учасниками суб'єкта господарювання або органом, що прийняв рішення про ліквідацію [37, с. 210].

8. Передання відповідним архівним установам документів, що підлягають обов'язковому зберіганню та подання державному реєстратору документів, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»

Остаточним етапом є проведення ліквідаційною комісією (ліквідатором) технічних заходів, зокрема закриття ліквідаційного рахунку, передання всіх документів юридичної особи до архівної установи та знищення печаток. Підтвердженням закінчення процедури ліквідації юридичної особи є внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. Для цього ліквідаційна комісія або ліквідатор зобов'язані подати державному реєстратору заяву про державну реєстрацію припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації та довідку архівної установи про прийняття документів, що відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню.

З огляду на викладене, слід зазначити, що деякі дії ліквідаційної комісії регламентують підзаконні нормативно-правові акти, що своєю чергою в більшості випадків не відповідають реаліям сьогодення, а також суперечать положенням чинних законів.

Тому вважаємо за доцільне внести зміни до ЦК України як єдиного законодавчого акта, що визначає загальні принципи ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників, зокрема законодавчо закріпити кількісний склад ліквідаційної комісії, а також встановити перелік усіх дій, які повинні бути здійснені ліквідаційною комісією в межах ліквідаційної процедури.

3.2. Специфіка процедури припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути

Останніми роками в Україні було прийнято низку нових нормативно-правових актів, які стосуються аспектів ліквідації юридичних осіб, зокрема: закони України «Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 25 листопада 2015 року, «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року, «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року, Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року.

Проте, на нашу думку, зміни в законодавстві якісно не вплинули на наявну ситуацію у сфері ліквідації юридичних осіб і не розв’язують проблем, які склалися, зокрема і в судовій практиці.

Зі змісту ст. 110 ЦК України вбачається, що юридична особа ліквідується в добровільному порядку за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, і примусовому – за рішенням суду.

Особливостям підстав і процедури ліквідації в примусовому порядку юридичних осіб присвячено п. 2, 3 ч. 1, ч. 2 ст. 110 ЦК України, які визначають дві групи підстав припинення юридичних осіб за рішенням суду:

1) через допущені під час їх створення порушення, які не можна усунути (п. 2 ч. 1 ст. 110);

2) інші випадки, встановлені законом (п. 3 ч. 1 ст. 110) [3, с. 173].

Необхідно зауважити, що питання ліквідації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, майже не досліджені науковцями.

У теоретичних дослідженнях учених-адміністративістів увагу акцентовано на питаннях примусового скасування державної реєстрації юридичної особи як заходу державного примусу з позицій адміністративно-правової відповідальності.

Однак ми вважаємо, що питання ліквідації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, належить до цивільно-правової площини й потребує наукового дослідження та удосконалення в контексті позицій судів, висвітлених у відповідних судових рішеннях за останні роки.

Різноманітні аспекти досліджуваного питання були предметом наукової розвідки вчених у межах питання про підстави ліквідації юридичних осіб. Зокрема, їх розглядали О. М. Зубатенко в дисертації «Припинення суб'єктів господарювання» (2007) [60]; О. М. Скоропис у дисертаційному дослідженні «Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб» (2010) [207]; Д. В. Жеков у дисертації «Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2015) [42], а також у статті «До питання про підстави ліквідації юридичної особи та їх класифікації» (2014) [39]. Слід виокремити також праці Є. В. Петрова «Підстави припинення господарських товариств» (2013) [121]; О. М. Гнатів «Цивільно-правові аспекти ліквідації юридичних осіб за вироком суду» (2015) [28]; Л. М. Дорошенко «Виды правовых оснований

принудительной ликвидации хозяйственных обществ» (2013) [35]; А. П. Нікітіної «Примусове скасування державної реєстрації за поданням органу виконавчої влади як засіб адміністративної відповідальності» (2014) [114] тощо. З аналізу цих робіт вбачається, що підстави примусової ліквідації юридичних осіб, зокрема через допущені порушення під час створення юридичної особи, які не можна усунути, розглядали в контексті ст. 38 Закону України «Про реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у початкових її редакціях. Проте з часу написання цих робіт законодавство у сфері припинення юридичних осіб зазнало істотних змін. Зокрема, після набрання чинності новою редакцією Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 25 листопада 2015 року з метою лібералізації законодавства України у сфері реєстрації, створення та припинення юридичних осіб норму із закріпленням підстав примусової ліквідації було взагалі вилучено із закону.

Ми поділяємо думки більшості вчених (К. І. Апанасенко, Л. М. Дорошенко, Є. В. Петрова, І. І. Шпуганича та інших), що найповніший перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, було визначено саме в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у редакції до 25 листопада 2015 року, що досі залишається актуальним.

Однією з таких підстав було визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом. Ця норма Закону кореспондувалася з положенням ч. 1 ст. 110 ЦК України в редакції, що діяла з 4 листопада 2012 року, у якій було закріплено положення про те, що юридична особа ліквідується, зокрема за рішенням суду в разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення. Також ст. 59 ГК України

аналогічної редакції містила положення, що суб'єкт господарювання ліквідується в разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом. Вочевидь ухвалення судового рішення про скасування державної реєстрації юридичної особи законодавство визначало як передумову застосування процедури ліквідації юридичної особи в загальному порядку, передбаченому ст. 111 ЦК України, що цілком відповідає і нинішнім реаліям судової практики.

Проте в чинній редакції ЦК України визначено, що юридична особа ліквідується за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути.

З огляду на зазначене, вбачається, що в разі встановлення порушень, допущених під час створення юридичної особи, які не можна усунути, суди повинні визнавати недійсною державну реєстрацію такої юридичної особи як підставу для ухвалення рішення про її ліквідацію через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, з посиланням на п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України, призначати ліквідаційну комісію та встановлювати порядок і строк заявлення кредиторами своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

Однак спостерігається ситуація, коли суди приймають рішення про скасування державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, після чого юридична особа просто «зникає», однак залишається невирішеним питання щодо порядку припинення діяльності такої юридичної особи.

Так, у постанові Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 листопада 2017 року у справі № 826/9677/16 зауважено, що визначальним для припинення юридичної особи є визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути [140]. Тобто рішення суду ґрунтується все ж таки на підставах, які були визначені в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у редакції, що

діяла до 25 листопада 2015 року та є передумовою для проведення загальної процедури ліквідації в порядку, визначеному ст. 111 ЦК України.

Проблемним постає той факт, що в національному законодавстві не визначено, які саме порушення під час створення юридичної особи дають підстави для постановлення судового рішення про її ліквідацію.

Стаття 87 ЦК України встановлює, що для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладають письмово й підписують усі учасники (засновники), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом.

У ч. 3 цієї статті ЦК України визначено, що установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). Установчий акт може міститися також і в заповіті. До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками) [236].

Законодавчо регламентовано, що в статуті товариства зазначають найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим Кодексом або іншим законом.

У ст. 89 ЦК України передбачено, що юридична особа підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включають до Єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, і фізичних осіб – підприємців (далі – державна реєстрація) – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту

створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Таким чином, національне законодавство чітко регламентує, що юридична особа є суб'єктом права з моменту державної реєстрації її створення та до моменту державної реєстрації її припинення.

Визначаючи правовий зміст порушень під час створення юридичної особи, суди керуються постановою Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [142], у якій передбачено, що підставами для визнання акта, зокрема статуту, недійсним є його невідповідність вимогам чинного законодавства та/або визначеній законом компетенції органу, який видав (затвердив) цей акт, а також порушення у зв'язку з його прийняттям прав й охоронюваних законом інтересів позивача. У п. 13 цієї постанови роз'яснено, що відповідно до вимог ст. 88, 143, 154 ЦК України, ст. 57, 82 ГК України, ст. 4, 37, 51, 65, 67, 76 Закону України «Про господарські товариства», ст. 27, 30 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» суди вправі визнати недійсними установчі документи товариства за одночасної наявності таких умов:

- на момент розгляду справи установчі документи не відповідають вимогам законодавства;
- порушення, допущені під час прийняття та затвердження установчих документів, не можуть бути усунені;

– відповідні положення установчих документів порушують права чи охоронювані законом інтереси позивача.

У постанові від 8 травня 2019 року № 911/1394/18 Північний апеляційний господарський суд дійшов висновку, що не можуть бути підставою для задоволення позову згідно з ч. 1 ст. 27 Закону невідповідність відомостей про засновників (учасників) юридичної особи відомостям щодо них, які містяться в Єдиному державному реєстрі; наявність у реєстрі найменування, яке тотожне найменуванню юридичної особи, що має намір зареєструватися. Суд зазначив, що відомості про юридичну особу – ТДВ «Фабрика паперово-технічних виробів «Тосна» та перелік її засновників до дати проведення спірної реєстраційної дії в реєстрі не значилися. З огляду на іншу організаційно-правову форму юридичної особи, яка реєструється (ТДВ «Фабрика паперово-технічних виробів «Тосна»), юридичну особу, яка значилася в Єдиному реєстрі юридичних осіб (ЗАТ «Фабрика паперово-технічних виробів «Тосна»), підстав для відмови в проведенні державної реєстрації юридичної особи згідно з ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у реєстратора не було [141].

Відповідно до п. 5.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25 лютого 2016 року № 4 [143], під час вирішення корпоративних спорів про визнання недійсними установчих документів господарські суди повинні керуватися тим, що затвердження установчого документа є необхідною дією в процесі створення юридичної особи. Тому під час визначення підстав для визнання установчих документів недійсними господарським судам слід керуватися п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України. З огляду на положення цієї норми, підставами для прийняття рішення про визнання недійсними установчих документів є порушення закону, які не можуть бути усунені. Такою підставою може бути відсутність в установчих документах тих відомостей, які згідно із законом повинні

обов'язково в них міститися, зокрема, визначені в ст. 88, 120, 134, 143, 151, 154 ЦК України, ст. 57, 82 ГК України, ст. 4, 51, 65, 67, 76 Закону України «Про господарські товариства», ст. 13 Закону України «Про акціонерні товариства».

Однак у ч. 2 ст. 87 ЦК України передбачено, що установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Частина 1 ст. 82 ГК України визначає, що установчим документом повного й командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», установчим документом товариства є статут. Частина 5 цієї статті регламентує, що в статуті товариства слід зазначати відомості про: повне та скорочене (за наявності) найменування товариства; органи управління товариством, їхню компетенцію, порядок прийняття ними рішень; порядок вступу й виходу з нього.

Після набрання чинності Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» частково скасовано Закон України «Про господарські товариства» та положення ЦК України щодо товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю. Проте жодних змін до положень ГК України, які так само визначають вимоги до установчих документів господарських товариств, не було внесено.

Так, згідно із ч. 4 ст. 57 ГК України, статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету й предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їхню компетенцію, умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями

організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Частина 2 ст. 82 ГК України визначає, що установчі документи господарського товариства повинні містити відомості про вид товариства, предмет і завдання його діяльності, склад засновників й учасників, склад і компетенцію органів товариства, порядок прийняття ними рішень, зокрема перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів, інші відомості, передбачені ст. 57 цього Кодексу. Згідно із ч. 4 цієї статті, статут товариства з обмеженою відповідальністю, крім відомостей, зазначених у ч. 2 цієї статті, повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Постають логічні питання: чи є підставою для прийняття рішення про визнання недійсним статуту товариства в разі наявності лише відомостей, визначених Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»; чи можна вважати відсутність у статуті товариства відомостей, передбачених ст. 57 і 82 ГК України, порушенням, допущеним під час створення юридичної особи, які не можна усунути в контексті ст. 110 ЦК України. Ці питання лишаються недослідженими в правовій науці.

Таким чином, задля усунення неоднозначності та правової колізії вважаємо за необхідне внести зміни до ст. 57 та 82 ГК України, узгодивши їх із ЦК України та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», визначивши, що: «У статуті товариства зазначають найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим Кодексом або іншим законом».

Здійснивши систематичний аналіз судової практики, ми вбачаємо, що в більшості судових рішень щодо ліквідації юридичних осіб немає посилань на підстави такої ліквідації. Натомість суди керуються ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та

громадських формувань», у якій визначено, що державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводять на підставі судових рішень, що набрали законної сили й тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі щодо, зокрема, визнання цілком або частково недійсними рішень засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу.

Так, рішенням Оболонського районного суду м. Києва від 14 лютого 2019 року у справі № 756/16624/18 задоволено позовні вимоги учасника об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, визнано недійсним рішення установчих зборів об'єднання співвласників багатоквартирного будинку “Наш дім Прирічна-5”, оформлене протоколом від 22 липня 2016 року № 1 у зв'язку з незаконним проведенням установчих зборів, скасовано державну реєстрацію юридичної особи – об'єднання співвласників багатоквартирного будинку “Наш дім Прирічна-5”, здійснену 12 вересня 2016 року. У судовому рішенні суд зазначив, що: «Заявляючи вимоги про визнання недійсними установчих документів і статуту Об'єднання, позивач посилялася на неправомірність проведення установчих зборів щодо створення ОСББ та рішень, що прийняті ними. Ці обставини перевірені судом та знайшли своє підтвердження в ході судового розгляду. Не вдаючись до надмірного формалізму у визначенні позовних вимог, суд вважає правильним визначити спосіб захисту прав позивача як співвласника багатоквартирного будинку, порушених під час створення ОСББ і незаконного проведення установчих зборів шляхом визнання недійсним рішення установчих зборів ОСББ “Наш дім Прирічна-5”, оформлене протоколом № 1 установчих зборів ОСББ від 22 липня 2016 року» [196].

Аналогічними є висновки Херсонського апеляційного суду, викладені в постанові від 29 листопада 2018 року № 664/296/18, у якій зазначено, що: «Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців”, державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться, зокрема, на підставі судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну в Єдиному державному

реєстрі. Пунктом 2 частини 1 статті 110 ЦК України встановлені підстави ліквідації юридичної особи, зокрема, за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які неможливо усунути, чи в інших випадках, встановлених законом. З огляду на те, що рішення установчих зборів багатоквартирного будинку, розташованого за адресою: Херсонська область, Олешківський район, 1, від 22 липня 2017 року, що оформлене протоколом установчих зборів від 2 червня 2017 року, визнається в судовому порядку недійсним, прийняті на них рішення, що стали підставою для внесення реєстраційного запису про державну реєстрацію ОСББ “Аметист-87”, також підлягають визнанню недійсними з моменту їх прийняття. Визнання недійсними установчих документів юридичної особи має правовим наслідком скасування державної реєстрації юридичної особи, оскільки в цьому випадку порушення порядку скликання та проведення установчих зборів ОСББ “Аметист-87” є саме тією підставою, що передбачена законом для скасування державної реєстрації» [144].

Проте й досі трапляються випадки, коли суди ухвалюють рішення про скасування державної реєстрації юридичної особи, посиляючись на положення ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у редакції до 25 листопада 2015 року.

Так, рішенням Господарського суду м. Києва у справі № 910/9117/18 від 31 серпня 2017 року суд визнав недійсними установчі документи юридичної особи – об’єднання співвласників багатоквартирного будинку «Симон Сервіс» у нежитловому будинку, що знаходиться за адресою: 01032, м. Київ, вул. Симона Петлюри, 5, недійсними та скасував державну реєстрацію юридичної особи. Підставою для задоволення позовних вимог суд визначив ч. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», у якій зазначено, що підставами для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, яке не пов’язано з банкрутством юридичної особи, є,

зокрема, визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом. Також суд послався на ч. 7 ст. 59 ГК України, зауваживши, що скасування державної реєстрації позбавляє суб'єкта господарювання статусу юридичної особи та є підставою для вилучення його з державного реєстру. Таким чином, визнання недійсними установчих документів юридичної особи має своїм правовим наслідком скасування державної реєстрації юридичної особи, що передбачено цим Законом. Оскільки державний реєстратор здійснив державну реєстрацію об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Симон Сервіс» на підставі установчих документів, які визнані судом недійсними, державна реєстрація відповідача підлягає скасуванню.

Зазначену справу суд розглядав уже під час дії нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», у якій вилучено ст. 38, а ч. 7 ст. 59 ГК України було виключено з Кодексу ще 2014 року.

У зв'язку із цим постає логічне питання: після скасування в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань запису про реєстрацію юридичної особи які мають бути подальші дії. До скасування державної реєстрації юридична особа набула статусу суб'єкта господарських операцій, платника податків, роботодавця, добросовісного контрагента, набула у власність певну матеріально-технічну базу, тож як відбувається припинення її діяльності. У жодному нормативному акті не визначено подальшої долі юридичної особи, державна реєстрація якої скасована рішенням суду, і порядку припинення її діяльності, що спричиняє низку негативних і суперечливих наслідків, оскільки не може бути ліквідації юридичної особи без призначення ліквідаційної комісії та проведення встановленої законом процедури.

На нашу думку, внесення змін у ЦК України, ГК України та Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб –

підприємців та громадських формувань», які спрямовані на лібералізацію законодавства України у сфері реєстрації створення та припинення юридичних осіб, дали зворотний результат і спричинили ухвалення судових рішень, які не припиняють юридичну особу, а лише скасовують її державну реєстрацію, що нині не є підставою для ліквідації останньої.

Тому ми обстоюємо позицію щодо необхідності законодавчого визначення в ЦК України чітких підстав примусової ліквідації, зокрема, пропонуємо серед загальних підстав ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, закріпити визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи через: невідповідність їх вимогам законодавства; якщо допущені порушення під час їх прийняття та затвердження неможливо усунути; положення установчих документів порушують права й охоронювані законом інтереси учасників юридичної особи.

3.3. Особливості припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади

Стаття 7 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначає, що створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, обмеження втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів є важливими засадами внутрішньої політики нашої держави в економічній сфері [165].

Основні аспекти лібералізації законодавства України у сфері припинення юридичних осіб реалізуються через Закон України «Про

державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», який наприкінці 2015 року зазнав кардинальних змін. «Пом'якшуючи» регулювання процедури ліквідації юридичних осіб, зокрема, виключаючи ст. 38 «Порядок державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі судового рішення, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи», законотворці фактично створили нові прогалини в законодавстві, які, з огляду на «юридичну культуру» українського суспільства та практику ведення бізнесу в нашій державі, призвели до низки суперечностей та винесення непослідовних судових рішень [101, с. 81].

Відповідно до п. 2 і 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України, юридичну особу ліквідують за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади, а також в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади.

Цілком природно, що підстави для звернення до суду учасника юридичної особи про її ліквідацію, які визначені ЦК України, є надто обмеженими. Зокрема, закон визначає лише одну умову, за якої можливо учаснику реалізувати таке право – через допущені під час створення юридичної особи порушення, які не можна усунути. В інших випадках примусова ліквідація юридичної особи здійснюється за позовом відповідного державного органу.

Таку позицію реалізують суди під час вирішення відповідних спорів.

У справі № 914/3229/16 до Господарського суду Львівської області звернувся міноритарний акціонер з позовом про припинення Публічного акціонерного товариства «Миколаївцемент» через небажання виконати вимоги ч. 3 ст. 155 ЦК України у зв'язку із зменшенням вартості чистих активів товариства. Рішенням суду відмовлено в задоволенні позовних вимог, оскільки ліквідація акціонерного товариства може відбутися в

добровільному порядку за рішенням учасників і в примусовому порядку за рішенням суду, водночас ліквідація за позовом учасника (акціонера) можлива лише через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути. Суд дійшов висновку, що законодавство не надає право акціонерам звертатися з позовом щодо примусової ліквідації товариства на підставі ч. 3 ст. 155 ЦК України, таку ліквідацію теоретично може здійснювати лише в добровільному порядку товариство (тобто шляхом прийняття рішення відповідного компетентного органу управління) [191].

Однак на практиці виникають ситуації, коли необхідність ліквідації товариства може бути зумовлена різними причинами, а в добровільному порядку ліквідувати таку юридичну особу за рішенням учасників не вбачається можливим.

Так, у справі № 922/777/17, яку розглядав Господарський суд Харківської області, до суду звернулося Товариство з обмеженою відповідальністю «Українсько-Російське спільне підприємство “Студбуд”» з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Український промисловий інститут» про припинення останнього. Позивач в обґрунтування позову зазначає, що за рішенням Харківського окружного адміністративного суду від 14 березня 2014 року у справі № 820/1878/14 другий учасник підприємства – Акціонерне товариство «Міжнародний інвестиційний центр», статутний капітал якого становить 55,3 %, знаходиться в стані припинення, зв'язку з ним немає. Така обставина, на думку позивача, унеможлиблює проведення загальних зборів учасників Товариства з обмеженою відповідальністю «Український промисловий інститут» за відсутністю необхідної кількості голосів для його правомочності, а отже, і можливості здійснювати завдання підприємства, для чого його було створено, у зв'язку з чим і просив ліквідувати товариство в примусовому порядку. Проте рішенням Господарського суду Харківської області від 4 квітня 2017 року відмовлено в задоволенні позовних вимог, суд керувався положенням, згідно з яким ліквідація юридичної особи за позовом учасника

можлива лише через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а отже, законодавство не надає право учасникам звертатися із позовом щодо примусової ліквідації товариства на підставі п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України [194].

На нашу думку, очевидною є необхідність на науковому й законодавчому рівнях визначити додаткові підстави, які надали б можливість учаснику юридичної особи звертатися з відповідним позовом до суду про її ліквідацію, зокрема, коли питання щодо ліквідації об'єктивно неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів. Для обґрунтування такої позиції можна навести приклад, коли особа, яка є одним з учасників підприємства, що не здійснює господарську діяльність, призначається на державну службу, яка не сумісна з підприємницькою діяльністю, однак вийти зі складу учасників або прийняти рішення про ліквідацію такої юридичної особи не є можливим, оскільки інші учасники, зловживаючи своїми правами, можуть не збиратися на загальні збори учасників або коли місцеперебування останніх взагалі невідоме.

На підставі викладеного пропонуємо п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України викласти в новій редакції, зазначивши, що юридична особа ліквідується:

«2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, та/або у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів загальних зборів для прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення), а також у разі неможливості досягнення цілей, заради яких вона створена, зокрема в разі, якщо здійснення діяльності юридичної особи стає неможливим або істотно ускладнюється».

Цивільний кодекс України, зазначає К. І. Апанасенко, визнає лише дві можливі групи позивачів у справах примусової ліквідації: учасники юридичної особи або уповноважені органи державної влади. Дослідники посилаються на норми ст. 1 Господарського процесуального кодексу України

про право підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців звертатися до господарського суду з позовами в разі порушення права або законного інтересу як на підставу звернення з позовом про примусову ліквідацію. Ми поділяємо думку дослідниці, що така позиція видається юридично слабкою з огляду на достатньо однозначні щодо трактування норми п. 2, 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України. Однак, якщо не застосовувати норми ст. 1 Господарського процесуального кодексу України, питання протидії таким порушенням, як здійснення забороненої законом господарської діяльності, відсутність належного розміру статутного капіталу в підприємства тощо, буде ускладнено, оскільки закони не визначають органи державної влади, які могли б звертатися з позовами про примусову ліквідацію суб'єктів господарювання незалежно від виду їхньої господарської діяльності в зазначених випадках [3, с. 176].

Відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто саме держава шляхом законодавчого закріплення визначає завдання державних органів, межі їхніх повноважень і встановлює спосіб реалізації цих завдань.

Так, Верховний Суд України в постанові № 21-281А12 від 16 жовтня 2012 року зазначив, що послідовний аналіз переліку підстав для звернення суб'єкта владних повноважень до суду дає підстави для висновку, що він повинен мати достатні адміністративні можливості для здійснення визначених йому законом завдань та функцій, і лише у випадках, коли Конституцією чи законами України встановлені судові обмеження його діяльності, він звертається до суду з позовом по суті для отримання судового дозволу. Розширене тлумачення суб'єктом владних повноважень способів здійснення своїх повноважень не допускається. У зв'язку із цим визначений законом предмет позову, з яким суб'єкт владних повноважень може

звернутися до суду під час здійснення ним владних управлінських функцій, не підлягає розширеному тлумаченню [139].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи в публічно-правових спорах, зокрема за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надане такому суб'єкту законом [73].

Ще 11 серпня 2010 року Вищий адміністративний суд України в ухвалі № К-17526/10 зауважив, що для обґрунтування права на звернення до адміністративного суду суб'єкт владних повноважень зобов'язаний послатися на спеціальне положення відповідного закону, яке уповноважує його звертатися до суду з позовом [230].

Із цього приводу слушно зазначає В. Б. Авер'янов: «Отже, за своєю природою компетенція органів виконавчої влади – це юридичне відображення (опосередкування) покладених на них функцій у спеціальних, так званих компетенційних (або статусних) нормативно-правових актах шляхом закріплення цілей, завдань і необхідного для їх реалізації комплексу прав й обов'язків, тобто державно-владних повноважень. Повноваження вказують на те, які права та обов'язки має орган виконавчої влади для вирішення окреслених компетенцією цілей і завдань. У нормативно-правових актах, що закріплюють повноваження органів виконавчої влади, поряд з термінами “право” й “обов'язок”, використовуються терміни “завдання”, “функції”, “зобов'язання”, “відповідальність”. До того ж, як зазначає А. П. Ходико, закріплюються певні принципи і процедури, які встановлюють порядок здійснення наданих органам повноважень». Отже, орган виконавчої влади діє в чітких обмеженнях, опосередкованих його завданнями й обов'язками, що чітко відображені в нормативно-правових актах [233, с. 1034].

Можна дійти висновку, що звернутися до суду з позовом про ліквідацію юридичної особи мають право лише ті державні органи, право на таке звернення яких прямо визначене законом.

Убачається, що одним з органів державної влади, які законодавчо наділені правом звертатися до суду з позовом щодо припинення юридичних осіб, є контролюючі органи, визначені в ст. 41 ПК України, зокрема центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову, державну митну політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового й митного законодавства, законодавства з питань сплати єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючий орган (далі – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику), його територіальні органи.

У пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20 ПК України визначено права контролюючих органів, серед яких – звертатися до суду щодо припинення юридичної особи та припинення фізичною особою – підприємцем підприємницької діяльності та/або про визнання недійсними установчих (засновницьких) документів суб'єктів господарювання.

У п. 67.2 ст. 62 ПК України встановлено, що контролюючі органи в передбаченому законом порядку мають право звертатися до суду про винесення судового рішення щодо:

- 1) припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців;
- 2) відміни державної реєстрації припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців;
- 3) скасування державної реєстрації змін до установчих документів.

Таким чином, спеціальним нормативно-правовим актом контролюючі органи наділені правом на звернення до суду з позовом про припинення юридичної особи. Однак ПК України обмежує таке право контролюючого органу, а саме встановлює, що контролюючий орган може реалізувати відповідне право лише в установленому законом порядку.

Зазначені норми ПК України, слушно зазначає А. В. Красовська, не передбачають, на яких саме підставах податкові органи можуть звертатися до суду з такими позовами. Звернення суб'єкта владних повноважень до адміністративного суду є формою здійснення його повноважень і повинно бути пов'язане з його завданнями та функціями, які визначені законом [86, с. 53].

Слушною видається думка Л. М. Дорошенко, що деякі суди застосовують розширювальне тлумачення норм закону й визнають право контролюючих органів на звернення до суду в разі недотримання платником податків фінансової дисципліни, а інші суди буквально тлумачать законодавство й заперечують наявність такого права в податкових органів у зв'язку з відсутністю в законодавстві конкретного переліку підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичних осіб [34, с. 66].

У більшості випадків суди розглядають ліквідацію юридичної особи як санкцію – міру відповідальності за вчинення платниками податків, їхніми посадовими особами й посадовими особами контролюючих органів порушень законів із питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи відповідно до п. 109.2 ст. 109 ПК України. Зокрема, у рішенні Чернігівського окружного адміністративного суду № 825/1904/16 від 21 листопада 2016 року, яке не оскаржували в апеляційному та касаційному порядках, суд згідно з ч. 1 ст. 238 ГК України дійшов висновку про припинення юридичної особи як заходу організаційно-правового характеру, спрямованого на припинення порушення, ураховуючи визначене пп. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20 та п. 67.2 ст. 67 ПК України право органу державної податкової служби на звернення до суду з позовною заявою про припинення юридичної особи [146].

Однак така позиція видається не цілком правильною. Стаття 238 ГК України визначає, що за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання

можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Також ч. 2 цієї статті передбачає, що види, умови й порядок застосування адміністративно-господарських санкцій можуть бути встановлені виключно законами.

На думку О. М. Борисова, з огляду на загальноправові принципи юридичної відповідальності (зокрема наявність вини) і встановлені критерії обмеження прав і свобод, дотримання яких є обов'язковим не тільки для законодавця, а й для правозастосувача, оспорювана норма передбачає, що неодноразове порушення закону в сукупності повинно бути настільки істотним, щоб дозволити арбітражному суду, з огляду на всі обставини справи, зокрема оцінку допущених юридичною особою порушень і спричинених ними наслідків, прийняти рішення про ліквідацію юридичної особи як міру, необхідну для захисту прав і законних інтересів інших осіб [13, с. 6–7].

Стаття 247 ГК України, яка має назву «Ліквідація суб'єкта господарювання, діяльність якого суперечить закону чи його установчим документам», встановлює, що ліквідація юридичної особи як адміністративно-господарська санкція може бути застосована за рішенням суду у випадках, передбачених законом.

На відміну від ЦК України, ЦК Російської Федерації у ст. 61 чітко окреслює підстави примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду, які не є виключними, а саме:

- 1) за позовом державного органу або органу місцевого самоврядування, яким право на пред'явлення вимоги про ліквідацію юридичної особи надано законом, у разі визнання державної реєстрації юридичної особи недійсною, зокрема у зв'язку з допущеними під час її створення грубими порушеннями закону, якщо ці порушення не можна усунути;

2) за позовом державного органу або органу місцевого самоврядування, яким право на пред'явлення вимоги про ліквідацію юридичної особи надане законом, у разі здійснення юридичною особою діяльності без належного дозволу (ліцензії) або за відсутності обов'язкового членства в саморегульованій організації або необхідного свідоцтва про допуск до певного виду робіт, виданого саморегульованою організацією;

3) за позовом державного органу або органу місцевого самоврядування, яким право на пред'явлення вимоги про ліквідацію юридичної особи надане законом, у разі здійснення юридичною особою діяльності, забороненої законом, або з порушенням Конституції Російської Федерації, або з іншими неодноразовими або грубими порушеннями закону чи інших правових актів;

4) за позовом державного органу або органу місцевого самоврядування, яким право на пред'явлення вимоги про ліквідацію юридичної особи надане законом, у разі систематичного здійснення громадською організацією, громадським рухом, благодійним та іншим фондом, релігійною організацією діяльності, що суперечить статутним завданням таких організацій;

5) за позовом засновника (учасника) юридичної особи в разі неможливості досягнення завдань, заради яких вона створена, зокрема в разі, якщо здійснення діяльності юридичної особи стає неможливим або істотно ускладнюється;

6) в інших випадках, передбачених законом [31].

Тобто в одній статті ЦК Російської Федерації, який є основним законодавчим актом, що визначає загальні підстави ліквідації юридичних осіб, встановлено повний перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством. Така сама правова норма була в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» у редакції, що діяла до 2016 року. Проте нині законодавчо не визначено підстави для звернення контролюючих органів до суду з вимогами про ліквідацію юридичних осіб.

У зв'язку із цим у нашому суспільстві склалася ситуація, коли контролюючі органи законом наділені відповідною компетенцією звертатися до суду з позовом про припинення юридичних осіб, однак законодавчо не визначено чітких випадків, коли таку компетенцію можна застосовувати, що є свідченням правової прогалини, наслідком якої є наділення органу державної влади «мертвим» повноваженням.

Ще одним органом, наділеним правом звертатися до суду з позовом про припинення юридичних осіб, є НКЦПФР, яка відповідно до ст. 5 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» здійснює державне регулювання ринку цінних паперів.

Цим законом НКЦПФР наділена правом подавати позов до суду про припинення юридичної особи – емітента у зв'язку з включенням його до списку емітентів, що мають ознаки фіктивності (п. 5-2 ст. 8), а також звертатися до суду з позовом (заявою) про припинення акціонерного товариства внаслідок: допущення під час його створення порушень, які неможливо усунути; неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль НКЦПФР інформації, передбаченої законом; неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства; нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль; відсутності в акціонерного товариства зареєстрованого в установленому порядку випуску акцій (п. 31-1 ст. 8).

Таким чином, спеціальний закон наділяє НКЦПФР повноваженнями звертатися до суду про припинення юридичної особи – емітента, а також акціонерного товариства, встановлює спеціальні підстави для такого звернення.

Право НКЦПФР подавати до суду позови про припинення юридичної особи – емітента, що мають ознаки фіктивності, на думку науковців, є

механізмом застосування організаційно-правових адміністративно-господарських санкцій за порушення на фондовому ринку.

З метою звільнення ринку від фіктивних емітентів і «технічних» акцій законодавство передбачає ознаки фіктивності емітента цінних паперів, за наявності яких НКЦПФР приймає рішення про включення емітента до списку таких, що мають ознаки фіктивності, зупиняє обіг цінних паперів емітента у зв'язку з включенням його до цього списку; скасовує реєстрацію випуску цінних паперів емітента після ухвалення судом відповідного рішення.

Слід зауважити, що Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» найбільш повно встановлює підстави для звернення державного органу, а саме НКЦПФР, з позовом до суду про припинення юридичної особи, зокрема акціонерного товариства. Тобто закон наділяє державний орган відповідними повноваженнями та визначає підстави й порядок їх реалізації.

Особливість припинення господарської правосуб'єктності акціонерного товариства шляхом примусової ліквідації, слушно зазначає О. В. Гарагонич, полягає в тому, що «запуск» ліквідаційної процедури можливий тільки за умови настання визначених законом обставин, які утворюють склад господарського правопорушення. Тобто примусова ліквідація акціонерного товариства є санкцією, зокрема адміністративно-господарською, за правопорушення, учинені в процесі заснування або діяльності товариства. Згідно зі ст. 247 ГК України, адміністративно-господарську санкцію у вигляді ліквідації акціонерного товариства може бути застосовано виключно у випадках, встановлених законом [25, с. 42].

Так, підставами для звернення НКЦПФР до суду з позовом про припинення акціонерного товариства є:

- 1) допущення під час його створення порушень, які неможливо усунути;

2) неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль НКЦПФР інформації, передбаченої законом;

3) неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства;

4) нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;

5) відсутність в акціонерного товариства зареєстрованого в установленому порядку випуску акцій.

Також ч. 5 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» визначає, що дії, які порушують процедуру створення акціонерного товариства, встановлену цим Законом, є підставою для прийняття НКЦПФР рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення НКЦПФР звертається до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства.

Дві групи підстав «примусової» ліквідації акціонерного товариства виокремлює О. В. Кологойда: 1) порушення, допущені під час створення акціонерного товариства, які не можна усунути; 2) порушення, визначені іншими загальними та спеціальними законами. Дослідниця зазначає, що право на позов має як НКЦПФР, так і її територіальні органи, якщо це передбачено відповідним положенням про територіальний орган НКЦПФР [79, с. 86].

Умовами застосування повноважень на звернення до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства В. М. Кравчук вважає: 1) порушення процедури створення акціонерного товариства; 2) прийняття НКЦПФР рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. Також, на його думку, доцільно було б встановити додаткові підстави припинення юридичних осіб, зокрема: 1) неприведення статутів у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства»; 2) недобросовісне перетворення в інший вид

товариства з порушенням прав акціонерів; 3) порушення процедури перетворення (перетворення без скасування емісії цінних паперів) [85, с. 5].

Таким чином, НКЦПФР має право звертатися до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства та юридичної особи – емітента лише з підстав, які визначені законом і пов’язані з реалізацією її повноважень.

Науковці протягом тривалого часу зауважують, що примусова ліквідація фіктивних акціонерних товариств за позовом НКЦПФР могла б стати дієвим засобом запобігання обігу фіктивних фінансових інструментів і фіктивним операціям із цінними паперами, а також звільнення ринку від «технічних» акцій та забезпечення цивілізованого припинення акціонерних товариств.

Проте в умовах сьогодення НКЦПФР не використовує право на звернення до суду про припинення юридичних осіб – емітентів та акціонерних товариств, оскільки такий механізм ліквідації є фінансово затратним для державного органу. Оскільки держава не виділяє кошти для ліквідації таких «мертвих» акціонерних товариств, вони й надалі продовжують «існувати» в стані припинення за рішенням суду з інших підстав і за зверненням інших державних органів.

Із цього приводу А. В. Красовська зазначає, що суб’єкт владних повноважень може бути позивачем у справі лише у випадках, прямо передбачених Конституцією чи законом України, і виокремлює таке коло суб’єктів владних повноважень, які можуть звертатися до суду з позовом про примусове припинення юридичних осіб: 1) органи державної податкової служби; 2) державний реєстратор; 3) НКЦПФР; 4) Міністерство юстиції України та його органи; 5) Генеральний прокурор України та прокурори; 6) обласна, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, Уряд Республіки Крим, Державний комітет України у справах національностей та релігій; 7) Служба безпеки України, її органи і співробітники [86, с. 53–54].

Однак ми не поділяємо думку вченої, оскільки в переважній більшості законів, що визначають повноваження органів державної влади, суб’єкти

владних повноважень наділені саме правом звернення до суду з позовом про скасування державної реєстрації юридичної особи, а саме: ч. 3 ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визначено, що за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю мають право подавати до суду заяви про скасування реєстрації та припинення діяльності суб'єктів підприємництва; п. 12 ст. 37 Закону України «Про страхування» передбачає, що національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, має право звертатися до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика (перестраховика) або страхового посередника у випадках, визначених законом; п. 4 ч. 2 ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України» встановлює, що в разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності Служба безпеки України, її органи та співробітники мають також право подавати за матеріалами оперативно-розшукової діяльності до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва; відповідно до ч. 4 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції», у разі якщо за результатами перегляду рішень Антимонопольний комітет України приймає рішення про заборону концентрації, державна реєстрація суб'єкта господарювання, створеного внаслідок концентрації, скасовується в судовому порядку за позовом Антимонопольного комітету України. Проте в контексті внесених до ЦК України, ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» цілком очевидно, що скасування державної реєстрації юридичної особи закон не визначає як підставу для винесення рішення про ліквідацію юридичної особи.

Видається слушною думка О. М. Скоропис, яка вважає, що оскільки юридична особа вважається створеною з моменту державної реєстрації, то її скасування ставить під сумнів існування власне юридичної особи [207, с. 8].

Аналіз джерельного масиву теоретичного та практичного спрямування надає можливість стверджувати, що саме визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи повинно бути передумовою застосування процедури її ліквідації, оскільки лише з моменту внесення до державного реєстру запису про ліквідацію юридичної особи останню вважають припиненою як суб'єкт права.

Отже, складається ситуація, коли в одному випадку державні органи наділені законом правом на звернення до суду з позовом про припинення юридичних осіб, проте законодавчо не визначені підстави та порядок реалізації таких повноважень, а в іншому – регламентовано передумови для постановлення судового рішення про ліквідацію юридичної особи, однак немає відповідного повноваження такого органу, що засвідчує необхідність визначення в ЦК України чітких підстав примусової ліквідації юридичних осіб за позовом державних органів. Тому пропонуємо п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України викласти в такій редакції, згідно з якою юридична особа ліквідується: «3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом державного органу, що уповноважений законом на звернення до суду з відповідним позовом. Підставами для постановлення судового рішення про ліквідацію юридичної особи є:

- визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути;
- провадження юридичною особою діяльності, що суперечить установчим документам або такої, що заборонена законом;
- визнання судом юридичної особи – емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;
- систематичне порушення юридичною особою визначених нормативно-правовими актами фінансово-правових норм;
- в інших випадках, встановлених законом».

3.4. Спеціальний порядок ліквідації юридичної особи внаслідок визнання її банкрутом

Неспроможність підприємства задовольнити вимоги кредиторів щодо погашення заборгованості нині вже є поширеною ситуацією, і відкриття процедури банкрутства також є буденним процесом.

Банкрутство є наслідком негативних дій і різних факторів, частка впливу яких може бути різною. У розвинутих країнах зі стійкою політичною та економічною системами банкрутство спричинене зовнішніми та внутрішніми чинниками [226, с. 135].

Оскільки в правовій системі України банкрутство традиційно досліджують у розрізі діяльності юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, категорійно-понятійний апарат із проблематики банкрутства та відновлення платоспроможності сформований наукою господарського права. Водночас деякі вчені цілком доречно акцентують увагу на тому, що поняття неплатоспроможності має належати до сфери наукових інтересів фахівців у галузі цивільного права. Так, ще на початку XX ст. О. М. Трайнін зазначав, що банкрутство охоплює два елементи, один з яких – неспроможність – є поняттям цивільного права [190, с. 61].

Так, у дослідженні проблематики інституту неспроможності й банкрутства в цивільному праві О. М. Борецько тлумачить неспроможність (банкрутство) як цілісну економіко-юридичну категорію, що ґрунтується на неплатоспроможності, а відмінною ознакою є недостатність майна для покриття зобов'язань у разі конкурсного провадження [12, с. 4].

На думку Є. А. Васильєва, на яку посилається у своїй статті «Категорії “неспроможність” і “банкрутство” в праві та теорії» О. М. Борецько, неспроможність – це нездатність боржника, відносно якого господарським судом порушена й розглядається справа про банкрутство, у повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів [11, с. 71].

Проблема неспроможності (банкрутства) боржника, який не виконує свої зобов'язання, є однією з найактуальніших у сучасному цивільному праві, оскільки безпосередньо пов'язана з розвитком товарно-грошових відносин і становленням договору як інструменту цивільного обороту. Інститут неспроможності (банкрутства) сформувався та залишається на перетині приватного й публічного права, регулює відносини, у яких тісно переплітаються суспільний інтерес і прагнення приватних осіб, охоплює матеріальні та процесуальні норми. Інститут неспроможності (банкрутства) містить норми декількох галузей права як комплексний правовий інститут. Під час вирішення питань, пов'язаних з неспроможністю (банкрутством), застосовують норми цивільного, кримінального, господарського права, цивільного й господарського процесу. Крім того, залежно від конкретної ситуації, можливе застосування норм сімейного, земельного, трудового права. У зв'язку із цим вивчення інституту неспроможності (банкрутства) є неможливим у межах однієї галузі права [12, с. 15].

Недосконале регулювання процедур банкрутства надавало можливість боржникам ухилятися від виконання своїх зобов'язань перед кредиторами. Недоліки спеціального закону, а саме Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», невдалі формулювання чи неврегульованість певних правил формували простір для довільного тлумачення його норм, подеколи – різного й навіть протилежного за своїм змістом, що своєю чергою призводили до того, що суди не мали єдиної позиції щодо його застосування на практиці. Процедура банкрутства в Україні була надто тривалою та недостатньо ефективною, а процес продажу майна давав змогу реалізувати майно боржника на умовах, вигідних як для окремих кредиторів, так і для боржника, з метою уникнення повноцінного погашення кредиторських вимог.

Для вдосконалення законодавства у сфері банкрутства Верховна Рада України 18 жовтня 2019 року прийняла Кодекс України з процедур банкрутства, який набрав чинності 21 жовтня 2019 року [76].

Як кожен новий закон, Кодекс України з процедур банкрутства містить важливі зміни, які в найближчому майбутньому будуть впливати на процедури банкрутства. Такі новели Кодекс має як щодо відкриття провадження у справі про банкрутство (за заявою кредитора та за заявою боржника), так і щодо закриття провадження у справі про банкрутство [44].

Відповідно до Кодексу з процедур банкрутства, банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені в порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

У цьому контексті доцільно акцентувати увагу на проблемних питаннях, які постають під час застосування процедури банкрутства до юридичної особи, що ліквідується за рішенням учасників.

Цивільно-правовий статус боржника в конкурсних відносинах визначається не тільки й не стільки тим, чи є він фізичною або юридичною особою, а певними характеристиками, що надасть можливість виокремити дві найзагальніші категорії – звичайні боржники (щодо яких немає необхідності розробляти особливі правила, застосовувані в конкурсних відносинах) і боржники особливих (окремих) категорій (для яких особливі конкурсні правила необхідні для досягнення завдань порушення провадження у справі про неспроможність (банкрутство) [12, с. 12].

Згідно з Кодексом, зазначає В. Я. Погребняк, боржниками можуть бути навіть юридичні особи – суб'єкти владних повноважень (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші суб'єкти владних повноважень) й утворені ними установи, організації, оскільки Кодекс не встановлює жодних обмежень щодо банкрутства таких юридичних осіб [49, с. 28].

У ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», яка мала назву «Особливості застосування процедури банкрутства до боржника, що ліквідується

власником», було визначено: якщо вартості майна боржника – юридичної особи, щодо якого прийнято рішення про ліквідацію, недостатньо для задоволення вимог кредиторів, така юридична особа ліквідується в порядку, передбаченому цим Законом. У разі виявлення зазначених обставин ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство такої юридичної особи, що кореспондувалося з положеннями ч. 3 ст. 110 ЦК України, відповідно до якої якщо вартість майна юридичної особи є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа здійснює всі необхідні дії, встановлені законом про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом.

Таку спрощену процедуру використовували боржники, які, пройшовши шлях добровільної ліквідації, не мали фінансових можливостей її завершити. Особливість процедури, передбаченої ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», полягала в наданні боржникам можливості одразу перейти до процедури ліквідації, оминувши розпорядження майном і санацію.

У зазначеному випадку, зауважує В. Ф. Жаренко, власник юридичної особи – боржника ще до прийняття рішення про її ліквідацію стовідсотково володіє інформацією про недостатність вартості майна належної йому юридичної особи для покриття кредиторської заборгованості, передусім коли ця заборгованість, наприклад, у десять і більше разів за даними бухгалтерського обліку перевищує вартість активів боржника. Тобто ініціювання власником ліквідації юридичної особи в такому випадку має виключно формальний характер, його здійснюють з єдиною завідомо поставленою метою – через процедуру банкрутства прикрити результати незадовільного господарювання чи навіть можливих зловживань, зокрема вчинення власником, керівником чи ліквідатором такої юридичної особи умисних дій чи допущення злочинної бездіяльності, що призвели до її банкрутства [38, с. 26].

У науковому висновку щодо застосування норм Цивільного кодексу України та інших норм права щодо позовної давності у справах про банкрутство (2017) [4] О. А. Беляневич зазначає, що провадження у справах про банкрутство є самостійним видом судового провадження, яке характеризується особливим процесуальним порядком розгляду справ, специфічністю завдань, особливим суб'єктним складом, тривалістю судового провадження, що істотно відрізняють це провадження від позовного.

Реалізація права на звернення до суду за захистом, стверджує І. О. Вечірко, а саме відкриття судом провадження у справі, залежить від об'єктивних і суб'єктивних умов. Передумовами слід вважати обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу. Наявність чи відсутність таких обставин обумовлюють виникнення суб'єктивного права конкретних осіб на подання заяви про відкриття провадження у справі [49, с. 15].

На підставі системного аналізу положень ст. 110 ЦК України, ст. 11 і ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» і ст. 34 Кодексу України з процедур банкрутства можна виокремити дві обов'язкові умови для звернення боржника до суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство: 1) обов'язкове дотримання боржником порядку ліквідації юридичної особи відповідно до законодавства України, тобто визначеного ст. 110, 111 ЦК України; 2) наявність у боржника майна, достатнього для покриття судових витрат.

У постанові від 9 липня 2019 року у справі № 909/95/18 Верховний Суд зауважив, що особлива процедура, передбачена ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (банкрутство боржника, що ліквідується власником), впливає з процедури добровільної ліквідації юридичної особи, і лише дотримання визначених ст. 111 ЦК України вимог та вчинення сукупності встановлених нормами цієї

статті дій з доданням доказів їх проведення є підставою для звернення ліквідатора із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство за особливою процедурою, що порушується в порядку норм ст. 95 Закону про банкрутство. Обов'язковою передумовою порушення провадження у справі про банкрутство в порядку ст. 95 Закону є надання належних доказів на підтвердження наявності всіх передумов для порушення провадження згідно із цією статтею саме на момент звернення боржника з відповідною заявою [137].

У постанові від 23 січня 2019 року у справі № 908/608/18 Верховний Суд зазначив, що, згідно з ч. 1 ст. 95 Закону, до боржника, який ліквідується власником, застосовують особливий порядок провадження у справі. Головною умовою порушення провадження у справі про банкрутство за цією статтею є стан неоплатності боржника, що встановлює ліквідатор (ліквідаційна комісія) за наслідками аналізу пасивів та активів боржника [138].

Своєю чергою встановлення судом обставин недотримання необхідних передумов звернення із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство боржника в порядку ст. 95 Закону може бути підставою для припинення незаконно порушеного провадження (висновок про застосування норм права, який викладений у постановах Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 922/2362/17 та від 19 червня 2019 року у справі № 912/1298/18).

Крім того, згідно із приписами ч. 4 ст. 11 Закону про банкрутство, яка мала універсальний характер, заява про порушення провадження у справі про банкрутство могла бути подана боржником лише за наявності майна, достатнього для покриття судових витрат. Тобто норми Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлювали додаткову обов'язкову вимогу до заяви боржника про порушення справи про банкрутство в особливому порядку за ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або

визнання його банкрутом», зокрема наявність у такого заявника майна, достатнього для покриття судових витрат, пов'язаних зі здійсненням провадження у справі про банкрутство.

До таких витрат Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду відніс, зокрема, оплату винагороди арбітражному керуючому в мінімальному розмірі не менше ніж за 12 місяців його роботи, відшкодування витрат на публікацію оголошень у справі, судового збору, сплаченого кредиторами, тощо (висновок про застосування норм права викладений у постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14 березня 2018 року у справі № 904/1853/17, від 1 серпня 2018 року у справі № 911/3540/17, від 25 липня 2019 року у справі № 910/14947/18).

Таким чином, ст. 110 ЦК України встановлює чіткий обов'язок боржника в разі недостатності майна для задоволення вимог кредиторів звернутися до суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство з можливістю застосування спрощеної процедури залежно від особливостей, передбачених ст. 95 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Проте системний аналіз ст. 11 цього Закону й висновків Верховного Суду дає підстави стверджувати про фактичне виключення можливості в боржника, що не має майна для покриття судових витрат, звернутися до суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство.

У постанові від 9 липня 2019 року у справі № 909/95/18, про яку йшлося вище, Верховний Суд зазначив: «Зі змісту частини 4 статті 11 Закону про банкрутство, відповідно до якої боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття судових витрат, якщо інше не передбачено цим Законом, Суд доходить висновку, що відсутність у боржника майна, достатнього для покриття судових витрат, виключає можливість здійснення судом провадження у справі про його банкрутство в силу імперативних приписів частини 4 статті 11 Закону про банкрутство» [137].

Тобто вбачається наявність конфлікту норм загального та спеціального законодавства, розв'язати який міг би новий Кодекс України з процедур банкрутства.

Однак, на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», Кодекс не визначає особливостей банкрутства суб'єктів підприємницької діяльності, що мають суспільну, іншу цінність або особливий статус, сільськогосподарських підприємств, а також боржника, що ліквідується власником.

Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями Кодексу, з дня набрання ним чинності подальший розгляд уже порушених справ про банкрутство необхідно здійснювати відповідно до його положень, крім справ, які вже знаходяться на стадії санації. Отже, якщо на момент набуття Кодексом чинності боржник отримав у суді постанову про визнання його банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в порядку, передбаченому ст. 95 Закону, то надалі (після набуття чинності Кодексом) ліквідаційну процедуру здійснюватимуть відповідно до встановлених Кодексом правил [225].

Пункт 2 ст. 4 Кодексу з процедур банкрутства визначає, що в разі виникнення ознак банкрутства керівник боржника зобов'язаний надіслати засновникам (учасникам, акціонерам) боржника, власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника відомості щодо наявності ознак банкрутства.

Відповідно до п. 6 ст. 34 Кодексу, боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі в разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

Тобто цей пункт дублює п. 5 ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який

встановлював обов'язок боржника звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство в разі, зокрема, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності).

Як і раніше, сьогодні п. 5 ст. 34 Кодексу визначає, що боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних із провадженням у справі, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Відповідно до вимог цієї статті, до заяви боржника про відкриття провадження додають, зокрема, і докази сплати судового збору, крім випадків, коли згідно із законом судовий збір не підлягає сплаті.

З огляду на зміни, внесені до Закону України «Про судовий збір» [185], з 21 жовтня 2019 року не передбачено сплату судового збору за заяву боржника про відкриття провадження у справі про банкрутство.

Тобто боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство в разі загрози неплатоспроможності, однак після прийняття Кодексу з процедур банкрутства боржнику надано певну пільгу у вигляді відсутності судового збору за таке звернення, що є логічним у ситуації загрози неплатоспроможності юридичної особи [106, с. 145].

На думку науковців та експертів у галузі ліквідації, скасування «спрощеної» процедури призведе до суттєвого здорожчання процедури банкрутства юридичних осіб, які самі вирішили припинити діяльність, але мають непогашені борги перед кредиторами, що перевищують вартість майна таких юридичних осіб – боржників. У зв'язку із цим кредитори такого боржника отримають значно менше, оскільки за рахунок реалізації майна боржника насамперед буде компенсовано витрати на процедуру банкрутства й винагороду арбітражному керуючому. Крім того, процедура триватиме довше, порівняно з процедурою в порядку ст. 95 Закону [74].

Тому М. Шуляківська переконана, що нові розроблені механізми мають на меті пришвидшити процес, однак не шляхом зменшенням строків судового розгляду, а через обмеження права на оскарження (у касаційному порядку) деяких видів рішень суду у справі про банкрутство; встановлення додаткових вимог щодо здійснення інших судових процедур (пришвидшено «проміжні етапи», закріплено автоматичність початку ліквідації підприємства у випадку відсутності схваленого зборами кредиторів плану санації) [245].

На нашу думку, скасування «спрощеної» процедури ліквідації беззаперечно є зрушенням, що надасть можливість запобігти миттєвій ліквідації «недобросовісних» боржників, які в такий спосіб намагалися уникнути відповідальності за невиконання боргових зобов'язань. Проте залишається невирішеним питання щодо неможливості звернення до суду за відсутності в боржника майна для покриття судових витрат, що стосується й авансування винагороди арбітражному керуючому, якщо в юридичної особи немає жодних активів. Невирішеність питання призведе тільки до накопичення суб'єктів господарювання, які фактично не матимуть наміру надалі здійснювати господарську діяльність, водночас, залежно від обставин, це буде спонукати кредиторів або до ініціювання банкрутства боржника за власною ініціативою (тобто понесення додаткових витрат на фінансування витрат арбітражному керуючому й судового збору, які не будуть відшкодованими), або до списання заборгованості як безнадійної, що завдасть додаткової шкоди у зв'язку з необхідністю збільшення фінансового результату, який бере участь у бухгалтерському та податковому обліку.

Таким чином, вирішення окресленого питання можливе шляхом зобов'язання власників (учасників) юридичної особи, яка знаходиться під загрозою визнання неплатоспроможною, забезпечити фінансування витрат, пов'язаних із веденням процедури банкрутства, власними грошовими коштами (майном) пропорційно до розміру їхніх часток.

Висновки до розділу 3

Аналіз особливостей окремих видів ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України дав змогу дійти таких висновків:

1. Під час здійснення ліквідаційної процедури ліквідаційна комісія (ліквідатор) уживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, в окремих випадках, визначених законом, проводить незалежну оцінку майна такої юридичної особи. У дисертаційному дослідженні обґрунтовано доцільність доповнення ч. 4 ст. 111 ЦК України положенням про обов'язкове проведення ліквідаційною комісією незалежної оцінки майна юридичної особи, що ліквідується.

2. Аргументовано необхідність доповнити главу VI Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» статтею про припинення товариства шляхом ліквідації, регламентувати виключний перелік дій ліквідаційної комісії та строки їх виконання.

3. Невстановлення в законодавстві строків на проведення податкових перевірок призводить до затягування ліквідаційної процедури або ситуації, коли запис про припинення юридичної особи внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, однак юридична особа обліковується як не знята з обліку в контролюючих органах. Обґрунтовано необхідність визначити конкретний термін, протягом якого контролюючі органи мають право провести ліквідаційну перевірку суб'єкта господарювання, а також передбачити, що в разі непроведення такої перевірки або проведення її з порушенням встановлених строків вважатиметься, що суб'єкт не має заборгованості перед такими органами, а отже, до нього не можуть застосовувати заходи, які перешкоджають процесу ліквідації

4. Кожна окрема дія ліквідаційної комісії регламентується окремими підзаконними нормативно-правовими актами, що своєю чергою в більшості

випадків не відповідають сучасним реаліям, а також суперечать положенням чинних законів.

5. Для усунення неоднозначності та правових колізій вважаємо за доцільне внести зміни до ст. 57 та 82 ГК України, узгодивши їх із ЦК України та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а саме визначити: «У статуті товариства зазначають найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим Кодексом або іншим законом».

6. Обґрунтовано необхідність визначення додаткової підстави звернення учасника юридичної особи з позовом про її ліквідацію, а саме якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів. Запропоновано п. 2 і 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України викласти в такій редакції, зазначивши, що юридична особа ліквідується: «2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, та/або у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів загальних зборів для прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення), а також у разі неможливості досягнення завдань, заради яких вона створена, зокрема в разі, якщо здійснення діяльності юридичної особи стає неможливим або істотно ускладнюється;

3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом державного органу, що уповноважений законом на звернення до суду з відповідним позовом. Підставами для постановлення судового рішення про ліквідацію юридичної особи є:

– визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути;

- провадження юридичною особою діяльності, що суперечить установчим документам або такої, що заборонена законом;
- визнання судом юридичної особи – емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;
- систематичне порушення юридичною особою визначених нормативно-правовими актами фінансово-правових норм;
- в інших випадках, встановлених законом».

7. Примусова ліквідація фіктивних акціонерних товариств за позовом НКЦПФР може бути дієвим засобом запобігання обігу фіктивних фінансових інструментів і фіктивним операціям із цінними паперами, а також звільнення ринку від «технічних» акцій та забезпечення цивілізованого припинення акціонерних товариств.

8. Для звернення до суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство за заявою боржника можна виокремити дві обов'язкові умови: 1) дотримання боржником порядку ліквідації юридичної особи відповідно до законодавства України, тобто визначеного ст. 110, 111 ЦК України; 2) наявність у боржника майна, достатнього для покриття судових витрат.

9. Скасування «спрощеної» процедури ліквідації беззаперечно є зрушенням, що надасть можливість запобігти миттєвій ліквідації «недобросовісних» боржників, які в такий спосіб намагалися уникнути відповідальності за невиконання боргових зобов'язань.

10. Обґрунтовано позицію щодо необхідності зобов'язання власників (учасників) юридичної особи, яка знаходиться під загрозою визнання неплатоспроможною, забезпечити фінансування витрат, пов'язаних із веденням процедури банкрутства, власними грошовими коштами (майном) пропорційно до розміру їхніх часток.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні науково-теоретичних засад інституту ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України.

Здійснене дослідження надало можливість сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення цивільного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб.

Найвагомішими науковими результатами роботи є такі висновки:

1. У своїй еволюції цивільне законодавство, що регулює інститут ліквідації юридичних осіб в Україні, пройшло декілька етапів, серед яких: 1) правове регулювання інституту ліквідації юридичних осіб за часів приналежності України до складу Російської імперії (XIX ст. – початок XX ст.); 2) становлення та розвиток цивільного законодавства УРСР (початок XX ст. – 1991 рік), що вирізнявся формуванням і становленням основних засад та принципів припинення існування (ліквідації) суб'єктів господарювання; 3) становлення і розвиток цивільного законодавства України, що ознаменувався прийняттям низки спеціальних та кодифікованих нормативно-правових актів, які забезпечили комплексне правове регулювання інституту юридичної особи (з 1991 року й донині).

2. Реформування національного законодавства зумовлює необхідність теоретичного та практичного вивчення міжнародного досвіду у сфері ліквідації юридичних осіб. Норми, спрямовані на регулювання процедури ліквідації юридичних осіб, містяться в окремих сферах правового масиву ЄС. Зокрема, це Перша директива 68/151/ЄС Ради Європейських Співтовариств «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 9 серпня 1968 року; директиви

Європейського парламенту та Ради «Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ» 2001/24/ЄС та «Про реорганізацію та ліквідацію страхових організацій» 2001/17/ЄС. Успішним є досвід інтеграції національного законодавства країн Балтії до вимог ЄС, зокрема й у сфері припинення юридичних осіб, а також Грузії та Польщі.

3. Визначено, що ліквідація юридичної особи за цивільним законодавством — це регламентована законом юридична процедура, за результатами якої з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру відбувається повне припинення платоспроможної юридичної особи як суб'єкта права з можливістю у випадках, визначених законом, часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи до інших осіб (правонаступників).

4. Класифіковано ліквідацію юридичних осіб за цивільним законодавством залежно від способу її здійснення на: 1) ліквідацію, що здійснюється в загальному порядку на підставі документів, які подає заявник для державної реєстрації припинення юридичної особи; 2) спрощену ліквідацію, яку проводять: за рішенням суду про скасування державної реєстрації юридичної особи, прийнятого до 1 липня 2004 року; за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи, прийнятого після 1 липня 2004 року, у разі ненадання протягом трьох років з дати оприлюднення повідомлення про ухвалення такого судового рішення документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; у випадку неподання документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації протягом одного року з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про зупинення проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи внаслідок її ліквідації; 3) ліквідацію за принципом мовчазної згоди, яку проводять у разі неодержання від державних органів відомостей про відсутність заборгованості зі сплати податків і зборів, страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, про

відсутність нескасованих випусків цінних паперів юридичної особи – емітента й нескасованої реєстрації випуску акцій акціонерного товариства.

5. З'ясовано, що правові наслідки ліквідації настають з моменту прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи та внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

6. Можливість стягнення дебіторської заборгованості, коли строк виконання зобов'язань дебіторів ще не настав, убачається з аналізу ст. 512 ЦК України, яка, зокрема, регламентує можливість заміни кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги). У зв'язку із цим пропонується на законодавчому рівні закріпити обов'язок ліквідаційної комісії/ліквідатора забезпечити заміну кредитора в зобов'язанні іншою особою внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення прав вимоги).

7. Аргументовано, що підстави ліквідації юридичних осіб, закріплені цивільним законодавством, а саме ст. 110 ЦК України, охоплюють як загальні (п. 1, 2), так і спеціальні (п. 3) підстави ліквідації юридичних осіб.

8. Удосконалено положення, згідно з яким у разі ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, у резолютивній частині рішення суду має бути зазначено склад ліквідаційної комісії, а також порядок і строк заявлення кредиторами своїх вимог.

9. Ознаками ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством як окремого інституту цивільного права є: 1) відсутність універсального правонаступництва, а також можливість часткового переходу прав й обов'язків юридичної особи, що ліквідується, до інших осіб; 2) платоспроможність юридичної особи, що ліквідується; 3) момент, з якого юридична особа вважається такою, що припинилася (з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення).

10. Удосконалено положення про те, що юридична особа ліквідується в порядку ст. 111 ЦК України, зокрема за рішенням суду в разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути.

11. Дістало подальший розвиток положення, за яким рішення суду про скасування державної реєстрації юридичної особи не може бути підставою для її ліквідації, оскільки це унеможливило б проходження процедури ліквідації юридичної особи, передбаченої ст. 111 ЦК України.

12. Обґрунтовано необхідність визначення додаткової підстави для учасника юридичної особи звертатися з позовом про її ліквідацію, а саме якщо питання про ліквідацію юридичної особи неможливо вирішити загальними зборами у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення).

13. Обґрунтовано положення, що загальною підставою примусової ліквідації юридичної особи за рішенням суду через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, є визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи на підставі недійсності установчих документів юридичної особи, щодо яких встановлено: невідповідність вимогам законодавства; порушення прав й охоронюваних законом інтересів учасників юридичної особи.

14. Кожна окрема дія ліквідаційної комісії регламентується окремими підзаконними нормативно-правовими актами, що здебільшого не відповідають реаліям сьогодення, а також суперечать положенням чинних законів.

15. Аргументовано необхідність узгодження підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють проведення окремих етапів ліквідаційної процедури, з вимогами ЦК України, для чого визначити конкретний термін, протягом якого контролюючі органи мають право провести ліквідаційну перевірку суб'єкта господарювання, а також

передбачити, що в разі непроведення такої перевірки або проведення її з порушенням встановлених строків вважатиметься, що суб'єкт не має заборгованості перед такими органами, а отже, до нього не можуть застосовувати заходи, які перешкоджають процесу ліквідації.

16. Доведено, що відміна «спрощеної» процедури ліквідації беззаперечно є зрушенням, що надасть можливість запобігти миттєвій ліквідації «недобросовісних» боржників, які в такий спосіб намагалися уникнути відповідальності за невиконання боргових зобов'язань.

17. Вбачається за необхідне визначити обов'язок власників (учасників) юридичної особи, яка знаходиться під загрозою визнання неплатоспроможною, забезпечити фінансування витрат, пов'язаних із веденням процедури банкрутства, власними грошовими коштами (майном) пропорційно до розміру їхніх часток.

18. Розроблено пропозиції з удосконалення законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб, а саме запропоновано доповнити ст. 110 і 111 ЦК України новими положеннями, а також внести зміни до ст. 57 та 82 ГК України, узгодивши їх із ЦК України та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»:

а) п. 2 і 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України викласти в такій редакції, зазначивши, що юридична особа ліквідується: «2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом учасника юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, та/або у зв'язку з відсутністю необхідного кворуму голосів загальних зборів для прийняття рішення про ліквідацію юридичної особи (у разі якщо місцезнаходження учасників невідоме або один з учасників перебуває в стані припинення), а також у разі неможливості досягнення завдань, заради яких вона створена, зокрема в разі, якщо здійснення діяльності юридичної особи стає неможливим або істотно ускладнюється;

3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи за позовом державного органу, що уповноважений законом на звернення до суду з

відповідним позовом. Підставами для постановлення судового рішення про ліквідацію юридичної особи є:

- визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути;
- провадження юридичною особою діяльності, що суперечить установчим документам або такої, що заборонена законом;
- визнання судом юридичної особи – емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;
- систематичне порушення юридичною особою визначених нормативно-правовими актами фінансово-правових норм;
- в інших випадках, встановлених законом»;

б) внести зміни до ч. 4 ст. 111 ЦК України, виклавши її в такій редакції: «Ліквідаційна комісія (ліквідатор) уживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та уживає заходів щодо повернення майна, яке знаходиться в третіх осіб, а також забезпечує проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що ліквідується»;

в) главу VI Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» доповнити статтею про припинення товариства шляхом ліквідації, визначити виключний перелік дій ліквідаційної комісії та строки їх виконання;

г) задля усунення неоднозначності та правових колізій внести зміни до ст. 57 та 82 ГК України, узгодивши їх із ЦК України та Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а саме передбачити, що: «У статуті товариства зазначають найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо

додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим Кодексом або іншим законом»;

д) доповнити Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» положенням, згідно з яким у разі виникнення загрози неплатоспроможності й за відсутності достатнього майна в такої юридичної особи на власників (учасників) юридичної особи покладається обов'язок забезпечити фінансування витрат, пов'язаних із веденням процедури банкрутства, власними грошовими коштами (майном) пропорційно до розміру їхніх часток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алієва-Барановська В. Коротка історія Цивільних кодексів України. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 4–9.
2. Андреев В. К. Избранное. М. : Рос. гос. ун-т правосудия, 2017. 680 с.
3. Апанасенко К. І. До питання про примусову ліквідацію господарських організацій за рішенням суду. *Молодий вчений*. 2014. № 8. С. 172–178.
4. Беяневич О. А. Науковий висновок щодо застосування норм Цивільного кодексу України та інших норм права щодо позовної давності у справах про банкрутство. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-norm-civilnogo-kodeksu-ukraini-ta-insih-norm-prava-sodo-pozovnoi-davnosti-u-spravah-pro-bankrutstvo>.
5. Битяк Ю. П. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
6. Бичкова С. С. Окремі аспекти процесуального правонаступництва. *Право і Безпека*. 2010. № 3. С. 224–228.
7. Бігняк О. В. Захист корпоративних прав відповідно до законодавства Республіки Польща: порівняльний аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 402.
8. Біла А. Ю., Носань Н. С. Ліквідація товариства з обмеженою відповідальністю: основні аспекти. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 155–159.
9. Блащук Т. В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 51–56.
10. Бойко М. Звільнення при ліквідації підприємства (зокрема, жінок, що мають дітей віком до трьох, шести років (догляд): поетапна процедура.

URL: <https://www.kadrovik.ua/content/zviltrennya-pri-likvidaciyi-pidpriyemstva-zokrema-zhinok-shcho-mayut-ditey-vikom-do-troh>.

11. Борецько О. М. Категорії «неспроможність» і «банкрутство» в праві та теорії. *Правничий вісник університету «КРОК»*. 2012. № 13. С. 94–96.

12. Борецько О. М. Неспроможність та банкрутство у цивільному праві України (основні положення та правова природа) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. 2012. 21 с.

13. Борисов А. Н. Защита от принудительной ликвидации юридического лица по искам государственных органов. М. : Юстицинформ, 2007. 272 с.

14. Булаєнко А. Стан розвитку зовнішньоекономічної діяльності між Україною та Польщею. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*. 2015. Вип. 25. URL: <http://www.vtei.com.ua/doc/25.pdf>.

15. Буракова Л. Чому Грузії вдалося. Київ : Дух і Літера, 2012. 264 с.

16. Винар Л. В. Окремі аспекти адаптації правового статусу юридичних осіб, заснованих державою, до стандартів Європейського Союзу. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XI регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 3–4 лют. 2005 р.). Львів, 2005. С. 213–214.

17. Винар Л. В. Організаційно-правові форми юридичних осіб, заснованих державою. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 8. С. 6–10.

18. Винар Л. В. Правоздатність юридичних осіб, заснованих державою. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 145–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_27.

19. Винар Л. В. Проблема правоздатності юридичних осіб публічного права, заснованих державою. *Молодь у юридичній науці* : зб. тез

доповідей Міжнар. наук. конф. молодих вчених «Другі осінні юридичні читання». Хмельницький, 2003. С. 80–81.

20. Винар Л. В. Способи створення юридичних осіб, заснованих державою. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні* : матеріали 5-ї регіон. міжвузів. наук. конф. (Івано-Франківськ, 16 квіт. 2004 р.). Івано-Франківськ, 2004. С. 72–75.

21. Волкова Л. О. Цивільно-правовий статус державних акціонерних компаній : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 215 с.

22. Габов А. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы. М. : Статут, 2011. 303 с.

23. Гаврилюк В. М. правонаступництво при реорганізації юридичних осіб за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

24. Гайворонський Володимир Миколайович. URL: http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=878:haivoronskyi-volodymyr-mykolaiovych&Itemid=236.

25. Гарагонич О. В. Припинення господарської правосуб'єктності акціонерних товариств шляхом ліквідації. *Економіка і право*. 2017. № 3. С. 38–47.

26. Гнатів О. М. Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 2. С. 105–111. (Серія «Юридична»).

27. Гнатів О. М. Стадії ліквідації юридичних осіб за цивільним законодавством України. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 124–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2016_1_29.

28. Гнатів О. М. Цивільно-правові аспекти ліквідації юридичних осіб за вироком суду. *Brno Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 1. P. 319–324.
29. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
30. Грабовецький Б. Економічний аналіз. Київ : Центр учб. літ., 2009. 256 с.
31. Гражданский кодекс Российской Федерации. М. : АСТ, 2018. 704 с.
32. Данилов М. О. Проблеми правового регулювання трудового договору. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 84–87.
33. Дмитренко А. І. Ліквідація підприємства як базовий інструмент антикризового менеджменту. *Стратегія економічного розвитку України*. 2014. № 35. С. 211–218.
34. Дорошенко Л. М. Стан та перспективи розвитку законодавства про ліквідацію юридичної особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 64–68.
35. Дорошенко Л. Н. Виды правовых оснований принудительной ликвидации хозяйственных обществ. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_1_27.
36. Дякуновський О. Є. Загальні засади правового регулювання підприємництва в Республіці Польща. *Форум права*. 2016. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_8.
37. Дяченко С. В. Правовий статус ліквідаційної комісії в Україні. *Міжнародний юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 205–213.
38. Жаренко В. Ф. Особливості банкрутства боржника, що ліквідується власником. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С. 25–29.

39. Жеков Д. В. До питання про підстави ліквідації юридичної особи та їх класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28 (1). С. 121–124. (Серія «Право»).
40. Жеков Д. В. До питання про припинення юридичних осіб. *Юридичний вісник*. 2013. № 4. С. 113–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2013_4_24.
41. Жеков Д. В. До питання про реорганізацію та ліквідацію юридичних осіб. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 28 лют. - 1 бер. 2014 р.)*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 42-44.
42. Жеков Д. В. Припинення юридичної особи за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 20 с.
43. Жуков С. В. Спірні та суперечливі питання добровільної ліквідації підприємств за законодавством України. *Вісник Донецького національного університету*. 2009. № 2. С. 333–338.
44. Жуков С. В. Дискусійні новели щодо справ про банкрутство відповідно до кодексу. *Банкрутство і Ліквідація*. 2018. URL: <https://bankruptcy.ua.com/articles/10700>.
45. Жуков С. В. Поняття господарсько-правових видів процедур ліквідації підприємств. *Часопис Академії адвокатури України*. 2009. № 3. С. 1–6.
46. Жуков С. В. Правові основи здійснення процедур ліквідації підприємства. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 175–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_5_42.
47. Загребельний О. М. Актуальні проблеми адаптації правового регулювання злиття та поглинання компаній в Україні до права ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 3. С. 464–469.
48. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : в 3 т. Київ : ЮрінЕ, 2007. Т. 1. 298 с.

49. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / за заг. ред. С. В. Жукова. Київ : Алерта, 2019. 216 с.
50. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як корпоративні утворення. *Юридична Україна*. 2017. № 1. С. 13–21.
51. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. 445 с.
52. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 20 с.
53. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права: термінологічний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 19–25.
54. Зеліско А. В. Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 15–20.
55. Зеліско А. В. Типологія підприємницьких юридичних осіб приватного права. *Право України*. 2016. № 1. С. 144–152.
56. Зеліско А. В. Унітарне приватне підприємство в якості підприємницької юридичної особи приватного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 42. С. 78–82. (Серія «Право»).
57. Зельдина Е. Р., Титова Е. В. Правовые вопросы развития кодифицированных норм о ликвидации субъектов хозяйствования. *Економіка і право*. 2010. № 3. С. 67–69.
58. Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 36 с.
59. Зозуляк О. І. Теоретико-правові аспекти класифікації непідприємницьких юридичних осіб за порядком створення. *Юридична*

Україна. 2015. № 4–5. С. 55–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2015_4-5_11.

60. Зубатенко О. М. Припинення суб'єктів господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2008. 25 с.

61. Зубатенко О. М. Проблеми захисту прав акціонерів під час створення акціонерних товариств шляхом реорганізації. *Форум права*. 2007. № 1. С. 89–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_1_179.

62. Зубатенко О. М. Щодо запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання припинення суб'єктів господарювання. *Форум права*. 2009. № 2. С. 185–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_2_29.

63. Зубатенко О. М. Щодо упорядкування інформації у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. *Форум права*. 2011. № 4. С. 302–307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_50.

64. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 7 квіт. 2008 р. № 01-8/211. URL: <http://www.arbitr.gov.ua/news/709>.

65. Іонін Є. Є. Розв'язання питань методологічного обґрунтування понять «платоспроможність» і «ліквідність». *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 6. С. 30–43.

66. Калаур І. Р. Види майнових корпоративних прав та правові механізми їх здійснення. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 100–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_1_18.

67. Кампі О. Ю. Правові аспекти припинення суб'єктів господарської діяльності із спільного інвестування. *Форум права*. 2011. № 3. С. 337–344. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_58.

68. Кампі О. Ю. Правові проблеми припинення суб'єктів діяльності зі спільного інвестування. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 3. С. 106–113. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vuznu_Jur_2013_3_20.

69. Качанова П. В. Зміст трудових взаємовідносин при ліквідації та банкрутстві державних підприємств : навч-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2015. 96 с.
70. Кашкаров О. О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки. *Форум права*. 2009. № 1. С. 236–241.
71. Квачевський О. А. Про товариства взагалі і акціонерні товариства особливо по засадам права, російським законам і судовій практиці. *Журнал цивільного і кримінального права*. 1980. Кн. 6. Листопад–грудень. С. 160.
72. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2006. 480 с.
73. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 1358.
74. Кодекс з процедур банкрутства. Чого очікувати від набрання ним чинності. Кролевецький та партнери. 2018. URL: https://www.kkap.com.ua/ua/new/publikaczii/novosti/kodeks_po_proceduram_bankrotstva_chego_ozhidat_ot_vstupleniya_v_silu.html.
75. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20191128>.
76. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 5.
77. Козирева М. І. Окремі питання права на одержання частини активів при ліквідації господарського товариства. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті О. А. Пушкіна (Харків, 19–20 трав. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. 392 с.

78. Козій В. Особливості провадження щодо юридичної особи у кримінальному процесі. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1 (17). С. 84–95. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/kozii.pdf>.

79. Кологойда О. В. Адміністративний позов як засіб захисту прав і законних інтересів учасників фондового ринку. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 82–88.

80. Комментарий к Федеральному закону «Об акционерных обществах» / под ред. М. Ю. Тихомирова. 2-е изд., доп. и перераб. М., 2001. 114 с.

81. Коровайко А. В. Реорганизация хозяйственных обществ. *Теория, законодательство, практика* : учеб. пособие. М., 2001. 106 с.

82. Коструба А. Встановлення правонаступництва юридичної особи кредитодавця в кредитних відносинах при зміні назви та видів діяльності: проблемні питання практики «оновленого складу» Верховного Суду. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 45–51.

83. Кочин В. Правова сутність юридичної особи. *Правова Україна*. 2013. № 5. С. 43–48.

84. Кравченко Р. Порядок та наслідки ліквідації організації. URL: <https://cpk.ua/uk/publikatsiyi/statti/publikatsiyi/full/poryadok-ta-naslidki-likvidatsiyi-organizatsiyi/>.

85. Кравчук В. М. Ліквідація акціонерних товариств за позовом Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. *Вісник центру комерційного права*. 2011. № 36. С. 4.

86. Красовська А. В. Юрисдикція спорів про припинення юридичних осіб за позовами суб'єктів владних повноважень. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. № 9. С. 52–55.

87. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

88. Кулаков В. В. Товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 23 с.
89. Кучеренко І. М. Історія виникнення юридичних осіб публічного права. *Держава і право*. Вип. 35. С. 298–306. (Серія «Юридичні і політичні науки»).
90. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. Київ : Аста, 2004. 328 с.
91. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 36 с.
92. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 475 с.
93. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 134–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_20.
94. Кучеренко І. М. Поняття та основні ознаки юридичної особи. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 34–37.
95. Лапач В. Доля в уставном капитале как имущество. *ЭЖ – Юрист*. 2005. № 28. С. 4–11.
96. Лист Державної фіскальної служби України від 20 серп. 2018 р. № 12437/М/99-99-14-05-02-14.
97. Лист Мінекономрозвитку від 2 лют. 2012 р. № 3623-04/3760-08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3760731-12/sp:max100>.
98. Лист Мінекономрозвитку від 2 квіт. 2012 р. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=1224815&menu=1>.
99. Лист Пенсійного фонду України від 30 трав. 2019 р. № 16493/07.30.

100. Макаревич О.В. Добровільна ліквідація юридичних осіб: грузинський досвід. URL: <https://blog.liga.net/user/omakarevych/article/31449>.
101. Макаревич О. В. Актуальні проблеми реформування законодавства в сфері ліквідації юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 81–84.
102. Макаревич О. В. Еволюція правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні. *Сучасні тенденції розвитку науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 берез. 2017 р.) : в 2 ч. Київ, 2017. С. 68–71.
103. Макаревич О. В. Історичний розвиток законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 33–37.
104. Макаревич О. В. Ліквідація юридичних осіб: Грузинський досвід. Порівняльна характеристика законодавства Грузії та України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 29–31.
105. Макаревич О. В. Особливості ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 71–75. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/20.pdf.
106. Макаревич О. В. Проблемні питання визнання боржника банкрутом, який ліквідується за рішенням власника. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 143–147. (Bratislava, Uzhorod).
107. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ. Київ : Ділова Україна, 1996. 352 с.
108. Мельников А. А. Гражданско-правовое регулирование прекращения деятельности юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 1997. 168 с.
109. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2011. 416 с.

110. Настрадін В. П., Хархун С. І. Вибір та затвердження теми дисертаційного дослідження здобувачів наукових ступенів : навч. посіб. Київ : Нац. акад. СБ України, 2000. 28 с.
111. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 2. 1088 с.
112. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2 т. / ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2013. Т. 1. 831 с.
113. Нікітіна А. П. Адміністративно-правовий характер повноважень органів виконавчої влади в сфері примусового скасування державної реєстрації юридичних осіб. *ScienceRise*. 2014. № 2. С. 148–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texc_2014_2_27.
114. Нікітіна А. П. Примусове скасування державної реєстрації юридичної особи за поданням органу виконавчої влади як засіб адміністративної відповідальності. *ScienceRise*. 2014. № 2. С. 143–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texc_2014_2_27.
115. Нікітіна А. П. Реалізація адміністративних повноважень органами виконавчої влади України при припиненні юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2013. 18 с.
116. Новохацька М. Ю. Юридичні аспекти припинення суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 37. С. 69–73.
117. Нода Е. В. Ликвидация юридических лиц по законодательству РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2005. 206 с.
118. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, А. М. Ященко, І. В. Лешукова, О. О. Кочура, А. В. Даниленко. Харків : ХНУВС, 2015. 60 с.

119. Палій Г. В. Управління платоспроможністю підприємства в сучасних умовах. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream.handle/123456789/17138/2626.pdf>.
120. Петров Є. В. Окремі питання ліквідації юридичних осіб. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 109–115. (Серія «Повітряне і космічне право»).
121. Петров Є. В. Підстави припинення господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 22. С. 204–208.
122. Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 21 січ. 2015 р. № 17. *Офіційний вісник України*. 2015. № 6. 45 с.
123. Підприємницьке право : підручник / ред. О. В. Старцева. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Істина, 2005. 600 с.
124. Повар П. О. Історія розвитку законодавства про ліквідацію підприємств. Київ : Київ. ун-т, 2007. 106 с.
125. Повар П. О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2009. 18 с.
126. Повар П. О. правонаступництво при утворенні та припиненні центральних органів виконавчої влади. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. Вип. 93. С. 40–43. (Серія «Юридичні науки»).
127. Повар П. О. Примусова ліквідація підприємства. Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права, 2005. С. 277–279.
128. Повар П. О. Сучасні тенденції правового регулювання припинення суб'єктів організаційно-господарських повноважень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Вип. 3. С. 63–68. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_3_13.

129. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, 15–16. Ст. 112.

130. Покальчук М. Ю. Особливості припинення діяльності сільськогосподарських підприємств за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2012. 20 с.

131. Покальчук М. Ю. Щодо порядку припинення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Форум права*. 2013. № 2. С. 459–462. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_71.

132. Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери : постанова Ради Міністрів СРСР від 19 черв. 1990 р. № 590. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v059040090>.

133. Порядок ліквідації підприємства: головні проблеми та їх рішення. URL: https://www.pravoconsult.com.ua/likvidatsiya_pidpriyemstva_problemi_ta_sekretni_sposobi_yih_virishennya.

134. Постанова Верховного Суду від 3 жовт. 2018 р., судова справа № 487/3335/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945464>.

135. Постанова Верховного Суду від 4 груд. 2013 р., судова справа № 6-125цс13. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/36171773>.

136. Постанова Верховного Суду від 5 квіт. 2018 р., судова справа № 910/8493/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73278121>.

137. Постанова Верховного Суду від 9 лип. 2019 р., судова справа № 909/95/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82898518>.

138. Постанова Верховного Суду від 23 січ. 2019 р., судова справа № 908/608/18. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS190199.html.

139. Постанова Верховного Суду України від 16 жовт. 2012 р., судова справа № 21-281А12. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS120570.html.

140. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 листоп. 2017 р., судова справа № 826/9677/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70546113>.

141. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 8 трав. 2019 р., судова справа № 911/1394/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81650565>.

142. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2008 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text>.

143. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 25 лют. 2016 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-16#Text>.

144. Постанова Херсонського апеляційного суду від 29 листоп. 2018 р., судова справа № 664/296/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78305071>.

145. Постанова Херсонського окружного адміністративного суду від 20 серп. 2013 р., судова справа № 821/2929/13-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33069441>.

146. Постанова Чернігівського окружного адміністративного суду від 21 листоп. 2016 р., судова справа № 825/1904/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62842955>.

147. Потягаєва Л. І. Ликвидация некоммерческих организаций по российскому гражданскому законодательству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2006. 26 с.

148. Право Європейського Союзу : підручник / ред. О. К. Вишнякова. Одеса : Фенікс, 2013, 883 с.

149. Пригуза П. Д. Правове регулювання процедур банкрутства юридичної особи-відсутнього боржника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2011. 20 с.

150. Припинення юридичної особи: дії кадрової служби. *Держслужбовець*. 2016. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2015/november/issue11/article13145.html>.
151. Про акціонерні товариства : Закон Литовської Республіки від 13 лип. 2000 р. URL: http://www.finita.lt/ru/pakety_uslug_po_ucherezhdenu_uab_zao/incorporation_of_ltd_uab_ru.
152. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 верес. 2008 р. № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50, 51. Ст. 2432.
153. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5. Ст. 30.
154. Про банкрутство підприємств : Закон Литовської Республіки від 20 берез. 2001 р. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/94759/111308/F115352982/LTU94759.pdf>.
155. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. 1350 с.
156. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 365.
157. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
158. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 трав. 1992 р. № 2343-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 31. Ст. 440.
159. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23 трав. 2013 р. № 314-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. Ст. 772.

160. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 835-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 2. Ст. 9.

161. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30 жовт. 1996 р. № 448/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 51. Ст. 292.

162. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.

163. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 верес. 2005 р. № 2806-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483.

164. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

165. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 1452.

166. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті : постанова Національного банку України від 21 січ. 2004 р. № 22. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 110.

167. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття і закриття рахунків клієнтів банків та кореспондентських рахунків банків-резидентів і нерезидентів : постанова Національного банку України від 12 листоп. 2003 р. № 492. *Офіційний вісник України*. 2003. № 51. Ст. 316.

168. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : наказ Міністерства фінансів України від 2 верес. 2014 р. № 879. *Офіційний вісник України*. 2014. № 91. Ст. 560.

169. Про затвердження Порядку взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : постанова Пенсійного фонду України від 27 верес. 2010 р. № 21-6. *Офіційний вісник України*. 2010. № 86. Ст. 212.

170. Про затвердження Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи : наказ Міністерства юстиції України від 9 лют. 2016 р. № 359/5. *Офіційний вісник України*. 2016. № 10. Ст. 224.

171. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

172. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2. Ст. 34.

173. Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві : Перша директива Ради Європейських Співтовариств від 9 берез. 1968 р. № 68/151/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_453.

174. Про кредитні спілки : Закон України від 20 груд. 2001 р. № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. Ст. 101.

175. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 черв. 1993 р. № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 33. Ст. 345.

176. Про невеликі товариства : Закон Литовської Республіки від 29 черв. 2012 р. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint>.

177. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 47. Ст. 251.

178. Про підприємства в Українській РСР : Закон Української РСР від 27 берез. 1991 р. № 888-XII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/888_12.

179. Про підприємців : Закон Грузії від 28 жовт. 1994 р. № 557. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/28408/49/ru/pdf>.

180. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 верес. 1999 р. № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. Ст. 397.

181. Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ : Директива Європейського парламенту та Ради від 4 квіт. 2001 р. № 2001/24/ЄС. *Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності*. 2002. № 6. 40 с.

182. Про реорганізацію та ліквідацію страхових підприємств : Директива Європейського парламенту та Ради від 19 берез. 2001 р. № 2001/17/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_225.

183. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лют. 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 50. Ст. 2178.

184. Про страхування : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.

185. Про судовий збір : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 633.

186. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лют. 2018 р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.

187. Пушай В. І. Проблемні аспекти здійснення заміни осіб у зобов'язаннях. *Форум права*. 2013. № 3. С. 502–506. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_5_8.

188. Реалізація майна державного підприємства в ліквідаційній процедурі. URL: <https://alibi.dp.ua/568-realizatsiya-majna-derzhavnogo-pidpriemstva-v-likvidatsijnij-protseduri>.

189. Рєпіна І. М., Дворник Н. А. Менеджмент вартості в процесі ліквідації підприємства. *Облік, аудит та консалтинг*. 2015. № 1. С. 103–110.

190. Рибка І. Є. Ознаки неплатоспроможності фізичної особи у цивільному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18. С. 61–64. (Серія «Юриспруденція»).

191. Рішення Господарського суду Львівської області від 22 лют. 2017 р., судова справа № 914/3229/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/65010578>.

192. Рішення Господарського суду м. Києва від 6 листоп. 2018 р., судова справа № 910/9087/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77916521>.

193. Рішення Господарського суду Миколаївської області від 16 трав. 2019 р., судова справа № 915/640/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81879735>.

194. Рішення Господарського суду Харківської області від 4 квіт. 2017 р., судова справа № 922/777/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65882377>.

195. Рішення Конституційного Суду України від 22 лют. 2012 р., справа № 4-рп/2012, судова № 1-5/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-12>.

196. Рішення Оболонського районного суду міста Києва від 14 лют. 2019 р., судова справа № 756/16624/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80283218>.

197. Розгон І. В. Припинення юридичних осіб: український та зарубіжний досвід. *Економіка. Фінанси. Право*. 2014. № 8. С. 19–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2014_8_7.

198. Романчиков В. І., Третьяков О. В., Гаврилюк Ю. М. Основи наукових досліджень. Кременчук : ІЕНТ, 2002. 176 с.
199. Саветчук В. М. Еволюція правового регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 68–71. URL: http://lsej.org.ua/3_2018/20.pdf.
200. Саветчук В. М. Поняття та сутність категорій «злиття» та «приєднання» у національному та зарубіжному законодавстві: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 50 (1). С. 103–106. (Серія «Право»).
201. Саветчук В. М. Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом України та Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
202. Саветчук В. М. Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за законодавством Європейського Союзу. *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина : матеріали щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і аспірантів (Івано-Франківськ, 13–14 трав. 2016 р.)*. Івано-Франківськ, 2016. С. 74–76.
203. Скоропис О. М. Деякі проблеми правового регулювання ліквідації об'єднань громадян. *Держава і право*. 2007. Вип. 35. С. 398–404. (Серія «Юридичні і політичні науки»).
204. Скоропис О. М. Правові проблеми ліквідації акціонерного товариства. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. С. 476–483. (Серія «Юридичні і політичні науки»).
205. Скоропис О. М. Правові проблеми ліквідації банків. *Держава і право*. 2008. Вип. 40. С. 376–382. (Серія «Юридичні і політичні науки»).
206. Скоропис О. М. Проблеми законодавчого регулювання ліквідації об'єднань співвласників багатоквартирного житлового будинку. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 381–388. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

207. Скоропис О. М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 20 с.
208. Скоропис О. М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 210 с.
209. Словник української мови : в 11 т. / [уклад.: І. К. Білодід та ін.]. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. (І–М). 840 с.
210. Спасенко В. О. Державна реєстраційна служба України та Національне агентство публічного реєстру Грузії: досвід функціонування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2. С. 9–95.
211. Спасибо-Фатеева И. В. Проблемы реорганизации акционерных обществ. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 5. С. 6–11.
212. Спасибо-Фатеева. И. В. Некоторые противоречия в регулировании юридических лиц Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2004. № 4 (16). С. 10–15.
213. Спасибо-Фатеева І. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков : Право, 1998. 252 с.
214. Спасибо-Фатеева І. В. Проблематика організаційно-правових форм юридичних осіб (на прикладі спільних підприємств). *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (37). С. 71–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2006_1_11.
215. Спасибо-Фатеева І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. Херсон : Золоті сторінки, 2012. 696 с.
216. Спасибо-Фатеева І. В. Юридичні особи за цивільним законодавством України. *Право України*. 2014. № 2. С. 70–79.
217. Столяренко О. М. Особливості проведення інвентаризації в умовах неплатоспроможності підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. № 3. С. 475–477.

218. Суханов Е. А. Гражданское право : учебник : в 4 т. 3-е изд., перераб и доп. М. : Волтерс Клувер, 2006. Т. 1 : Общая часть. 720 с.
219. Сухоплюєв І. Відокремлення церкви від держави: Збірник законоположень СРСР і УСРР, інструкцій, обіжників і пояснень Наркомвнусправ УСРР / з передм. В. А. Балицького. Харків : Юрид. вид-во Нарком'юсту УСРР, 1929. 166 с.
220. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз діяльності промислового підприємства. Львів : ЛБІ НБУ, 2000. 485 с.
221. Титова Е. В. Развитие законодательства о ликвидации субъектов хозяйственной деятельности. *Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте Европейского выбора*. Донецк : ИЭПИ НАН Украины, 2005. С. 206–209 .
222. Титова Е. В. Распределение имущества хозяйственного общества среди учредителей. *Материалы итоговой научной конференции Донецкого национального университета за период 2001-2002 гг.* Донецк : ДонНУ, 2003. С. 119–121. (Серия «Правоведение»).
223. Титова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2006. 19 с.
224. Титова О. В. Основания ликвидации субъектов хозяйственной деятельности. *Економіка і право*. 2003 № 3. С. 84–88.
225. Тищенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників. *Юрист і закон*. 2019. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012742.
226. Тітов М. І. Матеріально-правові та процесуальні аспекти визнання господарюючих суб'єктів банкрутами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 1996. 270 с.
227. Ткаченко М. В. Договір довічного утримання (догляду) в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 22 с.

228. Труфанова Ю. Окремі питання припинення договору найму у зв'язку з ліквідацією юридичної особи в процесі банкрутства. *Актуальні проблеми правознавства*. Тернопіль, 2018. № 2. С. 103–107.

229. Устінський А. В. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання готельних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 242 с.

230. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 11 серп. 2010 р., судова справа № К-17526/10. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/AS101382>.

231. Фесюра М. В. Визначення та характеристика підстав розірвання трудового договору при ліквідації, реорганізації та банкрутства підприємства, установи, організації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 538–547.

232. Фесюра М. В. Ліквідація, реорганізація, банкрутство підприємства, установи, організації в сучасний період: поняття та юридична сутність. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 310–317.

233. Ходико А. П. Компетенція державних органів виконавчої влади в адміністративно-деліктних відносинах щодо примусового припинення юридичних осіб. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1032–1036. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_164.

234. Цивільне право України : навч. посіб. / за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 468 с.

235. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

236. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

237. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / ред. І. В. Спасибо-Фатєєва. Харків, 2009. 544 с.

238. Цивільний кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 18 лип. 1963 р. № 1540-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1540-06>.

239. Цивільний кодекс : Закон Литовської Республіки від 18 лип. 2000 р. URL: <https://pravo.hse.ru/data/2015>.

240. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 1. С. 50–54.

241. Швець О. В. Правова природа процедури ліквідації юридичної особи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10. С. 233–236. (Серія «Юриспруденція»).

242. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. Методика фінансового аналізу. М. : ИНФРА-М, 2008. 208 с.

243. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права : в 4 т. Т. 1. Введение. Торговые деятели. 4-е изд. СПб. : Бр. Башмаковы, 1908. 520 с.

244. Шишлюк В. Припинення трудового договору: поняття та відмінності від суміжних понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 80–84.

245. Шуляківська М., Яновський О. Звільнитися від боргів? Новели Кодексу з процедур банкрутства. URL: <https://zkg.ua/zvil-nytysia-vid-borhiv-novely-kodeksu-z-protsedur-bankrutstva>.

246. Щербина В. С. Господарське право : підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

247. Юркевич Ю. М. Припинення договору простого товариства. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2 (3). С. 83–88.

248. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 19 с.

249. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2009. 209 с.

250. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом : монографія. Хмельницький : Цюпик, 2010. 223 с.

251. Яворська О. С. Передання відступного як підстава припинення цивільного зобов'язання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 205–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_31_23.

252. Яценко І. С., Яценко Т. І. Бізнес-право Республіки Польща: для українських інвесторів. Київ : Консультант, 2015. 336 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб і її види за цивільним законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-1 (29). С. 109–113. (*Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Кишинів, Республіка Молдова).
2. Адамович (Макаревич) О. В. Актуальні проблеми реформування законодавства в сфері ліквідації юридичних осіб. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 81–84.
3. Адамович (Макаревич) О. В. Ліквідація юридичних осіб: грузинський досвід. Порівняльна характеристика законодавства Грузії та України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 29–31.
4. Адамович (Макаревич) О. В. Історичний розвиток законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 33–37.
5. Адамович (Макаревич) О. В. Особливості ліквідації юридичної особи за рішенням її учасників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 71–75. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/20.pdf.
6. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути. *Правові новели*. 2019. № 7. С. 53–58.
7. Адамович (Макаревич) О. В. Проблемні питання визнання боржника банкрутом, який ліквідується за рішенням власника. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 143–147. (Bratislava, Uzhorod).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Адамович (Макаревич) О. В. Еволюція правового регулювання ліквідації юридичних осіб в Україні. *Сучасні тенденції розвитку науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 берез. 2017 р.) : у 2 ч. Київ, 2017. Ч. 2. С. 68–71.

9. Адамович (Макаревич) О. В. Теоретичні аспекти ліквідації юридичної особи за цивільним законодавством України. *Двадцять треті економіко-правові дискусії (юридичне спрямування)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Львів, 21 груд. 2017 р.). Львів, 2017. С. 24–28.